T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AŞÇI DEDE HALİL İBRAHİM EFENDİ'NİN FARS DİLİ VE GRAMERİNE DAİR ÇALIŞMALARI

Esra İpek Turan
2501030386

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali GÜZELYÜZ

İstanbul 2007

TEZ ONAYI

…………………………………….. Anabilim- Bilim Dalında **……………………….** Numaralı ……………………………………………………….…………’ın hazırladığı “**………………………………………………**” konulu **YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~ TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 15.Maddesi uyarınca **…………………….., ……………………..** günü saat **…../…..’de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **............................**’ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (2)	İMZA

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı askerî bürokrasisinde çeşitli görevler alan ve zaman içinde tasavvufla tanışarak Mevleviliğe gönül veren Aşçı İbrahim Dede'nin, İsmail Hakkı Bursevî'nin "Rûhul-beyân" adlı tefsirindeki Farsça metinlerin Türkçe'ye tercümesinden oluşan "Tercüme'tül-Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıye" adlı eserinin son cildinde "Kavâ'idü'l- Fârisiyye" adıyla kaleme aldığı Farsça gramer çalışmasının aktarılmasıdır.

Osmanlı'da sosyal ve edebî hayat, Aşçı Dede'nin hayatı ve eserleri, Osmanlı zamanında yazılmış olan diğer Farsça gramer eserleri ve metnin kendisinden meydana gelen dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın esasını oluşturan metnin, XIX. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'ne uygun bir dille aktarılmasına dikkat edilmiş ve günümüz Farsçası ile yapılan karşılaştırmalar ayrıca belirtilmiştir. Farsça örneklerin açıklamalarına ek olarak, transkripsiyon sistemiyle okunuşları da verilmiştir. Ayrıca, açıklamalarda yer alan beyitler Türkçe'ye çevrilmiştir.

ABSTRACT

This study is the explanation of the Persian grammar study written under the title of "Kavâ'idü'l- Fârisiyye" in the last volume of the masterpiece named "Tercüme'tül-Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıye" containing the translation to Turkish of the Persian texts in the interpretation named "Rûhul-beyân" by İsmail Hakkı Bursevî made by Aşçı İbrahim Dede who was commissioned within the Ottoman military bureaucracy and set heart on Mevlevi teachings in time.

It consists of for main sections of social and literary life in Ottoman, life and masterpieces of Aşçı Dede, other Persian grammar masterpieces written in Ottoman time, and the text itself.

It is paid attention to the conversion of the text which is the base of the study into the Ottoman Turkish in XIX. century and the comparisons with the today Persian are also mentioned. In addition to the description of Persian samples, their spellings are also given by the means of transcription. Furthermore, the verses in the descriptions are translated into Turkish.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl, Osmanlı için oldukça sancılı bir dönemdir. Yüzyıllardır süreklilik sağlanmış olan düzen gitgide bozulurken, buna son vermek adına atılan adımlar yeni sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bütün bunlardan en çok etkilenen şüphesiz toplum olmuştur. İnsanlar, bir yanda geleneksel alışkanlıkların öte yanda çok bilinmeyenli bir denklemi andıran "Batı"nın doğurduğu çelişkiden ancak manevî güçle sıyrılabilmişlerdir. Bu gücün adı "tasavvuf"tur. Tasavvuf, dinî hükümlerin mistik boyutta anlam bulmasıdır. Mutasavvıflar, bu anlamın cisme bürünmüş biçimidir. Aşçı İbrahim Dede de dünyevî yaşamın gereklerine haddinden fazla değer vermemiş, daha çok manevî amaçların izini sürmüş bir mutasavvıftır. Yine de dünyadan tümüyle sıyrılmamış olması, onu diğerlerinden ayıran önemli bir özelliktir. Görevi dolayısıyla gittiği yerlerde farklı tasavvuf eşiklerinden geçmiş ve deneyimlerini edebî eser haline getirmiştir. "Kavâ'idü'l- Fârisiyye" muhtevası bakımından diğer eserlerinden ayrıdır. Farsça'nın temel gramer yapısını anlatan bir risaledir. Tez çalışması olarak seçilmesinin nedeni de budur; çünkü temel, yapının birinci ve en önemli adımıdır. Bu çalışmayla, gelecekte yapmayı arzuladıklarımızın ilk adımını atmış olduk.

Bir olayın, parçası olduğu bütün içinde değerlendirilmesi gerektiği ilkesinden yola çıkarak, Farsça'nın kültürümüzdeki tarihsel sürecine, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonlarındaki genel yapısına, Mevleviliğin belirli prensiplerine ve Mevlevilikteki "dede" kavramına değindik. Aşçı İbrahim Dede'nin hayatından bahsederken, İstanbul ve Anadolu'daki kültürel yapıdan örnekler verdik. Eserleri kısmında ise, tez konumuzun bulunduğu dört ciltlik eserine atıf olarak İsmail Hakkı Bursevî'nin yaşamını ve eserlerini zikrettik. Daha sonra, incelediğimiz risalenin ana hatlarını ve izlediğimiz yolu açıkladık.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca akademik çalışmalarını saygıyla takip ettiğim, bir dilin hakkının nasıl verileceğini ve bilimsel ahlâkın üstünlüğünü öğreten değerli hocam Prof. Dr. Mehmet KANAR'a, tez konumun belirlenmesinde emeğini esirgemeyen ve karşılaştığım her türlü zorlukta yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER'e, lisans eğitimim boyunca özellikle Eski Farsça konusunda

büyük deneyimlerinden yararlandığım ve kendime örnek aldığım değerli hocam Okt. Dr. Güller NUHOĞLU’na, büyük emekler neticesinde hazırladıkları dört ciltlik “Aşçı Dede’nin Hatıraları” adlı eserle bana ve edebiyat dünyasına ışık tutan sayın Mustafa KOÇ’a ve sayın Eyüp TANRIVERDİ’ye ve son olarak danışmanlığımı üstlenerek her türlü durumda sabrını ve desteğini hiç esirgemeyen, bütün bilgi birikimini ve kaynaklarını benimle paylaşan değerli hocam Doç. Dr. Ali GÜZELYÜZ’e ve emeği geçen bütün hocalarıma teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Esra İpek Turan

İÇİNDEKİLER

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada Hayati Develi’nin “Osmanlı Türkçesi Kılavuzu” adlı eserindeki transkripsiyon sistemi esas alınmıştır.

Transkripsiyon Alfabesi

ا آ	a, ā	ص	ṣ
ا أ	a, e, ı, i, u, ü	ض	ż, ḍ
ء	ʾ	ط	ṭ
ب	b, p	ظ	ẓ
پ	p	ع	ʿ
ت	t	غ	ġ
ث	s̱	ف	f
ج	c, ç	ق	ḳ
چ	ç	ک	k, g
ح	ḥ	گ	g
خ	ḫ	ل	l
د	d	م	m
ذ	ẕ	ن	n
ر	r	و	v, ū, u, ü, o,ö
ز	z	ه	h, a, e
ژ	j	ى	y, ı, i, ī
س	s		
ش	ş		

KISALTMALAR LİSTESİ

A.	: Arapça
aç.	: Açılışı
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: (A.) Bin
bs.	: Basım sayısı
bsk.	: Baskı sayısı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazret
Haz.	: Yayına hazırlayan
M.	: Milâdî
K.S.	: Kaddese'llahu sirrehu's-sâmi
öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa / sayfalar
S.A.V.	: Salla'llahû aleyhi ve sellem
Y.n.	: Yazarın notu
y.y.	: Basım yeri yok
t.y.	: Basım tarihi yok

GİRİŞ

FARSÇA'NIN OSMANLI EDEBİYATI'NDAKİ YERİ

Edebiyatın bir milletin aynasındaki en renkli yansıma olduğu düşünülürse, Osmanlı Devleti açısından bu yansıma oldukça zengindir. Hakimiyeti altındaki ulusların kültürel farklılıkları konuşulan dilden, yazılan eserlere kadar her noktada kendini hissettirmiştir. Osmanlı kültürüne damgasını vurmuş olan dillerden biri de Farsça'dır.

XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen sürede Farsça gerek sarayda konuşulması ve padişahların bu dilde şiirler yazması gerekse "divan edebiyatı" olarak bilinen önemli bir döneme ilham kaynağı olması açısından, varlığını yoğun şekilde hissettirmiştir. Bu durum, İranlılarla yüzyıllar ve medeniyetler boyu süregelen komşuluk ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Anadolu Selçukluları zamanında, manevî vasıfları ve edebî kişiliği ile günümüzde dahi büyük hayranlık uyandıran Mevlânâ'nın şiirlerini Farsça yazmış olması ile başlayan güçlü etki, "divan edebiyatı" olarak anılan dönemde had safhaya varmıştır. Bu dönemin en önemli üstatlarından olan Ahmedî'nin Divan'ındaki kaside ve gazellerin bir çoğunda İran şiirinin özellikleri görülmüştür.

Kısaca XIV. yüzyılda, Türk Edebiyatı'nın Firdevsî (öl. 1020), Attâr (öl. 1193), Nizâmî (öl. 1206), Mevlânâ (öl. 1273), Sa'dî (öl. 1294) gibi Farsça'nın ustası olmuş zatların etkisi altında kaldığını söyleyebiliriz.[1]

Örneğin Divan Edebiyatı'na Farsça'dan geçen ve mazmûn[2] olarak adlandırılan ifadelerin yaygınlığı Farsça'nın bir etkisidir. Dilimize girmiş olan "peygamber, namaz, abdest[3]" gibi pek çok dinî terim de Farsça kökenlidir. Özellikle sarayda makbul olan Divan Edebiyatı yerini sağlamlaştırdıkça, edebî dil de Farsça olmaya meyletmiştir.

---

[1] Bkz. Ahmet Çelik, **"Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi"**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 6.
[2] Mazmûn: Sembolik kavram, nükteli ince söz. Bkz. Mehmet Kanar, **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003, s. 847.
[3] Çelik, **a.e**, s. 9.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Farsça gramer yapısı ve dil özellikleri, Türk Edebiyatı'na da yansımıştır.[4] Örneğin önemli şairlerimizden Nef'î (öl. 1635), kasidelerinde ağdalı bir üslûbu tercih etmiştir.

Osmanlı Devleti için ibrenin düşüşe geçtiği XVIII. yüzyılda Nedîm (öl. 1670), Şeyh Galib (öl. 1789) gibi büyük şairlerimiz Kelîm-i Kâşânî (öl. 1651), Sâib-i Tebrîzî (öl. 1670) gibi ünlü İran şairlerinin etkisinde kalmışlardır.

Tezimizin konusu olan eserin de içinde bulunduğu XIX. yüzyıl ise, Osmanlı'da her alanda olduğu gibi edebiyatta da çalkantılar baş göstermiştir. Bilhassa, "batılılaşma" etkisiyle ilan edilen Tanzimat Fermanı, dış dünyaya açılan bir kapı olması umuduyla edebiyata pek çok yenilik getirmiştir.

Sonuç itibarıyla bir yanda yazı dili olan Farsça, öte yanda konuşma dili olan Türkçe ve Avrupa kültüründen alınan taklitsel öğeler etkisiyle, çok köklü bir kültürel mirasın günümüze aktarılmasında önemli kopmalar meydana gelmiştir. Bir dilin dahi yüzyıllar içinde geçirdiği değişim şaşırtıcı boyutlara varıyorken, Arapça, Farsça ve Türkçe'nin konuşulduğu bir imparatorlukta bu değişim renkli; ama bir o kadar da sancılı olmuştur.

---

[4] Çelik, **a.e.**, s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL SONUNDA OSMANLI'DA GENEL DURUM

1.1. TANZİMAT DÖNEMİ

Tek yönlü olarak; yada önyargısal sonuçlara vararak değerlendirilemeyecek olgulardan biri de tarihtir. Tarihî bir olay yorumlanırken, meydana geldiği dönemin şartları içinde düşünülmesi yeterli değildir; sonuçlarının yorumlanmasında acele edilmemesi de gerekir. Tanzimat dönemine de bu açıdan yaklaşıldığında, nedenleriyle sonuçları arasındaki ilişki netlik kazanmış olur. Tanzimat Fermanı büyük umutlarla hazırlanmış, hukuksal ve düşünsel açıdan olumlu adımların atılmasını amaçlamış bir hareket olsa da, uzun vadede bakıldığında bunun Osmanlı'nın serencamını değiştirmeyip sadece geciktirdiği sonucuna varılabilir.

Tanzimat kelimesi en yalın haliyle "düzenlemeler"[1] anlamına gelir. II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması (1826) ile hız kazanan yenileşme süreci, oğlu Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı'nı onaylamasıyla devam etmiştir. Mustafa Reşit Paşa tarafından Ali Cevdet, Fuat ve Ali Paşaların da yardımıyla hazırlanan Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda okunurken, bunun ülkenin gerilemesine engel olmasının yanı sıra modernleşme çabalarına da hız vermesi amaçlanmıştır. "Gülhane Hatt-ı Hûmayuın" adıyla da bilinen bu ferman, içerdiği köklü değişimlerin tümüyle hayata geçirilememesine rağmen özgür düşünce ve iradenin resmileşmesi açısından büyük önem taşır.

Tanzimat Fermanı ve yarattığı sonuçlar hukukî ve düşünsel açılardan incelendiğinde, atılan en büyük adımın "padişahın yetkilerinin bir kısmından feragat etmesiyle birlikte yönetimin bürokratikleşmeye başlanması" olduğu görülür. Bu sayede yönetim merkezî bir kimliğe sahip olacaktır. "Vatandaşlık" kavramının resmiyet kazanmasıyla birlikte, ayrım yapılmaksızın bütün vatandaşların can ve mal güvenliği sağlanacaktır. Ayrıca yargılamada şeffaflık, vergide adalet, askerlik süresinin belirlenmesi gibi devrimsel sayılabilecek adımlar da içermektedir.[2]

---

[1] Kanar, **a.e.**, s. 1436.
[2] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, 2 c., C: II, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1966, s. 59.

Değişimin düşünsel alandaki adı ise "batılılaşma"dır; çünkü Tanzimat'ın amaçlarından biri de, Batı'nın modern yaşam standartlarını yakalayarak sosyal ve kültürel çizgiyi yükseltmektir.

1.2. SOSYAL DURUM

Osmanlı Devleti'nin bir takım düzenlemeleri hayata geçirme çabasının esasında, kendi reformlarını Avrupalı devletlerin müdahalelerine fırsat vermeksizin gerçekleştirme arzusu yatmaktadır. Gayri Müslim unsurların imparatorluktan kopmasını önlemek ve mevcut birliğin devamını daha da güçlendirmek başlıca amaçlardır. Zira Fransız İhtilali'nin yankılarının imparatorluk topraklarında duyulmaya başlanmasıyla birlikte bu çok uluslu yapıyı korumak da güçleşmiştir. Haliyle "cemaat" kavramından "vatandaşlık" kavramına geçiş kaçınılmaz olmuştur. Köleliğin kaldırılması, Müslim – gayri Müslim tebaanın arasında vergi ve adalet konularında eşitlik sağlanması; hatta padişahın ilk kez "hukuk-i millet"e tabi olmaktan söz etmesi, sosyal alanda atılan çok önemli adımlardır.

Ana hatları II. Mahmut zamanında belirlenen; ancak oğlu Abdülmecit zamanında hayata geçirilen bu düzenlemeler, "özgür düşünce" alanında yeni atılımlara ve oluşumlara da fırsat vermiştir. Harbiye (aç. 1834), Tıbbiye (aç. 1838), Darülfünûn (aç. 1862), Mekteb-i Sultânî (aç. 1868), Robert Koleji (aç. 1863) gibi batılı tarzda eğitim veren okulların açılması, aydınlanma hareketini benimseyen gençlerin çalışmaları; Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice gazetelerin yaygınlaşması ve tercüme faaliyetleri I. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürecek olan Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir.

1857'den itibaren Far-Mason localarının çalışmaları, Genç Osmanlılar olarak ünlenmiş topluluğun atılımları ve Bâbıâli oluşumu, düşüncenin özgürleşmesi yolunda atılan önemli adımlardır. "Hürriyet" kavramının gelişmesi, modern bilimin üstünlüğünün benimsenmesi ve Mecmua-i Fünûn[3] gibi yayın organlarının varlığı, toplumsal olayların akılcı ve maddî teorilerle açıklanmasını amaçlamıştır.

[3] M. Şükrü Hanioğlu, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, haz. Mustafa Şahin, Emre Ünsev, Yiğit Ekmekçi, 6 c., C: II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 346.

Cevdet ve Rüştü Paşaların öncülüğündeki “İslamcılık”, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi öncülüğündeki öncülüğündeki “milliyetçilik”; yine Şinasi’nin aklın eleştirel işlevini ön planda tuttuğu, Ahmet Rıza ve Ahmet Şuayb gibi aydınlar tarafından benimsenmiş olan “pozitivizm”, tesanütçülük (dayanışmacılık) olarak da bilinen ve Ziya Gökalp’in düşüncelerine damgasını vuran uluslaşmanın toplumsal boyutunu içeren “solidarizm” dönemin önemli akımlarından olmuştur.

Olumlu olduklarına inanılan bütün bu değişimler bir yana, derinlemesine bakıldığında her alanda bir “alaturka – alafranga” çatışması anlamına gelen “ikicilik” durumunun yaşandığı yadsınmamalıdır. Doğunun dili ve kültürüyle harmanlanmış bir toplumun, yüzünü batıya dönerken karşılaştığı güçlükler doğal karşılanmalıdır. “Modernleşme” kavramının tam manasıyla oturtulmadığı, yapılan bunca yeniliğin İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerle sınırlı kaldığı ve batılılaşmanın algıdan uzak bir taklitten öteye geçmediği gözden kaçmamalıdır.

1.3. EDEBÎ DURUM

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, edebiyat toplumun en renkli yansımasıdır. Önceleri İslamiyet’in etkisiyle Arapça, ardından İran kültürünün benimsenmesiyle Farsça’nın egemen olduğu edebiyat, Tanzimat’la birlikte yepyeni bir sürece girmiştir. Şair ve yazarlar Divan Edebiyatı’ndan tümüyle uzaklaşmamakla birlikte, batılı akımlardan ve türlerden etkilenmeye başlamışlardır. Gazel, kaside gibi edebî kalıplar modern üslûpla sentezleşmiş, dinî konular yok sayılmasa da eserdeki ağırlığını yitirmiş ve süslemeli, ağır Divan dili yerini daha sade ve kısa cümleli anlatımlara bırakmıştır.

Oynadığı sosyal rolün önemi vurgulanmak istercesine “sanat, toplum içindir”[4] prensibi benimsenmiştir. Bu döneme damgasını vuran ve “edîb-i âzam” olarak da anılan Namık Kemal (1825-1880), Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Recaizâde Mahmut Ekrem (1847-1914) gibi şairler yalnız şair olarak değil, aynı zamanda birer gazeteci, politikacı ve düşünce adamı olarak da tanınırlar.[5] Yabancı

---

[4] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, 2 c., C: I, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1967, s. 260.
[5] Cevdet Kudret, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 6 c., C:II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 388.

dile olan yatkınlıkları ve batı edebiyatına olan aşinalıkları nedeniyle tiyatro, hikaye ve roman; anı, tenkit ve deneme gibi nesir türlerinin edebiyata girmesini sağlamışlardır. Bu yeni akımlar, 1896'da başlayan Servet-i Fünûn Edebiyatı'na kadar geçen sürede edebiyata iyice yerleşmişlerdir.

Şinasi'nin 1860'ta çıkardığı "Tercüman-ı Ahvâl" ile birlikte özel Türk gazeteciliğinin de yaşama geçirildiği bu dönem, fikrin gösterişin önüne geçtiği bir dönemdir. Mazmun ve secilerden oldukça uzaklaşılmıştır. Dilin bağımsız ve sade bir kimliğe kavuşmasına çalışılmıştır.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde, atılan adımların ne yazık ki ikilemden kurtulmadığı ortadadır. Bağımsızlık adına, şarkın etkisinden kurtulup garba yönelmiş bir toplumun bu kez garbın egemenliğine girdiğini söylemek katı bir tespit gibi görünse de bunu belirleyen en güçlü kanıtın, siyasî ve sosyal bir taklit olduğu dikkatten kaçmamalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM
AŞÇI İBRAHİM DEDE

2.1. MEVLEVİLİK VE DEDE KAVRAMI

"Tarikat"in sözlük anlamı "yol" demektir. Kavramsal anlamına bakıldığında yoldan kastedilenin "Allah'a varma gayesini güdenlerin izledikleri özel tarz ve yol" olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (1207-1273) yaşam prensiplerinden yola çıkılarak benimsenmiş olan yola "Mevlevilik" denilmektedir.

Tasavvuf anlayışına göre makamlar, maddesel anlamdan tümüyle soyutlanmış ve manevî bir şekle bürünmüşlerdir. Makamların elde edilmesi ise "yol"a girmenin yanı sıra onu hakkıyla izlemekle mümkündür. Mevlevi tarikatında bu makamlar muhip, dede, şeyh ve halife şeklinde sıralanmaktadır. Tez konumuz olan eserin müellifi Aşçı İbrahim Dede de tarikat mensupları arasındaki ikinci mertebe olan "dede"liğe yükselmiş bir zattır.

Mevlevi tarikatında "dede" olabilmenin bir takım gerekleri vardır. Dervişliğe ikrar vermiş olması; yani tarikata girmeye ve şeyhe bağlanmaya gönülden söz vermesi, bîat etmesi, bu gereklerin en başında gelir. Dervişin ikrar verdiği esnada okunan "terceman"[1] ile dedeliğe adım atılmıştır ki bu "terceman-ı ikrar" olarak da bilinir. Ardından bin bir günlük çilenin doldurulması gelir. "Çilehane" adlı odalarda çıkarılan çilenin maddesel karşılığı "gıda, uyku ve konuşmanın en aza indirilmesi"yken, manevî karşılığı "ölmeden önce ölmek"tir; yani halvetin esasını oluşturan güç bir nefis sınavıdır. Zorlu bir ruhsal terbiyenin, azamî ölçülerde ibadetin ve dünya benliğinden sıyrılmanın sonucunda derviş "dede"lik makamıyla birlikte, "hücre-nişîn"lik[2] de elde etmiştir. Artık hücre sahibi bir dededir.

---

[1] Terceman: Mevlevilerde ve Bektaşilerde belli işler yapılırken, belli bir ses tonuyla okunmak üzere düzenlenen manzum ibareler, dualar. Bkz. Prof. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, haz. Ergun Kocabıyık, 1. bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 347.
[2] Bin bir gün çile, on sekiz gün hücre çilesi çıkarıp "dede" unvanı alan Mevlevi dervişi. Bkz. Uludağ, **a.e.**, s. 175.

2.2. AŞÇI DEDE’NİN HAYATI

Tasavvuf öyle geniş bir deryadır ki, kimileri derinlerde olduğunu düşünürken sığlarda yüzmekte, kimileriyse mütevazılığın getirdiği edeple kendi derinliğini reddetmektedir. Aşçı İbrahim Dede’nin de bu mütevazı zatlardan biri olduğu gerek yaşam tarzıyla gerekse eserlerindeki üslûbuyla aşikardır.

1828 yılında Kandilli’de dünyaya gelen Aşçı İbrahim Dede’nin babası Kastamonu kökenli Mehmet Ali Efendi, annesi Behiye Hanım’dır. Asıl adı Halil İbrahim’dir. Eğitimine Kandilli Mahalle Mektebi’nde başlamış, ardından Şehzadebaşı’ndaki Sıbyan Mektebi’ne devam etmiştir. Ne var ki gönlüne ilahi aşk çok küçük yaşlarda düştüğünden olsa gerek, boş zamanlarını Yenikapı’daki Rıfaî dergahı şeyhi Mehmed Efendi’nin yanında geçirmiştir. Ardından o dönem için oldukça ayrıcalıklı sayılan ve devlet kademeleri için vasıflı memurlar yetiştiren Süleymaniye Rüştiyesi’ne devam ettiğinde tarihler H. 1257- M. 1841’i göstermektedir.[3] Rüştiyenin, Halil İbrahim’in hayatında önemli bir yeri vardır. Yetişkin olmaya adım attığı bu dönemde, bir yandan dersleriyle ilgilenirken diğer yandan içine düşen tasavvuf merakıyla, bulduğu her fırsatta Yenikapı’daki dergaha gitmektedir. Rüştiyede sınıf arkadaşlarından biri, gelecekte ülke tarihine ve edebiyatına yön verecek olan Ziya Paşa’dır. Okulun başarılı öğrencilerinden olan iki arkadaşın araları çok iyidir. Ne var ki İbrahim derslere devam etmez. Yine de resmî kayıtlarda Süleymaniye Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiye’yi bitirdiği belirtilmektedir.

Mülkiye mektebi niteliğinde olan ve mezunlarını kalemlerde çalışacak kişiler olarak yetiştiren rüştiyeyi bitirdiklerinde herkese hangi kalemde çalışmak istediği sorulmuş, Halil İbrahim de Bâb-ı Seraskerî’ndeki Ruznamçe[4] kaleminde görev almak istemiştir. Böylece 18 Haziran 1847’de henüz on altı yaşındayken görevine başlar. Dersaadet Ordusu’nda görev aldığı sırada hafta sonları iş arkadaşı Muhtar Efendi’yle kendisinin şeyhi olduğu Kartal Baba Tekkesi’ne devam eder. Böylece Kadirîlik tarikatını tanıma fırsatı bulur. Onu sürekli evin dışına iten sebeplerin sadece tasavvuf

[3] Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, **Aşçı Dede’nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı**, 4 c., C: I, İstanbul, Kitabevi, 2006, s. XIII.

[4] Ruznamçe: Tanzimat’a kadar devlet gelir ve giderleri ile bunlara ilişkin açıklamaların günü gününe yazıldığı maliye defterleri. Bkz. Necdet Sakaoğlu, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü**, 1. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 109.

merakı olduğunu söylemek, çok da doğru olmaz. Zira babası annesinden ayrılmak istemekte; ancak Halil İbrahim'in büyümesini beklemektedir. Buna kanaat getirince de annesinden ayrılarak başka bir hanımla evlenir ve Kandilli'ye yerleşir.

Bu dönemler Halil İbrahim'in Halvetî dergahına başladığı dönemlere denk gelir. İleride de görüleceği üzere, kendisi pek çok dergahta bulunmuş ve çeşitli tarikatlarla münasebette bulunmuştur. Tarihçiler bu durumu, gelişmeye ve soruşturmaya meyilli birinin davranışı şeklinde yorumlamaktadırlar.

Mevlevilik yoluna girmiş olan arkadaşlarının arasında bilhassa Kadrî Dede'den feyz alarak Mevleviliğe giren Halil İbrahim artık, gündüzleri kalemdeki görevine, akşamlarıysa Mevlevihanedeki mutfakta semâ ve meşke devam etmektedir. Kırk günlük çilenin ardından kendisine semâa çıkma ruhsatı verilir.

Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne[5] intisabının ilk dönemi olan 1853 yılında Çerkez bir cariye olan Hamîde Hanım'la evlendirilir. 1270/1854 yılında ilk çocukları Hüsâmeddîn Çelebi dünyaya gelir. Aynı yıl Kırım Savaşı başlar[6] ve Erzurum'a tayini çıkar. Üç yıl sonra 1856'da Erzincan'a geçerek tasavvuf yolculuğuna yeni bir yön vermiş olur. Burada "Terzi Baba" olarak anılan Mehmed Vehbî Hayyât'la tanışır ve Hâlidî tarikatına girer. Annesi, eşi ve oğlu ise Kandilli'ye dönmüştür. Kısa bir süre sonra da ikinci oğlu Salih dünyaya gelir.

Yaşamı İstanbul, Erzurum, Erzincan ve Şam arasında devam eden Halil İbrahim kısa bir ziyaret için önce İstanbul'a ardından Erzurum'a gider ve 1862 yılında Erzincan'a geri döner. Bir yıl sonra kızı Fatıma Zehra doğar; ancak kısa süre sonra hayatını kaybeder. 1865'te de eşi Hamîde Hanım vefat eder.

İki oğluyla birlikte zor şartlar altında yaşayan Halil İbrahim, bir paşanın çocuklarına dadılık eden Hatice Hanım'la evlendirilir.

1865 sonbaharına gelindiğinde, şeyhi olan ve çok büyük hürmet beslediği Fehmî Efendi için yapılan dergah inşaatıyla yakından ilgilenmekte ve boş kalan zamanlarında tasavvuf kitapları okumaktadır; hatta bazılarını İstanbul'dan getirtmek durumunda kalmıştır. Bu kitaplardan bazıları Metn-i Şemsiye, Tasavvurât ve

---

[5] Bkz. Nihat Azamat, "Aşçı İbrahim Dede Mecmuası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, 1991, s. 546.
[6] M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, C: I, İstanbul, 1953, s. 550.

Tasdîkât, Seyyid Ali ale't-Tasavvurât ve't-Tasdîkât, Şerh u Metâli', Şifâ-i Şerîf Tercümesi ve Tercüme-i Miftâhu'l-funûn'dur.[7]

1867 Temmuz'unda inşası biten Fehmî Efendi dergahının açılışı, Halil İbrahim için ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim, gösterdiği özen ve yakın alâkadan ötürü kendisine "Aşçı Dede" unvanı verilmiştir. Ertesi yıl kızı Ayşe Kevser dünyaya gelir.

13 Kasım 1871'de memuriyetten istifa eder ve kısa süreliğine İstanbul'a gelir. 1872'nin ilk aylarında Şam'a geçerek hem eski kalem arkadaşı hem de Kadirîlik'le haşır neşir olmasına vesile olan Muhtar Efendi'yle temasa geçer. Artık bölge bürokrasisinden seçkin kişilerle ve tasavvufa gönül vermiş zatlarla bir arada olma fırsatı bulmuştur. Bu çok yönlü kişiliğine mukabil kendisine "Zü'l-Cenâheyn Sultân Baba Efendi" denilmeye başlanmıştır.

Ailesini yanına getirterek erken emekliliğin tadını çıkarmaya heveslenir; ancak insanların riyakarlığından ve işlerin adil yürütülmemesinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle 1873 yılında İstanbul'a geri döner. Yeniden memur olmayı düşünmektedir. Redif yoklamacı kadrosuna atanır; ama bu görev için tekrar Şam'a dönmesi gerekir. Bu sırada tasavvuf eserlerine olan ilgisi nüksetmiş, Seyyid Abdulkadir Efendi'nin "Mevâkıf"ını ve İbn Arabî'nin "Fusûsu'l-hikem"ini okumuştur.

1880'de hacca gittiği sırada vefat haberini aldığı Fehmî Efendi, Aşçı Dede'nin gönlünde hiç kapanmayacak bir yara açar.

1886 yılında "Tercümetü'l-Fârisiyye Fî Tefsîri'l-Hakkıye" adlı eseri telife başlamıştır. En son kısmında tezimizin konusu olan risalenin de bulunduğu dört ciltlik eserin tamamlandığı yıl 1889'dur.

Bir yıl sonra veba salgını baş göstermiş; Halep ve Hama'nın ardından Şam'a kadar ilerlemiş olmasına rağmen Şam'a tesir edememiştir. Çevresindekiler bu durumu, Aşçı Dede'nin kentte bulunuşunun manevî gücüne bağlamışlar ve kendisine "ilahî bir makam" nezdinde hürmet etmişlerdir. Nitekim 1891'e gelindiğinde Şam Birinci Levazım Şubesi'nden Ahmed Tevfik Efendi, Aşçı Dede'ye intisap eden ilk kişi olur. Tevfik Efendi aynı zamanda Aşçı Dede'nin "Hatırât"ını gören ilk kişidir. Çok geçmeden mürit sayısı yediye yükselmiştir.

[7] Koç, Tanrıverdi, **a.e.**, C: I, s. XXXIV.

Hatırât'ında "Tebdîl-i Âb u Havâ İçin Dersaadet'e Azimetim Hakkındadır"[8] başlığıyla da belirttiği İstanbul ziyareti umduğundan kısa sürer ve eşinin rahatsızlığı dolayısıyla Şam'a geri döner.

1893'te Dilber Hanım'la evlendirilir. Bunu, ölüm döşeğindeki Hatice Hanım da arzu etmiştir; yokluğunda çocuklarıyla ve eşiyle ilgilenecek iyi bir hanım bulmak onu rahatlatmıştır. Nikahtan kısa bir süre sonra da vefat eder. Aşçı Dede ve ailesi Şam'a geri döner. Artık yaşı ilerlemiş, sol gözünde müzmin bir rahatsızlık belirmiştir. Birkaç yıl sonra yeni bir görevle Edirne'ye çağırılır. 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında öngörüler sıralamaya, savaşın geleceği ve sonuçları hakkında yorumlar yapmaya başlamıştır. Çevresindekiler tarafından "Edirne Kutbu" olarak anılmaktan hoşnut kalmış ve hacca gitmeye niyetlenmiştir.

22 Aralık 1897'de Mevlevihane'nin Enis Dede Türbesi'nde düzenlenen bir törenle Aşçı Dede'nin sikkesi terkiblenerek, ayin-i şerîf okutulur. Böylece dedelik makamı resmiyet kazanır.

Şubat 1898'de başladığı hac yolculuğu Mayıs 1898'de sona erer ve sırasıyla önce İstanbul'a ardından Edirne'ye geçer.

Son durağı ise yine İstanbul olmuştur. 1906 yılında, gençliğinin geçtiği Kandilli'ye yerleşir ve emeklilik işlemlerinin bitmesini beklemeye koyulur. Ömrünü inancı doğrultusunda geçirmeye gayret göstermiş bu değerli zatın eserleri, Osmanlı'nın son dönemine ışık tutması açısından da oldukça önemlidir.

2.3. ESERLERİ

Bir yandan memuriyette diğer yandan dergahlarda geçen hayatına dört önemli eser sığdıran Aşçı Dede, bunların sayesinde bizlere dönemin kültürel ve siyasal yapısından ayrıntılar aktarmıştır.

---

[8] Koç, Tanrıverdi, **a.e.**, C: III, s. 1272.

2.3.1. Tercümetü'l-Fârisiyye Fî Tefsîri'l-Hakkıye

Bu eser, İsmail Hakkı Bursevî'nin "Rûhu'l-beyân" adlı tefsirinde yer alan Farsça metinlerin Türkçe'ye tercümesinden hâsıl olmuştur.

İsmail Hakkı Bursevî, H.1063- M.1653 yılında Aydos'ta[9] doğmuştur. Uzun yıllar Bursa'da yaşadığı için "Bursevî" olarak bilinir. Genç yaşlarda Arapça dersleri, dinî ilimler ve hüsn-i hat ile ilgilenmiştir. Bu çalışmaları, Edirne'ye giderek Şeyh Osman Fazlı Efendi'ye intisap ettiği 1074/1664 yılına rastlar.[10] Edirne'deyken Farsça dersleri alarak ünlü Farsça divanları inceleme imkanı bulmuştur. Birkaç yıl sonra Zeyrek Camii'nde doksan gün halvete çekilir. 1137/1725 yılında Bursa'da vefat ederek İsmail Hakkı Camii Türbesi'ne defnedilir.[11]

İsmail Hakkı Bursevî'nin tasavvuf yönü incelendiğinde, Muhyiddîn İbnü'l Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi büyük alimlerden feyz aldığı görülür. Ona göre menzil, "vahdet-i vücûd" olmalıdır.[12]

Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l Kur'ân, İsmail Hakkı Bursevî'nin 1096/1685 yılında Fâtiha'dan başlayarak Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine tasavvuf yorumlarını ve şiirlerini de ekleyerek 1117/1705 yılında tamamladığı Arapça yazdığı büyük eseridir.[13] Muhtevasında, müfessirlerin üstadı olarak bilinen İbn Abbas'ın ve pek çok müfessirin yorumlarına yer verilmiş, Taberî, İbn Atiyye, Râzî, Maturîdî, Ebu's-Suud gibi tasavvuf erbabının eserlerinden açıklamalar nakledilmiştir. Eser, rivayet, dirayet ve işaret yollarının kesiştiği bir "hakîkat" kaynağıdır.

Aşçı Dede'nin, "*Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l Kur'ân*" adlı eserin Mevlânâ, Hâfız ve Sadî'den yapılan iktibaslarının tercümelerini de kapsadığı dört kalın cilt halindeki çalışmasını dört yılda (1306/1889) tamamladığı görülür. Rûhu'l-beyân'daki Arapça bölümler için Bursalı Hafız Efendi'den yardım almıştır. Aşçı Dede'nin Hatırât'ındaki notundan, bu eser için basım izni alamadığı dolayısıyla da basılamadığı anlaşılmaktadır. Yegane ve müellif nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler

---

[9] Bugün Bulgaristan sınırları içinde yer almaktadır. Burgaz'ın kuzeybatısındadır.
[10] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 6 c., C: VI, 5. bsk., y.y., t.y., s. 604.
[11] İsmail Hakkı Türbesi olarak anılan bu cami Bursa'nın Tuzpazarı semtindeki Tekkemescidi sokağında bulunmaktadır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, Cağfer Karadaş, "İsmail Hakkı Bursevî", **D.İ.A.**, C: XXIII, İstanbul, İsam, 2001, s. 110.
[12] **D.İ.A.**, C: XXIII, İstanbul, 2001, s. 103.
[13] **D.İ.A.**, C: XXIII, İstanbul, 2001, s. 103.

Bölümü, Türkçe Yazmalar Kısmı'nda no: 3210, no: 3211, no: 3212 ve no: 3213 numaralarında kayıtlıdır.[14]

2.3.2. Kavâ'idü'l-Fârisiyye

Tezimizin metnini oluşturan bu gramer risalesi, Tercümetü'l-Fârisiyye Fî Tefsîri'l-Hakkıye adlı eserin dördüncü cildinin sonunda 446-530 sayfaları arasında yer almaktadır. 1889'da tamamlandığı düşünülen eserde giriş kısmının ardından Farsça gramerine ait temel bilgilerin örnekleri, şahit kılınan birkaç beyit ve fiil çekimleri yer almıştır. Ayrıca son kısmında, alfabetik sıra halindeki kelimelerin açıklamaları bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar Kısmı'nda no: 3213 olarak kayıtlı eserin son bölümündedir.

2.3.3. Risâle-i Tercümetü'l-Hakâyıkı'l-Hakîkat

Nüsha temin edilemediği için hakkında detaylı bir bilgimiz yoktur. Ancak Aşçı Dede'nin sözlerinden gayb alemi[15] ve hakîkate[16] dair yorumlara yer verdiği bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.4. Risâle-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî

"Aşçı İbrahim Dede Mecmuası" olarak da bilinen eser Edirne'de bulunduğu yıllarda üç cilt halinde kaleme alınmıştır. Alışılmış hatırât üslubunun dışında olduğu söylenebilir. Bir yanı ile "tasavvuf kitabı" niteliği taşımakta, hakîkat-i Muhammediye, peygamber ve evliyanın ahlakı, ma'rifetullah, insân-ı kâmil, fenâ fillâh gibi kavramları anlatmaktadır. Bir diğer yanı ile doğumundan itibaren

---

[14] Koç, Tanrıverdi, **a.e.**, s. XLVIII.

[15] *tas.* Duyu organları ve akılla bilinmeyen, görülmeyen varlıklar ve bunların bulundukları aleme gayb alemi veya manevî ve ruhanî alem denir. Bkz. Prof. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, haz. Ergun Kocabıyık, 1. bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 144.

[16] *tas.* a. Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması. (*ittisaf bi-evsâfillâh*). Zira kul ile kulda ve kuldan faaliyette bulunan O'dur. O'ndan başka hakiki fail yoktur. b. Tasavvuf. Hakikat, ilm-i tasavvuf; şeriat ise ilm-i fıkıhtır. Hakikatle şeriat bir paranın iki yüzü gibidir. Hakikatsiz (özsüz, anlamsız) şeriat makbul değil, şeriatsız hakikat ise bâtıldır. İkisi arasında tam bir uyum vardır. Şeriat, tarikat, hakikat, marifet dört kapıdır. Şeriat bir ağaç, hakikat onun meyvesidir. Bkz. Uludağ, **a.e.**, s. 152.

otobiyografisini anlatmaktadır. Bu sebepledir ki eser, hatırâtla tasavvufun iç içe olması sebebiyle türünün diğer örneklerinden ayrı bir üsluba sahiptir.[17]

Ayrıca sürekli yer değiştiren ve gittiği yerlerdeki toplum hayatını tam anlamıyla nakleden Aşçı Dede'nin bu eseri "seyahatnâme" olarak da nitelendirilebilir.

---

[17] Bkz. Nihat Azamat, "Aşçı İbrahim Dede Mecmuası", **D.İ.A.**, C: III, İstanbul, 1991, s. 546.

ÜÇÜNCÜBÖLÜM
XIX. YÜZYILIN SON DÖNEMİNE KADAR OKUTULAN BAZI FARSÇA KİTAPLAR

Farsça, kültürümüzü kimi zaman yoğun kimi zaman hafif de olsa kesintisiz surette etkilemiştir. Dolayısıyla Osmanlı'da edebî dil olarak kullanıldığı ilk dönemden, yenileşmenin hız kazandığı Tanzimat'a kadar pek çok gramer çalışmasına konu olmuştur. Tanzimat'ta yapılan çalışmaları ders kitapları, okuma kitapları ve sözlükler gibi birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

3.1. DERS KİTAPLARI

Tuhfetü'l-Hâdiyye: Muhammed b. el-Hac İlyas tarafından yazılan ve Ankara'daki Milli Kütüphane'de 3263 numarayla kayıtlı bulunan eser, hem dilbilgisi risalesi hem de sözlüktür. *Dânisten* olarak da bilinir. On kısımdan ibaret olan 1. bölüm ve dört kısımdan ibaret olan 2. bölümden neydana gelmiştir.

Vesiletü'l-Mekâsıd ilâ Ahseni'l Merâsıd: Hatîb Rüstem el-Mevlevî tarafından yazılan ve Ankara'daki Milli Kütüphane'de 638 numarayla kayıtlı bulunan eser, manzum ve mensur bir dilbilgisi kitabı ve aynı zamanda mensur bir sözlüktür. Mukaddime, üç bâb ve hatimeden meydana gelen eser Anadolu'da Farsça yazılmış ilk manzum gramer kitabı olma özelliği taşımaktadır.

Debistân-ı Pârsî: Habîb-i İsfâhânî tarafından yazılan eser, ilköğretim çağındaki çocuklar için kaleme alınmış bir dilbilgisi kitabıdır. Üniteler biçiminde anlatılmış 9 fasıldan meydana gelmiştir.

Gülşen-i Fârisî: Mehmed Kâni tarafından yazılan bu eser, dilbilgisi kurallarının anlatıldığı ve ahlaki öğütler içeren "Nasâyih-i Hukemâ" adlı bölümün bulunduğu bir dilbilgisi kitabıdır.

Sualli ve Cevaplı Fezleke-i Kavâid-i Fârisiyye: Hüseyin Hıfzı tarafından yazılan bu eseri diğerlerinden ayıran tarafı, konuları 'soru-cevap' yöntemiyle anlatmasıdır. Gramer yapısına tümüyle yer vermekle birlikte, örneklendirmeler kısa tutulmuştur.

Zebân-ı Fârisî: Muallim Feyzi tarafından yazılan eser, önceden "Usûl-i Fârisî" adıyla hazırlanan ve büyük ilgi gören kitaba bir takım eklemeler yapılmak suretiyle meydana gelmiştir. Konular detaylarıyla incelenmiş, örneklere çokça yer verilmiş, Firdevsî, Hâfız, Nizâmî gibi büyük üstatların şiirlerinden alıntılar yapılmıştır.

Destûr-i Zebân-i Fârisî: Gulâm Hüseyin Kâşif tarafından yazılan eser, önsözündeki saptamalarla oldukça iddialı bir konumdadır. Zira İranlı yazar kendi eseriyle karşılaştırmalar yaparak, o güne kadar kaleme alınmış gramer kitaplarının öğrencileri yeteri kadar aydınlatmadığını iddia etmektedir. Birinci bölüm, gramer yapısının anlatıldığı on fasıldan, ikinci bölüm ise cümlelerin sarf ve nahiv tahlilleriyle noktalama işaretlerinden oluşmuştur. Her iki bölümde de çok sayıda alıştırma ve soruya yer verilmiştir.

Talimü'l Fârisî: Tanzimat Dönemi maarif nazırlarından Ahmed Kemal Efendi tarafından yazılan eser, rüştiyelerdeki eğitim sisteminin iyileştirilmesini amaçlayan 'usûl-i cedîde' hakkında bilgi verilen önsözle, 10 dersten oluşan dilbilgisi bölümünü kapsamaktadır.

Gevher-i Sencîde: Mehmed Sîret, Mehmed Hâlis ve Mehmed Sâlih tarafından yazılan eser, Tanzimat Dönemi'nde askerî rüştiyelerde okutulmuştur. Anlatım dili sade ve akıcıdır. Farsça gramerin tamamından ziyade en çok kullanılan konuları işlemektedir.

3.2. OKUMA KİTAPLARI

Rehber-i Fârisî: Habîb-i İsfâhânî tarafından yazılan eserde önsözün ardından otuz dokuzu mensur, üçü manzum olmak üzere toplam kırk iki okuma metni bulunmaktadır. Metinlerin dili rüştiye öğrencilerinin rahatlıkla anlayacakları biçimde sade ve akıcıdır. Manzum metinler Molla Câmî ve Nizâmî ile adı bilinmeyen birine aittir.

Bostân ve Gülistân: İran Edebiyatı'nın dünyaca ünlü şairi Sa'dî tarafından yazılan bu eserlerin dilimize çevrilen ilki *Bostân*'dır. 755/1354 yıllarındaki ilk çevirinin ardından dönem dönem yeni çeviriler de yapılmıştır. Yine *Gülistân*'ın da, içlerinde en iyisinin Bursalı Hevâî'ye ait olduğuna inanılan pek çok çeviri ve şerhi mevcuttur.

Hâfız Divanı: Hâfız'ın İran Edebiyatı'ndaki yeri gerek dil kabiliyetiyle gerekse kullandığı mazmun ve işlediği konularla oldukça sağlamdır. Divanı, Osmanlı'da Gülistân ve Mesnevî'den sonra en çok okunan eser olmuştur. Bu sayede sadece Farsça öğrenimi değil; şiirsel dil ve estetik konuları da aktarılmıştır.

Mesnevî: Mevlânâ, insandaki düşünce boyutu olan akılla, hissetme boyutu olan kalbi 'hemdem' kılmış, adı ve felsefesi dünyaya yayılmış büyük bir zattır. Mesnevî, onun en tanınmış eserlerinden biridir. Altı defterden oluşan eserin pek çok tercüme ve şerhi yapılmıştır. Tasavvuf öğeleriyle bezenmiş olan *Mesnevî* tekkelerden cami ve medreselere kadar pek çok kurumda okutulmuştur.

Pendnâme: Ünlü İran şairi Attâr tarafından yazılan eser, didaktik bir üsluba sahiptir. Verilen öğütlerin masalsı ifadelerle süslendiği *Pendnâme*, büyük ilgi görmüş ve Osmanlı'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Bahâristân: Tasavvuf denince akla gelen büyük isimlerden biri de kuşkusuz Molla Câmî'dir. İsmi, İbn Arabî, Mevlânâ gibi muhterem zatlarla anılan Câmî'nin bu

değerli eseri, Farsça yazılan en eski eserlerde izlenen yolu benimsemiş; yani Yaratıcı'nın kudreti, peygamberlerin ahlakı, iyilik ve kötülüğün mücadelesi gibi pek çok konuda mistik bir anlatıma gitmiştir.

3.3. SÖZLÜKLER

Tuhfe-i Hüsâmî ez Mültekât-i Sâmî: Hüsâm b. Hasan el-Konevî tarafından 802/1400 yılında yazılan ve *Tuhfe-i Hüsâmî* olarak da bilinen eser, Anadolu'da yazılmış ilk Farsça manzum sözlük olma özelliğine sahiptir. 305 beyitten oluşmaktadır.

Tuhfe-i Şahidî: Şahidî İbrahim Dede tarafından 921/1515 yılında yazılan eser, manzum Farsça-Türkçe sözlüklerin içinde en makbul olanıdır. Bunun nedenlerinin başında, kelimelerin vezne uygun biçimde düzenlenmesi gelmektedir. Ayrıca, hakkında en çok şerhi yazılan manzum sözlüktür. Ona yakın şerhi olduğu saptanmıştır.

Lisânü'l-Acem: Hasan-ı Şu'ûrî tarafından 1155/1742 yılında yazılan ve *Ferheng-i Şu'ûrî* olarak da tanınan eser, eski harflerle basılan ilk Farsça-Türkçe sözlük olma özelliğine sahiptir. Giriş bölümü ile "defter" adını verdiği iki cilt ve hâtimeden oluşmaktadır. Bir diğer özelliği, başka sözlüklerle karşılaştırmalar ve düzeltmeler yapılarak hazırlanmış olmasıdır.

Tuhfe-i Vehbî: Sünbülzâde Vehbî tarafından 1197/1782 yılında yazılan eser, ikinci önemli manzum sözlüktür. 881 beyitten meydana gelmiş ve mesnevi tarzında yazılmıştır. Büyük ilgi görmesinin nedenlerinin başında, kelimelerin kolay ezberlenecek şekilde sıralanmasıdır. Hakkında yazılan üç şerh olduğu tespit edilmiştir.

Mecmau'l-Lûgât: Vakarî tarafından 1264/1848 yılında kaleme alınan eser, Arapça, Farsça ve Türkçe temel dil kurallarını içeren bir dilbilgisi kitabından ve Arapça kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıklarını veren bir sözlükten oluşmaktadır.

Tıbyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhân-ı Kâtı: Eser, Muhammed b. Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî tarafından yazılan "Burhân Kâtı"nın Mütercim Ahmed Âsım tarafından Türkçe'ye tercümesidir. M.1797'de tamamlanmıştır. Çeviri sırasında metne tümüyle sadık kalınmamış, diğer sözlüklerle karşılaştırmalar ve yeni bilgiler de katılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde bir hayli ilgi görerek dört baskı yapmıştır.

DÖRDÜNCÜBÖLÜM
KAVÂ‘İDÜ’L-FÂRİSİYYE

4.1. NÜSHA TAVSİFİ

Tez konusu olarak incelenen “Kavâ‘idü’l-Fârisiyye” adlı gramer risalesi, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar Kısmı’nda no: 3210 (C: I, 842 s.), no: 3211 (C: II, 1109 s.), no: 3212 (C: III, 920 s.) ve no: 3213 (C: IV, 530s.) kayıtlarıyla tespit edilmiş ve tek nüsha halinde bulunan dört ciltlik eserin son cildinin 447-604 sayfaları arasında bulunmaktadır. Her bir cildin ilk sayfasına “Tercümetü’l-Fârisiyye fî Tefsîri’l-Hakkıye” ibaresi konulmuş ve kaçıncı cilt olduğu belirtilmiştir. Ardından “içindekiler” olarak adlandırılabilecek bir kısım gelir ve metne geçilir.

Türkçe Yazmalar Kataloğu’nda eserin 3210 ve 3213 no.’lu ciltleri hakkında “el-Bursevî-i İsmail Hakkı b. Mustafa çev. Aşçı İbrahim Dede seri no: 17235 kayıt no: 7109” ve “el-Bursevî-i İsmail Hakkı b. Mustafa çev. Aşçı İbrahim Dede seri no: 17236 kayıt no: 6991” şeklinde iki ayrı madde vardır.

Bütün ciltler aynı tarzda yazılmıştır. Sahtiyan deri üzerinde sarı lale motifinde bir kabartma ve zencirek bulunmaktadır. Zahriyesinde ebru vardır. Ciltlerin ilk sayfalarında kırmızı mürekkeple yapılmış şemseye rastlanmıştır. Kağıt çeşidi sarı renkli ve filigranlıdır. Vikâyesi mevcuttur. Sadece ciltlerin ilk sayfalarında serlevhaya rastlanır. Derkenara ve müşire (rekabe) sahiptir.

Eserin dış ebatları: 23 x 36 cm.’dir.

Eserin iç ebatları: 15,15 x 25,5 cm.’dir.

Metnin çevresine, içi kırmızıya boyanmış cetvel çekilmiştir. Fiil çekimlerinde ve kelime açıklamalarında, sayfa üç sütun halinde kullanılmıştır. Satır sayısı 21’dir. Yazı stili serlevhalarda celî talîk, metin kısmında talîktir. Başlıklar da dahil olmak üzere siyah mürekkep kullanılmıştır; ancak zaman içinde rengi yer yer açılarak kahverengiye dönüşmüştür.

Eser “Bismillâhirrahmânirrahîm**.** Hamd-i bî hadd nisâr-i Hazret-i Ahmedî ki kulûb-i mü’minân râ isti’dâd-ı müşâhede-i şâhid-i vahdet bahşîd ve ukûl-i âkilân râ bemu’âyene-i tagayyür ve kesret-i masnû’ât hayrân-ı kudret gerdânîd…” ile başlar

ve "… enbiyâ ve'l-mürselîn. Selevât Allah ve's-selâmu aleyhi ve aleyhim ecmaîn. Âmîn âmîn âmîn. Becâh-ı seyyid elhamdüli'llâhi Rabbi'l-Âlemîn." ile sona erer.

4.2. MUHTEVASI

Klasik bir girişle, telif sebebinin açıklanmasının ardından Farsça'nın adını nereden aldığını ve nasıl ortaya çıktığını özetleyen eser, gramer yapısının örneklerle izahı ve kelimelerin alfabetik sırayla anlatılmasıyla oluşan yirmi dört bölümden meydana gelmektedir. Bunun dışında son kısımda "Tetimme" ve "Ahvâl-i Mefâ'îl" adlı bölümler mevcuttur. Bölümlerin başlıkları şunlardır:

Fasl-ı Evvel: Fasl-ı Evvel: Zebân-ı Fârisînin Ahvâl ve Keyfiyyâtı Beyânındadır

Fasl-ı Sânî: Fârisîde Mütedâvile Olan Hurûfun Ta'dâd ve Beyânındadır

Fasl-ı Sâlis: Fârisî Kelimelerin Beyanındadır

Fasl-ı Râbi': Ahvâl-i İsm Beyânındadır

Fasl-ı Hâmis: Sıfat Beyânındadır

Fasl-ı Sâdis: Esmâ'-i A'dâd Beyânındadır

Fasl-ı Sâbi' Kinâyât Beyânındadır

Fasl-ı Sâmin: Ahvâl-i Fi'l Beyânındadır

Fasl-ı Tâsi': İştikâk Beyânındadır

Fasl-ı Âşir: Fi'l-i Dâlî ve Tâ-î Sîgaları Beyânındadır

Fasl-ı Vâhid Âşer: Fi'l-i Umûmî-yi Mechûl Beyânındadır

Fasl-ı İsnâ Âşer: Kâ'ide-yi Ta'addiyye Beyânındadır

Fasl-ı Selâsete Âşer: Zurûf Beyânındadır

Fasl-ı Râbi' Aşer: Terkîb Beyânındadır

Fasl-ı Hâmis Âşer: Sîga ve Kelimât Ahvâli Beyânındadır

Fasl-ı Sâdis Aşer: Hurûfâtın Tebâdülü Beyânındadır

Fasl-ı Sâbi' Aşer: Zamâ'ir Beyânındadır

Fasl-ı Sâmin Aşer: Kelimelerin Evveline Ve Ortasıyla Âhirine İlhâk Olunan Hurûf-i Müfrede Beyânındadır

Fasl-ı Tâsi' Aşer: Ma'ânî Cihetinde Medhalı Olmayub Tahsîn-i Kelâm İçün Ziyâde Olunan Hurûf ve Kelimât Beyânındadır

Fasl-ı İşrûn: Ma’ânî-yi Mütenevvi’e Tahsîli İçün Esmâ ve Ef’âl Evâhirine İlhâk Olunan Hurûf Ve Kelimât Medlûlâtı Beyânındadır

Fasl-ı Vâhid ve İşrûn: Kitâbet ve İmlâ Beyânındadır

Fasl-ı İsnâ ve İşrûn: Emsile-i Muhtelife ve Muttaride Beyânındadır

Fasl-ı Sâlis ve İşrûn: Terkîb ve İbâreye Nazm Olan Kelimât Ma’nâlarıyla Lugatları Beyânındadır

Fasl-ı Râbi’ ve İşrûn: İzâfet-i Lafziyye ve İzâfet-i Ma’neviyye Beyânındadır

4.3. NÜSHANIN DİL VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ

1) Özellikle bazı sayı sıfatlarında “bâ-i muvahhade” [ب] ile yazılması gereken kelimeler “bâ-i fârisî” [پ] ile yazılmıştır. Bazı kelimelerde ise tam tersi olarak, “bâ-i fârisî” [پ] ile yazılması gereken kelimeler “bâ-i muvahhade” [ب] ile yazılmıştır.
2) “Tâ-i müsennat” [ت] ile yazılması gereken kelimelerin bazıları “tâ-i mühmele” [ط] ile yazılmıştır. Yazım hatası olduğunu düşündüğümüz bazı kelimeler “dâl” [د] yerine “tâ-i müsennat” [ت] ile yazılmıştır.
3) “Cim-i arabî” [ج] ile yazılması gereken kelimelerin bazıları “cim-i fârisi” [چ] ile yazılmıştır.
4) “Kâf-ı fârisî” [گ] ile yazılması gereken kelimeler “kâf-ı arabî” [ک] ile yazılmıştır.
5) Di’li geçmiş zamanlarda (*Mâzî-i Mutlak*) fiillerin başına, anlamını te’kîd etmek için “bâ” [ب] harfi getirilmiştir.
6) Şimdiki zamanlarda (*Muzâri’-i İhbârî*) fiilin başına getirilen mī [می] ön edatı, bazılarıyla bitişik bazılarıyla da ayrı yazılmıştır.
7) İsmin –i halini (*accusativ*) işaret eden rā [را] edatı bazı kelimelerle bitişik bazılarıyla da ayrı yazılmıştır.

8) İsmin –e halini (*dativ*) işaret eden be [به] edatı bazı kelimelerle bitişik bazılarıyla da ayrı yazılmıştır.
9) Bilhassa mısrâ'lardan yapılan alıntılarda, vezin gereği ismin –den halini (*ablativ*) işaret eden ez [از] edatı zi [ز] veya zīn [زين] biçiminde yazılmıştır.
10) Bazı kelimelerin sonundaki "elif" [ا] harfi düşmüştür.
11) Olumsuzluk ön edatı olan "nûn" [ن] harfi Şimdiki zamanlarda (*Muzâri'-i İhbârî*) kullanılan mī [مى] ön edatının değil, fiilin başına getirilmiştir.
12) Bazı fiiller anlam bakımından geniş zamanda (Muzâri'-i Sâde) olmaları ve "bâ" [ب] ile yazılmalarına rağmen, önlerine mī [مى] ön edatı almışlardır.
13) Bazı birleşik cümlelerde olumsuzluk anlamı veren nī [نى] edatı, fiillerin değil cümlelerin başında yazılmış ve fiiller olumlu biçimde kalmışlardır.

4.4. METİN TESİSİ

1) Metnin aktarılmasında, o döneme ait dil özelliğini yansıtmak amacıyla yazarın üslubuna sadık kalınmıştır.
2) Metnin sayfaları 447, 448, 449… şeklinde sayfa numarası verilerek yazıldığından metne de bu biçimde aktarılmış ve köşeli parantez içinde belirtilmiştir.
3) Metindeki açıklamalarda yer alan Farsça örnek ve ibareler transkripsiyon sistemiyle belirtilmiştir.
4) Metinde geçen Kur'ân âyetleri tespit edilerek, dipnotta anlamlarıyla birlikte âyet ve sûre numaraları da verilmiştir.
5) Müellifin yazmayı unuttuğu harfler köşeli parantezle belirtilmiş, yazım yanlışları düzeltilerek verilmiştir. Ne var ki bazı fiillerin zamanlarıyla yapılan açıklamalar örtüşmüyorsa, bunun dönem farkından ileri geldiği düşünülerek günümüzdeki kullanımları dipnotlarda açıklanmıştır.
6) "Cim"lerin kullanımında görülen değişiklikler, bugünkü kullanıma uygun olarak yazılmıştır.

7) İsmin hallerini belirten edatların yazımında metindeki biçim esas alınmıştır.
8) Serkeşsiz olarak yazılan “kâf-ı fârisî” harfleri serkeşli olarak yazılmıştır.
9) Kelimelerin sütunlar halinde açıklandığı bölümler tek satır halinde belirtilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
KAVÂ‘İDÜ’L FÂRİSİYYE

[447] Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd-i bî hadd nisâr-i Hazret-i Ahmedî ki kulûb-i mü’minân râ isti’dâd-ı müşâhede-i şâhid-i vahdet bahşîd ve ukûl-i âkilân râ be mu’âyene-i tagayyür ve kesret-i masnû’ât hayrân-ı kudret gerdânîd.

دیدۀ دل اگر بینا شود در وجود سوال خدا ننماید

و عقل اگر سلیم گردد حباب را از محیط جدا نداند…[1]

Dīde-i dil eger bīnā şeved der vucūd sū’āl-i ẖodā nenumāyed

Ve ʿaḳl eger selīm gerded ẖebāb rā ez muḥīṭ codā nedāned

چشم اگر بینا شود هر سو جمال یار هست

گوش اگر شنوا شود در هر سخن اسرار هست[2]

Çeşm eger bīnā şeved her sū cemāl-i yār hest

Gūş eger şinevā şeved der her soẖen esrār hest

Ve senâ-yı lâ tuʿadd tuhfe-i bârgâh-ı Ahmedî [râ] ki itbâ-i şerî’ateş sırât-ı müstakîm-i

vusûl-i ilâ’l-lâh. “قل إن كنتم تحبّون الله فاتّبعوني يُحببكُم الله” [III/ 31] berîn guvâh..

[1] *“Gönül gözü açık olursa, Tanrı’nın varlığından sual etmez / Ve akıl sağlamsa, damlayı okyanustan ayrı düşünmez.”*

[2] *“Göz görürse şayet, her taraf yarin güzel cemalidir / Kulak işitirse şayet, her sözde sırlar gizlidir.”*

خلاف پیمبر کسی ره گزید

که هرگز بمنزل نخواهد رسید..[3]

Ḫilāf-i peyember kesī reh gozīd

Ki hergiz be-menzil neḫāhed resīd..

Ez bûse-i nakş-ı pâyeş lebhârâ da'vâ mînumâyed sezâvâr.. Ve besecde-i pâyîn-i hâbgâheş baht-ı pîşânîhâ bîdâr.. Ashâb-ı kibâreş nücûm-i âsmân-ı hidâyet ve âl-i ethâreş sefîne-i necât ve şefâ'at [اللهمّ صلِ و سلّم على سيدنا و مولانا محمّد و على آله و صحبه اجمعين.]

Ammâ ba'd ma'lûm olsun ki, kutbülârifîn ve gavsülvâsilîn Hazret-i İsmâ'îl Hakkı kaddese'llahu sirrehu's-sâmi hazretlerinin tefsîr-i nefîsleri olan *Rûhül beyân* nâm tefsîrde münderic manzûm ve mensûr Fârisî ebyâtı Türkçeye tercüme olunmuş ve lehu'l-hamd ve'l-minne hitâm bulmuşdur. Ancak cild-i evvelde her kelimelerin ma'nâsı irâ'e kılınub sâ'ir cildlerde olan Fârisî ibâreleri pek çok olmasıyla tatvîlden ictinâben bunlarda kelimelerin ayrı ayrı ma'nâları gösterilmeyub yalnız mahsul-i ebyât ne ise tercüme olunmuş olduğundan bunda bir medâr-ı küllî olmak ve oldukça kavâ'id-i Fârisiyyeye ıttılâ kesb olunmak üzere bu tercümeye ilâveten "Kavâ'id-i Fârisiyye"nin dahi bir muhtasarca beyânına lüzûm görünmüşdür. [448] Binâenaleyh işbu "*Risâle-i Kavâ'id-i* Fârisiyye"yi alâ tâkati'l-beşeriyye kaleme aldım. Bu bâbda hasbelbeşeriyye vukûbulan kusûr-i kemterânenin dâmen-i afv ü merhamet ile afv ü pûşîde buyrulmasını ihvân-ı bâ sefâdan istirham eylerim, vallahul muvaffik vel murşid.

Ey azîzim, ma'lûm olsun ki zebân-ı Pârsî'nin mensûb-i ileyhi ki Pârsî maddesidir, hakîkatde ihtilâf olunmuşdur. Müverrihîn-i Fürs'den ba'zıların beyânına göre, İbn-i

[3] *"Peygambere aykırı yoldan giden kimse / Asla menzile ulaşmayacaktır."*

Pehlev bin Sâm bin Nûh aleyhisselâmdır. Pârsî ıtlâk olunan mülk-i ma'hûd ânın tasarrufunda olmak münâsebetiyle kendisine mensûb ve ismiyle mevsûm oldu ve ba'zılardan İbn Âmûr bin Yâfes bin Nûh aleyhisselâm ismiyle tesmiye olunduğu menkûldür. Velhâsıl Fârisî lafzı Pârs'dan mu'arreb olmak iktizâ ider ve müverrihîn-i Arab bu resme beyân ittiler ki peder-i Umm bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh aleyhisselâmın on nefer evlâdı var idi. Her biri fâris-i meydân-ı celâdet olmağla mübâlağâten fâris ile ki ıstılâhımızda ândan "keskin atçı ve binici" ile ta'bîr olunur; mülakkab ve meşhûr olub zürriyetleri dahi pederlerine nisbet olmakla her birine fâris ve mecmû'una fârisîyân ıtlâk olundu. İmdi bu tevcîhe göre Fârisîyân tâ'ifesi peder-i Umm-i mezbûr neslinden hâsıl ve münşa'ib olmuş olur el-'ilmü 'inda'l-lâh .

Ma'lûm olsun ki İrân ta'bîr olunan iklîm ki bir taraf Nehr-i Ceyhûn ve bir taraf Nehr-i Fırât ve bir cânibinden Bâb'ü-l Ebvâb ki hâlâ Tîmûrkapû dedikleri mevzi'dir ve bir cânibinden Bahr-i Ummân sevâhiliyle mahdûd ve mu'ayyen bir mülk-i vâsi' ve ülke-i mu'azzam olub, selefde mecmû'una birden Pârs ıtlâk ve bu isimle müştehir-i âfâk îdi. Ba'dehu mürûr-i zamân ve zuhûr-i havâdis-i muhtelife-i devrân sebebiyle müştemil olduğu memâlik taraf taraf bulunub ve her bölük başkaca bir memleket i'tibâr ve bilmünâsebe birer ism-i mahsûsla tesmiye olundular. Ez cümle Horâsân [449] lafzı ki Fürs-i Kadîm lügatinde maşrık ma'nâsınadır. Hâlâ müsemmâsı olan vilâyet İstahr kalesinin cânib-i şarkîsinde vâki' olmakla, bu cihetle vilâyet-i mezbûre Horâsân ile tesmiye olundu. Kezâlik mebâdî-i devlet-i islâmiyye'de Isfahân memleketinde ibtidâ mâlik olanlar âb ü havâsını Irâk-ı Arabın ki tûlen Abâdân ile Musul ve arzan Kadisiye ile Hilvân mâbeyni olan arz-ı mahdûdeden ibâretdir. Âb ü havâsına tamâm münâsib ve muvâfık buldukları hasebiyle ol memlekete de Irâk-ı Acem ıtlâk eylediler ve Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın mevlid-i sa'âdetlerinin Sifâhân ülkesinde vâki' ve ism-i şerîflerinin Pârsî za'm itdiklerinden nâşî ol diyâr halkın tekellüm itdikleri lugata dahi Pârsî ile tesmiye eylediler, azîzim.

Lügat-ı Pârsî filasl yedi nev'dir: Biri Herevî, Segezî, Zâvelî, Soğdî. Bu dört lugat bilkülliye mehcûrdur, ammâ Derî, Pehlevî, Fârsî; bu üç lisân, müsta'mel ve meşhûr olmağla ta'rîf ve tavsîflerine tasaddî olundu. Şöyle ma'lûm olsun ki zebân-ı Derî ol lugatden ibâretdir ki, maddesinde kat'en noksân ârız olmayub vâzı'ın vaz' eylediği minvâl üzere isti'mâl oluna. Meselâ "ibrişīm" (ابریشم) ve "ispīd" (اسپید) ve

“işkem” (اشكم) ve “oştor” (اشتر) kelimeleri ki vaz’ı bunları hemze ile; “borov” (برو), “bodov” (بدو), “bişnov” (بشنو), “bogû” (بگو) kelimelerini “bâ” ile vaz’ eyledi. Bu üslûb üzere isti’mâl olundukda Derî olub hemze ve “bâ”sız isti’mâllerinde Derîden ma’dûd olmazlar ve lugat-ı mezbûreye Derî tesmiyenin vechleri budur ki, Derî lafzındaki “yâ” asılda nisbet içündür. Bu ıtlâk ve nisbetde bir kaç kavil vardır: Biri, lisân-ı Fârisî’nin fasîhine ya’nî zikr olunduğu üzere vaz’ından nâkısı olmayan lugata Derî dinur. Sânî, Vilâyet-i Acem’den Belh ve Buhârâ [450] ve Bedahşân ve Merv halkının lisânlarına ıtlâk olunur. Sâlis, Derî ehl-i cennet lisânıdır ki, efsah-ı elsine olan Arabîyle ve işbu Derî lisânıyla tekellüm ederler. Nitekim hadîs-i nebevîde bu hadîs-i şerîfi Hâfızu’d-dîn Nesefî *Kâfî*de, Ebû Sa’îd el-Burûğî rivâyeti üzere sebt eylemişdir ve bu hadîsin mevzû’niyyetine dahi zâhib olmuşlardır. Kemâ kâle Abdulkâdir el-Bağdâdî Kaddese’llahu Teâlâ sirrehu’l-azîz “lisân-u ehl-il cenneti’ el-Arabiyyetu ve Fârisiyyetu’d-Deriyyeti” vârid olmuşdur ve semâ-yı râbi’a melâ’ikesinin lisânları Fârsî-yi Derî olduğu dahi mervîdir ve ba’zılar didiler ki “kapu” ma’nâsına olan “der”e mensûbdur. Zîrâ, selâtîn-i Keyâniyân dergâhında bu lisân üzere tekellüm olunur idi ve indelba’z Behmen kapusuna mensûbdur. Zîrâ Behmen dergâhına etrâf-ı âlemden her cins mahlûk gelüb biri birinin lisânını bilmemek ile Behmen ulemâ ve dânişmendlere emreyledi ki bir lisân vaz’ eyleyeler. Herkes dergâhında ânınla tekellüm idüb, ihtilâf-i elsineden nâşî umûr-i devlet vehn ve ihtilâlden masûn ola, ol sebeble bu lisânı vaz’-ı derîne nisbet eylediler. Sonra hükm eyledi ki, cemî-i memâlikde ânınla tekellüm oluna. Halka bu lugat makbûl ve matbû’ gelûb, mürûr-i eyyâmla pâkîze ve münakkah oldu ve bir kavlde bu lugat Cemşîd asrında vaz’ olundu.

Ve bir rivâyetde Behrâm bin Yezdicerd derîne mensûbdur. Pâdişâh oldukda hükm eyledi ki, kendi kapusunda zebân-ı Fârisîden gayri olmaya ve ahkâm ve ferâmîn ve mekâtib, cümlesi Fârisî ola ve bir kavlde herkes konağın kapusundan çıkdıkda bu lisân ile tekellüm itmekle Derî dinildi. Ve bu vech nâmülâyimdir ve indelba’z “dere” ma’nâsına olan “der” lafzına mensûbdur. Kebk-i derî bu kabîldendir; iki dağın aralığına Fârisîde “dere” dinür. Nitekim [451] zikr olundu. Hâ-yı nisbet-i ihtisâsiyye ile kebk-i merkûm tayyibülelhân olmakla zebân-ı Fârisîyi âna nisbet eylediler, azîzim; ve Pehlevî, lugat Pehlev bin Sâm bin Nûh aleyhisselâmın lisânından müstefîz

ve meşhûr olmakla âna mensûb olmuşdur ve ba'zılar didiler ki, lugat-ı mezbûrenin nisbeti Pehle diyârınadır ki Rey ve Isfahân ve Dînever vilâyetleridir ve indelba'z "pehlev", şehir ve mısır ma'nâsına olmakla "pehlevî" şehre nisbetle, şehrî dimekdir ki murâd "emsârda sâkin olan eşhâsdır"; Arabîde "beledî" ve "bedevî" yerinedir. Bu takdîrce "pehlevî" mutlakâ şehir halkının isti'mâl itdikleri lisândan ibâret olur ve Pârisî lugatı Pârisî vilâyeti ehline mensûbdur ki ânların tekellüm itdikleri lisândır. Ve hafî olmaya ki lugat-ı arabiyyeden sonra cemî'-i lugâtın eşref ve eşheb-i lugat-ı Fârisiyyedir. Zîrâ cenâb-ı mahzar-i sırr-ı "ve mâ yantiku 'ani'l-hevâ"[4] aleyhi afdali's-salavâti ve ekmeli't-tahiyyât hazretlerinin lisân-ı mu'cizbeyânlarından ba'zı kelimât-ı Fârisiyye şerefsudûr-i kütüb-i ehâdîs-i münîfede mestûr ve musarrahdır, azîzim.

Fasl-ı Evvel: Zebân-ı Fârisînin Ahvâl ve Keyfiyyâtı Beyânındadır

Ma'lûm olsun ki, zebân-ı Fârisîde "kelime" ol lafızdan ibâretdir ki mütekellim ve muhâtab ândan ma'nâ fehm ve idrâk itmek şânından ola. İmdi maddesi iki harfden mürekkeb olan lafza "kelime" ıtlâkı sahîh olur. Zîrâ ândan ma'nâ istifâdesi mukarrerdir, azîzim: "dil" (دل) ve "ser" (سر) ve "pā" (پا) gibi… Ve bir harfe "kelime" ıtlâkı sahîh olmaz. Zîrâ yalnız bir harfin ma'nâya delâleti yokdur; gâyetülemr te'kîd ve mübâlağa ve husûsiyyet sîga misillü ba'zı fevâ'id iktisâbı içün, bir kelimenin evveline ve yâhûd vasatına ve âhirine hasbelmakâm bir harf ziyâde iderler. Bunun tafsîli, faslında beyân olur. [452] Kelimenin lâmehâle evveli müteharrik olur, ibtidâ'nın imkânı içün; zîrâ sükûnla ibtidâ' müte'azzirdir ve âhiri sâkin olur, üzerine sükût ve tevakkufun sıhhati içün.

İmdi beyân-ı kelimât ki iki ve yâhûd ikiden ekser kelimeden mürekkeb ve ma'nâ-yı maksûda delâleti beyyin ve vâzıh olan kelâmdan ibâretdir. Âna Fârisîde "soḫen" (سخن) ıtlâk olunur. İsti'mâli iki gûnedir: Biri mensûr ve dîgeri manzûmdur ki "şi'r" dahi derler. Şi'r lugatda ilm ü fehm ma'nâsınadır ki, hads-i selîm ve istidlâl-i müstakîmle ma'ânî derk ve istifâdesinden ibâretdir. Ve ıstılâhda ol kelâmdan

[4] *"O, arzularına göre konuşmaz."* Necm Sûresi, 53/3.

ibâretdir ki müretteb ma'nevî ve mevzûn ve mütekerrir ve mütesâvî ve harf-i ahîrleri birbirine mütemâsil ola… Böyle olmaz ise, âna "şi'r" dinilmez. İmdi müretteb-i ma'nevî kaydıyla müretteb ve merbût olmayan herze ve hezeyân makûlesi hâric olur. Mevzûn kaydıyla kelâm-ı mensûr mündefi' olur. Mütekerrir kaydıyla mısrâ'-ı vâhid şi'r efrâdından olmadığı zâhir olur. Zîrâ bir mısrâ'a şi'r dinilmez, iki mısrâ' olmak gerekir. Mütesâvî kaydıyla şi'rin müştemil olduğu mısrâ'lar, vezn-i vâhid üzre olmak lâzım olduğu bilinûr ve harf-i ahîrleri biribirine mütemâsil kaydıyla kelâm-ı gayr-i mukaffâ hâric kalur. Zîrâ kelâm-ı gayr-i mukaffâ her ne kadar mevzûn olsa da şi'r ıtlâkı sahîh olmaz[5], azîzim.

Fasl-ı Sânî: Fârisîde Mütedâvile Olan Hurûfun Ta'dâd ve Beyânındadır

İmdi asıl ve madde-i kelimât-ı Arabiyye yirmi sekiz harfden ibâretdir ve mecmû'u üç kısımdır: Mürûrî, melfûzî, melbûbî ki mektûbî dahi derler. "Mürûrî" ol harfdir ki müsemmâsı iki harfden ibâret ola; ya'nî iki harf vâsıtasıyla telaffuz oluna ve bu kısım on iki harfdir ki bunlardır: (باء) ve (تاء) ve (ثاء) ve (حا) ve (خا) ve (را) ve (زا) ve (طا) ve (فا) ve (ها) ve (يا). Ve "melfûzî" ol harfdir ki müsemmâsı üç harf olub ve harf-i evveli ile ahîri beyninde mugâyeret ola. Ve bu kısım on iki harfden ibâretdir ki bunlardır: (الف), (جيم), (دال), (ذال) (سين), (شين), (صاد), (ضاد), (عين), (غين), (قاف), (كاف), (لام) ... Ve "melbûbî" ol harfdir ki müsemmâsı yine üç harf olub, lâkin harf-i ahîri evvelin aynı ya'nî maklûb-i müstevî ola ve bu kısım üç harfdir ki bunlardır: (ميم) ,(نون), (واو). Ve asıl ve madde-i kelimât-ı Fârisiyye [453] yirmi dört harften ibâretdir. İşbu (ثا، حا، صاد، ضاد، طاء، ظاء، عين) harfleri ki mecmû'i sekiz harfdir. Telaffuzda sakîl oldukları cihetle tayy ve iskât ve zebân-ı Fârisiyyeye mahsûs dört harfdir ki (پ، چه، ژ، گ) harfleridir. Bâkî yirmi dört harf üzerine zamm ve izâfe ile mecmû', müsta'mel ve sâhib-i amel harfler yirmi dört harf üzere mukarrer oldu ve yirmi dört sâ'atten ibâret

---

[5] İmdi … olmaz. (Hâşiye)

olan müddet-i devre-i feleke dahi tevâfuku hüsn-i ittifâkiyyâtdan ma’dûddur. Ve gerçi merkûm sekiz harf cümlesinden (حا، طاء، عين، قاف) harfleri Mâverâünnehr lügatında müsta’meldir; lâkin nedret ve kıllet üzere olmakla mu’tedün bihâ değildir. Ve hâssâ-i zebân-ı Fârisî olan merkûm dört harf ki “hurûf-i Fârisiyye” tabîr olunur. Arabîde mümâsilleri olan hurûfdan imtiyâzları, kitâbetde üçer nokta ile hâsıldır: (پ، چ[6]، ژ، گ)

İmdi zebân-ı Fârisînin harekeleri üçtür: Fetha, kesre, zamme. Ve hurûf-i meddî dahi üçtür: (ا), (و), (ی). “Dūr” (دور), “dār” (دار), “dīr” (دير) gibi… Bunları medd ile kırâ’at ittirmeğe işâret ve alâmettir. Ancak “vâv” iki türlü telaffuz olunur: Makbûze, “rūz” (روز) gibi; ya’nî kırâ’atda lisânını kabz idersin. Dîgeri mebsûṭa, “zūr” (زور) gibi; ya’nî kırâ’atda lisânını bast edersin.

İmdi “hâ-i resmiye”, âhirki harfi meftûh olan elfâz-ı Fârisiyyede ilhâk olunan “hâ”dır: “Bende” (بنده), “perde” (پرده) gibi… Ve ba’zen “hâ”dan sonra “vâv” ile “elif” cem’ olub telaffuzu dahi “vâv” ile “elif” beyninde olur: “Ḫ̮āce” (خواجه), “ḫ̮ār” (خوار) gibi; ya’nî “ḫ̮āce” (خاجه), “ḫ̮ār” (خار) “okursun” dimekdir. Ve ba’zen “vâv” ile “yâ” cem’ olub telaffuzu dahi “vâv” ile “yâ” beyninde olur: “Ḫ̮īş” (خويش) gibi; ya’nî “ḫ̮īş” (خيش) “okursun” dimekdir, azîzim.

Fasl-ı Sâlis: Fârisî Kelimelerin Beyanındadır

[454] İmdi ma’lûm olsun ki, Fârisîde kelime altı nev’ olur: İsim, sıfat, kinâye, fi’l, zarf, edât.

İmdi “isim”, bir şahsa yâhûd bir şey’e delâlet iden kelimedir. O da iki nev’dir: Biri “alem”; ya’nî bir zât yâhûd bir şey’e mahsûs olur: “Ferīdūn” (فريدون), “Şīrāz” (شيراز) gibi ki Ferîdûn, ma’lûm bir ma’rûf pâdişâh ismidir; işte bir zâtın alemidir. Şîrâz, ma’lûm Fârs vilâyetinin ismidir; bu isim o memlekete mahsûsdur. Dîgeri “ism-

[6] Metinde bu harf “چه” olarak verilmiştir.

i cins”; ya’nî eşhâs yâhûd eşyâ-yı gayr-i müte’addideye mevzû’dur: “Merd” (مرد) “adam, insân”; “āb” (آب) “su”, “ḫıred” (خرد) “akl, zihn” gibi; işte eşhâsa mevzû’ olduğu مرد gibi eşyâ-yı gayr-i müte’addideye mevzû’i آب, خرد gibi; bunlar gayr-i müte’addidedir.

İmdi ism, kemiyet i’tibârıyla yâ müfred olur ya’nî bir zât yâhûd bir şey’i ifâde ider. “Merd” (مرد) bir adam, bir zât gibi. “Āb” (آب) suyu ifâde ider ve yâhûd cem’ olur; ya’nî birden ziyâde ifâde ider: “Merdān” (مردان) “adamlar, insanlar” gibi, “ābhā” (آبها) “sular” gibi.

İmdi ismin medlûlu zîrûh ise, müfredin âhirinde ān (آن) ilâvesiyle cem’lenur: “Merd-merdān” (مرد- مردان), “morġ-morġān” (مرغ ـ مرغان) gibi. Gayr-i zîrûh ise, hā (ها) ilâvesiyle cem’ olunur: “Ḫāne-ḫānehā” (خانه ـ خانها), “çemen-çemenhā” (چمن ـ چمنها) gibi. Nâdir ve az olarak gayr-i zîrûh, ān (آن) ilâvesiyle cem’ olunur: “Çeşm-çeşmān” (چشم ـ چشمان) “göz – gözler” gibi, “diraḫt-diraḫtān” (درخت ـ درختان) “ağaç – ağaçlar” gibi. Ve ber’aks ba’zen zîrûh, hā (ها) ilâvesiyle de cem’ olunur.

İmdi isim olan müfredin âhiri “hâ-i resmiye” ise ān (آن) edâtı ilâve olundukda “hâ”, “kâf-ı fârisî”ye tebdîl olunur: “Bende…bendegān” (بنده … بندگان) gibi ve “hâ” edâtından evvel hazf olunur: “Mīve…mīvehā” (میوه … میوها) gibi.

İmdi isim olan müfredin âhiri “elif” ise ān (آن) edâtı ilhâk olundukda iki “elif” beyninde bir “yâ” tavassut ider: “Gedā…gedāyān” (گدا … گدایان) gibi. Eger ism-i müfredin âhiri “vâv” yâhûd “yâ” ise kezâlik bir “yâ” tavassut ider: [455] “Gīsū…gīsūyān” (گیسو … گیسویان) gibi, “ādemī…ādemiyān” (آدمی … آدمیان) gibi. Ve yâhûd “vâv” ve “yâ” müteharrik olurlar: “Gīsūvān, ādemiyān” (گیسوان، آدمیان) gibi. Dahî ba’zen isimler āt (ات) edâtıyla dahi cem’ olunurlar: “Germsīr…germsīrāt” (گرمسیر … گرمسیرات) gibi, “dih…dihāt” (ده … دهات) gibi. O ismin âhiri “hâ” ise, “kâf-ı

fârisî” yâhûd “cîm”e tebdîl olunur: “Mīve…mīvegāt[7]” (میوه … میوه گات) gibi, “şūre…şūrecāt” (شوره … شورجات) gibi, azîzim.

Fasl-ı Râbi’: Ahvâl-i İsm Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki, Fârisîde ismin ahvâli dörtdür: Mücerred, mef’ûlünbih, mef’ûlünileyh, muzâfün ileyh olur. Bunlar da ya müfred olur ya cem’ olur.

Misâl-i Müfred

Mücerred	adam	merdom	مردم
Bih	adamı	merdom-rā	مردمرا
İleyh	adama	merdom-rā	مردمرا
Muzâf	adamın işi	kār-ı merdom	کار مردم

Misâl-i Cem’

Mücerred	adamlar	merdomān	مردمان
Bih	adamlara	merdomān-rā	مردمانرا
İleyh	adamları	merdomān-rā	مردمانرا
Muzâf	adamların işi	kār-ı merdomān	کار مردمان

Dîger

Mücerred	dilenci	gedā	گدا
Bih	dilenciyi	gedā-rā	گدا را
İleyh	dilenciye	gedā-rā	گدا را

---

7 Farsça’da “hâ-yi gayr-i melfûz” ile biten isimler (ات) ile çoğul yapılırken (ه), (ج) ye dönüşür. Ancak burada (ه) harfi atılmadan (گ) harfi getirilmiştir.

Muzâf	dilencinin işi	kār-ı gedā	کار گدا

Dîger

Mücerred	dilenciler	gedāyān	گدایان
Bih	dilencileri	gedāyān-rā	گدایانرا
İleyh	dilencilere	gedāyān-rā	گدایانرا
Muzâf	dilencilerin işi	kār-ı gedāyān	کار گدایان
Mücerred	hanım	bānū	بانو
Bih	hanımı	bānū-rā	بانو را
İleyh	hanıma	bānū-rā	بانو را
Muzâf	hanımın işi	kār-ı bānū	کار بانو
Mücerred	hanımlar	bānūvān	بانوان
Bih	hanımları	bānūvān-rā	بانوان را
İleyh	hanımlara	bānūvān-rā [456]	بانوان را
Muzâf	hanımların işi	kār-ı bānūvān	کار بانوان
Mücerred	gemi	keştī	کشتی
Bih	gemiyi	keştī-rā	کشتیرا
İleyh	gemiye	keştī-rā	کشتیرا
Muzâf	geminin işi	kār-ı keştī	کار کشتی
Mücerred	gemiler	keştīhā	کشتیها
Bih	gemileri	keştīhā-rā	کشتیها را

İleyh	gemilere	keştīhā-rā	كشتيها را
Muzâf	gemilerin işi	kār-ı keştīhā	كار كشتيها
Mücerred	kul	bende	بنده
Bih	kulu	benderā	بنده را
İleyh	kula	benderā	بنده را
Muzâf	kulun işi	kār-ı bende	كار بنده
Mücerred	kullar	bendegān	بندگان
Bih	kulları	bendegān-rā	بندگانرا
İleyh	kullara	bendegān-rā	بندگانرا
Muzâf	kulların işi	kār-ı bendegān	كار بندگان

İmdi “mef’ûlünbih” iki vech üzere olur: Medlûlü ma’lûm ve mahdûd ise rā (را) edâtıyla olur; mübhem ise mücerred gibi olur. Misâlleri: “Nān rā ḫordem” (نانرا خوردم) “Etmeği[8] yedim”, “nān ḫordem” (نان خوردم) “ Etmek yedim” dimekdir.

İmdi “mef’ûlünileyh” dahi iki vech üzere olur: Ya rā (را) edâtıyla misâllerde görüldüğü gibi ve yâhûd evvelinde be (ب) edâtı girmekle “merd rā” (مردرا) yâhûd be-“merd” (بمرد) “kişiye, adama”, “bendegān-rā” (بندگانرا) yâhûd “be-bendegān” (ببندگان) “kullara” dimekdir. Dahî mef’ûlünileyh ba’zen te’kîd içün “mer” (مر) lafzı girer: “Mer bende-rā” (مر بنده را) “Mer kula” dimekdir.

İmdi “muzâfünileyh” mâkablindeki isme ya’nî muzâfa, âhirindeki harfi sâkin ise bir kesre ilâve olunur: “Puser-i ḫāce” (پُسَرِ خواجه)[9] gibi. Muzâf olmazdan evvel پُسَر kırâ’at olunur. Alâmet-i izâfet “râ”nın kesre ile kırâ’atı olur ve eger muzâfın âhirki

[8] Ekmekten bahsedilmektedir.
[9] Hâce’nin oğlu dimekdir. (Hâşiye)

harfi “elif” yâhûd “vâv” ise, bir “yâ” [457] ilâve olunur: “ʿAṣā-yı pīr” (عصاى پير) gibi; “ihtiyârın asâsı” dimekdir. İzâfetden evvel عصا elif ile idi, “yâ”nın ilâvesi muzâf olduğu içündür: “Bānū-yi şehr” (بانوى شهر) gibi; “kasabanın hânımı”… İzâfetden evvel بانو “vâv” ile idi ve eger muzâfın âhir harfi (ها) yâhûd (يا) ise, muzâfa bir hemze ilâve olunur: “Keştī-i bāzergān” (كشتئ بازرگان) gibi; “tâcirin gemisi” dimekdir. Muzâf-ı aslî كشتى idi; âhirinde “yâ” var idi, alâmet-i izâfet hemze ilâve oldu: “Bende-i ḫodā” (بندۀ خدا); “Allah’ın kulu” dimekdir. Muzâfın aslı بنده idi; âhirinde “hâ” vardır, alâmet-i izâfet olarak bir hemze ilâve olunur. Zarûret-i vezn içün ba’zen “hâ”dan hemze hazf olunur: “Nebīre Ferīdūn ve pūr-i Peşeng” (نبيره فريدون و پور پشنگ)[10] gibi; “Ferîdûn’un hafîdi ve Peşeng’in oğlu” dimekdir. Nebire-i Ferîdûn olmak hemze ile îcâb eylerdi. Ferîdûn’a izâfet cihetle lâkin zarûret-i vezn îçûn hazf olunmuşdur, azîzim.

Hem Muzâf Hem Muzâfünileyh-i Müfred Misâlleri

Mücerred	Hâcenin kulu	bende-i ḫāce	بندۀ خواجه
Bih	Hâcenin kulunu	bende-i ḫāce-rā	بندۀ خواجه را
İleyh	Hâcenin kuluna	bende-i ḫāce-rā	بندۀ خواجه را
Muzâf	Hâcenin kulunun işi	kār-ı bende-i ḫāce	كار بندۀ خواجه

Muzâf-ı Cem’, Muzâfünileyh-i Müfred Misâlleri

Mücerred	Hâcenin kulları	bendegān	بنده گان خواجه
Bih	Hâcenin kullarını	bendegān-ı ḫāce-rā	بنده گان خواجه را

[10] Peşeng, Efrâsyâb’ın pederi ismidir. (Hâşiye)

İleyh	Hâcenin kullarına	bendegān-ı ẖāce-rā	بنده گان خواجه را
Muzâf	Hâcenin kullarının işi	kār-ı bendegān-ı ẖāce	كار بنده گان خواجه

Muzâfünileyh-i Cem’, Muzâf-ı Müfred Misâlleri

[458]Mücerred	Hâcelerin kulu	bende-i ẖācegān	بندۀ خواجگان
Bih	Hâcelerin kulunu	bende-i ẖācegān-rā	بندۀ خواجگانرا
İleyh	Hâcelerin kuluna	bende-i ẖācegān-rā	بندۀ خواجگانرا
Muzâf	Hâcelerin kulunun işi	kār-ı bende-i ẖācegān	كار بندۀ خواجگان

Hem Muzâfünileyh Ve Hem Muzâf-ı Cem’ Misâlleri

Mücerred	Hâcelerin kulları	bendegān-ı ẖācegān	بنده گان خواجگان
Bih	Hâcelerin kullarını	bendegān-ı ẖācegān-rā	بنده گان خواجگانرا
İleyh	Hâcelerin kullarına	bendegān-ı ẖācegān-rā	بنده گان خواجگانرا
Muzâf	Hâcelerin kullarının işi	kār-ı bendegān-ı ẖācegān	كار بنده گان خواجگان

İmdi ba’zı kere müşebbeh, müşebbehün bihe muzâf olur: “Leb-lʿâ’l” (لب لعل) gibi; “la’l gibi dudak” dimekdir. “Ḳadd-serv” (قد سرو) gibi; “serv gibi kâmet” dimekdir. Ve ma’lûm olsun ki, âhirinde (اى) yâhûd (وى) bulunan ismden (ى) hazf olunabilür: “Pāy” (پاى) gibi; “pā” (پا) dinür. “Būy” (بوى) gibi; “bū” (بو) dinür. Kezâlik âhirinde (اه) bulunan ismden (ا) hazf olunabilür: “Şāh" (شاه) gibi; “şeh” (شه) dinür. “Māh” (ماه) gibi; “meh” (مه) dinür. “Rāh” (راه) gibi; “reh” (ره) dinür.

Fasl-ı Hâmis: Sıfat Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki “sıfat”, bir ismin hâl ve keyfiyetini beyân iden kelimedir: “Kūtāh” (کوتاه), “derāz” (دراز), “sorẖ” (سرخ), “sepīd” (سپید), “nīk” (نیک), “bed” (بد) kelimeleri gibi ve o isme “mevsûf” dinür. İmdi sıfat mevsûf ile berâber olduğu vakitde lafzen bilâfark muzâf ile muzâfünileyh gibidir.

İmdi fasl-ı rabi’de beyân olunan muzâfın âhirindeki harflerin ilâvesi kâ’idesi mevsûfda dahi cârî olur: [459] “Merd-i nīk” (مرد نیک) gibi; “iyi adam” dimekdir. Kesre içün “yâ” ilâve olunmuşdur: “ʿAṣā-yı derāz” (عصای دراز) “uzun asâ” dimekdir. عصا nın âhir harfi “elif” olduğundan “yâ” ilâve olundu. “Gīsū-yi siyāh” (گیسوی سیاه) gibi; “kara saç” dimekdir. “Keştī-i bozorg” (کشتئ بزرگ) “büyük gemi” dimekdir, hemze ilâve olundu. “Bāde-i sorẖ” (بادۀ سرخ) “kırmızı şarâb” dimekdir, kezâlik hemze ilâve olundu.

İmdi ma’lûm olsun ki, mevsûf müfred ise sıfat dahî müfred olur: “Merd-i dilāver” (مرد دلاور) gibi. Mevsûf cem’ ise sıfat ekseriyyâ müfred olur, pek nâdir olarak ba’zen cem’ de olur: “Merdān-ı dilāver” (مردان دلاور) gibi; mevsûf olan مردان cem’dir, sıfat olan دلاور müfreddir. “Merdān-ı dilâverān” (مردان دلاوران) işte mevsûf [ve] sıfat, ikisi de cem’dir.

Müfred Olan Misâlleri

Mücerred	yiğit adam	merd-i dilāver	مرد دلاور
Bih	yiğit adamı	merd-i dilāver-rā	مرد دلاور را
İleyh	yiğit adama	merd-i dilāver-rā	مرد دلاور را
Muzâf	yiğit adamın işi	kār-ı merd-i dilāver	کار مرد دلاور

Cem’ Olan Misâlleri

Mücerred	yiğit adamlar	merdān-ı dilāver	مردان دلاور
Bih	yiğit adamları	merdān-ı dilāver-rā	مردان دلاور را
İleyh	yiğit adamlara	merdān-ı dilāver-rā	مردان دلاور را
Muzâf	yiğit adamların işi	kār-ı merdān-ı dilāver	کار مردان دلاور

Ve dahî ma’lûm olsun ki, sıfat yalnız olduğu ya’nî mevsûfu zikr olunmadığı vakitde mevsûfun makâmına kâ’im olub ism gibi kullanılur ve ismin her bir kâ’idesi bunda dahî câri olur ve misâlleri ber vech-i zîr beyân olunur.

Müfred Misâli

[460]Mücerred	yiğit	dilāver	دلاور
Bih	yiğidi	dilāver-rā	دلاور را
İleyh	yiğide	dilāver-rā	دلاور را
Muzâf	yiğidin işi	kār-ı dilāver	کار دلاور

Cem’ Misâli

Mücerred	yiğitler	dilāverān	دلاور
Bih	yiğitlere	dilāverān-rā	دلاور را
İleyh	yiğitlere	dilāverān-rā	دلاور را
Muzâf	yiğitlerin işi	kār-ı dilāverān	کار دلاور

İmdi sıfat ba’zen bir cümlenin mefhûmunu tavsîf ider: “Çe ẖoş goft” (چه خوش گفت) gibi; “ne güzel söyledi” dimekdir. Bu takdîrde edât-ı keyfiyye i’tibâr olunur. Edât-ı keyfiyye zîrde fasl-ı mahsûsda zikr olunacakdır, mürâca’at oluna, azîzim.

İmdi “sıfat-ı tafdîliyye” şol kelimedir ki âhirinde ter (تر) edâtı ilâve olunmuş sıfatdır ki, mevsûfun dîger bir zâta yâhûd bir şey’e nisbet ile rüchânı ifâde ider: “Ḫūbter” (خوبتر) gibi; “daha güzel, ziyâde güzel” dimekdir. “Derāzter” (درازتر) gibi; “daha uzun, ziyâde uzun” dimekdir. Mufazzalün minhin evvelinde ez (از) edâtı ilâve olunur: “Oştor bozorgter ez ostor est” (اشتر بزرگتر از استر است) gibi; “deve ostordan daha büyükdür” dimekdir. Kelâm-ı Arabda mufazzalün minhin evvelinde min (من) lafzı ilâve olunduğu gibi, kelâm-ı Fârisîde de ez (از) edâtı ilâve kılınması lâzımdır. Ve dahi tafdîli te’kîd içün ter (تر) edâtına (ين) ilâve olunur. Bu takdîrde sıfat-ı tafdîliyye, mufazzalün minhe muzâf olur. “Fīl bozorgterīn-i cānverānest” (فيل بزرگترين جانورانست) “fîl hayvânların en büyüğüdür” dimekdir.

Fasl-ı Sâdis: Esmâ’-i A’dâd Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki, “esmâ’-i a’dâd” dahi sıfat nev’inden olub dört kısma münkasımdırlar: Asliyye, rütbiyye, kesriyye, tevzî’iyye.

Asliyye Olanların Beyânı

[461]bir	yek	یک
iki	do	دو
üç	se	سه
dört	çār / çehār	چار/چهار
beş	penc	پنج
altı	şeş	شش
yedi	heft	هفت
sekiz	heşt	هشت
dokuz	noh	نه

on	deh	ده
yirmi	bīst	بیست
otuz	sī	سی
kırk	çihil / çil	چهل/چل
elli	pencāh	پنجاه
altmış	şeṣt	شصت
yetmiş	heftād	هفتاد
seksen	heştād	هشتاد
doksan	neved	نود
yüz	ṣed	صد
iki yüz	doṣed[11]	دوصد
üç yüz	sīṣed	سی‌صد
dört yüz	çārṣed	چارصد
beş yüz	pānṣed	پانصد
altı yüz	şeşṣed	ششصد
yedi yüz	heftṣed	هفتصد
sekiz yüz	heştṣed	هشتصد
dokuz yüz	nohṣed	نهصد
bin	hezār, hizār	هزار
iki bin	dohezār, dohizār	دوهزار
ilâ âhirihi		

[11] Bu sayı günümüzde “divīst” (دویست) şeklinde kullanılmaktadır.

Bunların ondan yirmiye kadar olan terkîbleri ber vech-i zîr beyân olunur:

on bir	yāzdeh	یازده
on iki	devâzdeh	دوزده
on üç	sīzdeh	سیزده
on dört	çārzdeh[12]	چارزده
on beş	pānzdeh	پانزده
on altı	şānzdeh	شانزده
on yedi	hifzdeh	هفزده
on sekiz	hişzdeh	هشزده
on dokuz	nūzdeh	نوزده
yirmi	bīst	بیست

İmdi yirmi adedden yukarusu büyükden başlayub "vâv-ı atf" ile isti'mâl olunur:

yirmi bir	bīst o yek	بیست و یک
yirmi iki	bīst o do	بیست و دو
ilâ âhirihi		
kırk beş	çihil o penc	چهل و پنج
yüz elli altı	ṣed o pencāh o şeş	صد و پنجاه و شش

"Bin iki yüz seksen sekiz"

hezār o doṣed o heştād o heşt (هزار و دو و صد و هشتاد و هشت)

[462] İmdi a'dâd-ı asliyye ism-i mevsûfdan takaddüm ider: "Yek merd" (یک مرد) gibi; "bir adam" dimekdir. "Penc zen" (پنج زن) "beş karı", "ṣed o pencāh o çār sāl" (صد و پنجاه و چار سال) "yüz elli dört sene" dimekdir.

---

[12] Bu sayının açılımı "çār ez deh" (چار ز ده) şeklindedir.

Rütbiyye Olanların Beyânı

İmdi a'dâd-ı rütbiyye, a'dâd-ı asliyyenin âhirinde (م) ilâvesiyle teşkîl olunurlar ve "mîm"in mâkabli mazmûm okunur:

birinci/ ibtidâ	yekom/ noḫost	یکم/ نخست
ikinci	dovom, dovvom	دوم
üçüncü	sovvom/ siyyom	سوم/ سیم
dördüncü	çārrom/ çehārom	چارم/ چهارم
beşinci	pencom	پنجم
altıncı	şeşom	ششم
yedinci	heftom	هفتم
sekizinci	heştom	هشتم
dokuzuncu	nohom	نهم
onuncu	dehom	دهم
on birinci	yāzdehom	یازدهم
on ikinci	devāzdehom	دوازدهم
on üçüncü	sīzdehom	سیزدهم
on dördüncü	çehārdehom	چهاردهم
on beşinci	pānzdehom	پانزدهم
ilâ âhirihi		
yirminci	pīstom	پیستم[13]
yirmi beşinci	pīst [o] pencom	پیست[و] پنجم[14]
otuzuncu	siyyom	سیوم[15]

[13] Bu sayı Farsça'da bīstom (بیستم) şeklinde kullanılmaktadır.

[14] Farsça'da sayılar "sıra sayı sıfatı" olarak kullanıldığında, birbirlerine (vāv) ile bağlanırlar.

[15] Bu sayı genellikle siom (سی ام) şeklinde kullanılmaktadır.

otuz beşinci ilâ âhirihi	sī o pencom	سیو پنجم
yetmişinci	heftādom	هفتادم

“Bin iki yüz altmış yedinci”
hezār o doṣed o şeṣt o heftom (هزار و دوصد و شصت و هفتم)

İmdi bunlar âdî sıfatlar gibi mevsûfdan sonra gelirler: “Bāb-i dovvom” (باب دوم) gibi; “ikinci bâb” dimekdir, “çerẖ-i pencom” (چرخ پنجم) gibi; “beşinci felek” dimekdir.

Kesriyye-yi Cüz’iyye Olanların Beyânı

yarım	nīm	نیم
üçde bir	se yek	سه یک
dörtde bir ilâ âhirihi	çār yek	چار یک

[463] Tevzî’iyye Olanların Beyânı

Yek yek (یک یک) ve yek beyek (یک بیک) ve yegān yegān (یگان یگان). Bunların cümlesi “birer birer” dimekdir. Do do (دو دو) ve do bedo (دو بدو) “ikişer” dimekdir, ilâ âhirihi böyledir.

Fasl-ı Sâbi’ Kinâyât Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki “kinâye”, bilâsarâhatin bir şahsı yâhûd bir şey’i iş’âr iden kelimedir. O da dört kısımdır: Muzmerât, esmâ’-i işâre, ism-i mevsûl, mübhemât. Bunlar ber vech-i zîr beyân olunur.

Muzmerât

İmdi "zamîr", bir şahs ya'nî mütekellim yâhûd muhâtab yâhûd gâibden kinâye olub, o da iki kısımdır ki; "zamîr-i munfasıl" ve "zamîr-i muttasıl"dır. Ancak zamîr-i munfasıl, kemmiyyet ve ahvâl i'tibârıyla isim gibidir.

Mütekellim Olan Muzmerât

Müfred

Mücerred	ben	men	من
Bih	beni	me-rā	مرا
İleyh	bana	me-rā	مرا
Muzâf	benim işim	kār-ı men	كار من

Cem'

Mücerred	biz	mā	ما
Bih	bizi	mā-rā	ما را
İleyh	bize	mā-rā	ما را
Muzâf	bizim işimiz	kār-ı mā	كار ما

Muhâtab Olan Muzmerât

Müfred

Mücerred	sen	to	تو
Bih	seni	to-rā	ترا
İleyh	sana	to-rā	ترا
Muzâf	senin işin	kār-ı to	كار تو

Cem’

Mücerred	siz	şomā	شما
Bih	sizi	şomā-rā	شما را
İleyh	size	şomā-rā	شما را
Muzâf	sizin işiniz	kār-ı şomā	کار شما

[464] **Gâib Olan Muzmerât**

Müfred

Mücerred	o	ū/ vey	او/ وی
Bih	onu	ū rā/ vey-rā	اورا/ ویرا
İleyh	ona	ū rā/ vey-rā	اورا/ ویرا
Muzâf	onun işi	kār-ı ū/ vey	کار او/ وی

Cem’

Mücerred	onlar	īşān	ایشان
Bih	onları	īşān-rā	ایشانرا
İleyh	onlara	īşān-rā	ایشانرا
Muzâf	onların işi	kār-ı īşān	کار ایشان

Zamîr-i Muttasıl Olan

Müfred	-i	ş	ش	-n	t	ت	-m	m	م
Cem'	-leri	şān	شان	-niz	tān	تان	-miz	mān	مان

İmdi “zamîr-i muttasıl” dâimâ bir dîğer kelimeye ilhâk olunurlar ve o kelimenin âhiri sâkin ise bir fetha alır: “Kārem” (کارم), “kāret” (کارت), “kāreş” (کارش) gibi

müfredleri; “kār-ı mān” (کارمان), “kār-ı tān” (کارتان), “kār-ı şān” (کارشان) gibi cem’leri. Müfred-i gâibde ve cem’lerde sâkin de kalabilir: “Kāreş” (کارش), “kār-ı mān” (کارمان), “kār-ı tān” (کارتان), “kār-ı şān” (کارشان) gibi. Ve eğer o kelimenin âhiri “hâ-i resmiye” ise, “yâ” bir hemze alır yâhûd hazf olunur: “Ḫezīneet” (خزینه ات) gibi ki ḫezīnet (خزینت) dahi hazf-ı “hâ” ile olur. (ا، و، ی) ise ya bir “yâ” alır; yâhûd hâlî üzere kalır: “ʿAṣāyem” (عصایم) ve “ʿaṣām” ([عصا[م), “bāzūyem” (بازویم) ve “bāzūm” (بازوم); “keştīyem” (کشتییم) ve “keştīm” (کشتیم) gibi. کشتیم ve بازوم dahi dinilur.

İmdi malûm olsun ki zamîr-i muttasıl, fi’le lâhik olduğu vakitte ma’nen mef’ûlünbih yâhûd mef’ûlünileyh olur. İsme [465] lâhik olduğu vakitte muzâfünileyh olur. Bunların misalleri böyledir:

Mef'ûlünbih

Müfred

beni gördüler	dīdendem	دیدندم
seni gördüler	dīdendet	دیدندت
onu gördüler	dīdendeş	دیدندش

Cem’

bizi gördüler	dīdend-i mān	دیدند مان
sizi gördüler	dīdend-i tān	دیدند تان
onları gördüler	dīdend-i şān	دیدند شان

Mefûlünileyh

Müfred

bana verdiler	dādendem	دادندم
sana verdiler	dādendet	دادندت
ona verdiler	dādendeş	دادندش

Cem’

bize verdiler	dādend-i mān	دادند مان
size verdiler	dādend-i tān	دادند تان
onlara verdiler	dādend-i şān	دادند شان

Muzâfün İleyh

Müfred

babam	pederem	پدرم
baban	pederet	پدرت
babası	pedereş	پدرش

Cem’

babamız	peder-i mān	پدر مان
babanız	peder-i tān	پدر تان
babaları	peder-i şān	پدر شان

Dahî malûm olsun ki, bazı kere zamîr-i muttasıl fi’le mülhak olacak iken ona karîb bir edâta yâhûd bir isme mülhak olur, bu mısrâ’larda olduğu gibi:
“Meneş bā ḫırka-yı peşmīn kocā ender kemend ārem” (منش با خرقهٔ پشمین کجا اندر کمند آرم) iken

“Men bā ḫırka-yı peşmīn kocā ender kemend āremeş” (من با خرقهٔ پشمين كجا اندر كمند آرمش) dinür.

“Sergirān ez ḫāb o sermest ez şerābet dīdemī” (سرگران از خواب و سرمست از شرابت ديدمى) iken

“Sergirān ez ḫāb o sermest ez şerāb dīdemiyet” (سرگران از خواب و سرمست از شراب ديدميت) dinür.

Dahî bazen (ت) yerine (د) [466] istimâl olunduğu, Hazret-i Mevlânâ’nın bu mısrâ’ı isbât eyler:

دل گرچه گذرگاهد شد

Dil gerçi goẕergāhed şod[16]

goẕergāhet (گذرگاهت) yerine (د) istimâl olunmuştur, azîzim.

Esmâ’-i İşâre

İmdi malûm olsun ki ism-i işâre, bir şahsa yâhûd bir şeye işâret eden kinâyedir, o da ikidir: “Īn” (اين) “bu” dimekdir. Karîbe işâret içün ve “ān” (آن) “o, şu” dimekdir. Baîde işâret içün, bunlar ahvâl ve kemmiyyetce isim gibidirler. Müşârün ileyh, zîrûh ise ān (آن) ve gayr-i zîrûh ise hā (ها) edâtıyla îrâd olur. Bunların cem’leri “īnān” (اينان) “īnhā” (اينها) “bunlar” dimekdir. “Ānān” (آنان), “ānhā” (آنها) “onlar” dimekdir. Dahi آن ve اين kinâyelerinde hem (هم) edâtı dâhil olup, te’kîd ifâde eder: “Hemīn” (همين) “ancak bu” dimekdir. “Hemān” (همان) “ancak o” dimekdir. Dahî (اين \ آن \ او) kinâyelerinde ve cem’lerinde (ب) edâtı girdikde, evvellerinde (ب) dâhil oldukda, ara yere (د) tavassut eder: “Bedīn” (بدين) “buna” dimekdir. “Bedān” (بدان) “ona” dimekdir. “Bedū” (بدو) “ona” dimekdir. “Bedīşān” (بديشان) “onlara” dimekdir.

---

16 *“Gönül gerçi senin güzergahındı.”*

İsm-i Mevsûl

İmdi malûm olsun ki ism-i mevsûl, akabindeki cümle ile berâber bir ismi tavsîf eden kinâyedir, o da ki (که) lafzıdır: "Ān ki āmed" (آن که آمد) gibi; "ol ki geldi" demektir, geleni tavsîf eder. Çe (چه) lafzı dahi آن lafzından sonra ism-i mevsûl olur: "Ānçe dīdī" (آنچه دیدی) gibi; "gördüğün şey" şeyi tavsîf eder.

Mübhemât

İmdi malûm olsun ki mübhem, bir şahsa yâhûd bir şeye mübhemen iş'âr iden [467] kinâyedir ve aksâm-ı âtiyeye münkasımdır.

Tecrîdiyye: "Ḫod, ḫīş, ḫīşten" (خود، خویش، خویشتن) gibi; "kendi" dimekdir. Cem'leri yokdur. Ahvâli, ismin ahvâli gibidir. İstifhâmiyye: "Ki" (که) "kim" dimekdir. "Kiyān" (کیان) "kimler" dimekdir. "Çe" (چه) "ne" dimekdir. "Çehā" (چها) "neler" dimekdir. "Kodām" (کدام) "hangi" dimekdir. "Kodāmīn" (کدامین) "hangisi" dimekdir. "Çend" (چند) "kaç" dimekdir.

Dahi ki (که) ve çe (چه) kinâyeleri est (است) fi'line mülâkî oldukları halde "hâ", "yâ"ya tebdîl olunur: "Çīst" (چیست), "kīst" (کیست) gibi.

Külliyye: "Kes" (کس) gibi; "kimse" dimekdir. "Her kes" (هر کس) "her kimse" dimekdir. "Her ki" (هرکه) "her kim" demektir. "Her çe" (هرچه) "her ne" demektir. "Hemī.. Hemegī.. Yekser" (همی.. همگی.. یکسر) "hep" dimekdir.

Fasl-ı Sâmin: Ahvâl-i Fi'l Beyânındadır

İmdi malûm olsun ki, "fi'l" üç kısımdır: Evvelkisi, asıl fi'ldir ki zamâna mukârin olmayarak hadesi beyan ider; yanî masdar[dır]. İkinci, zât-ı fi'ldir ki zâta mensûb ve

zamâna mukârin olarak bir hadese delâlet ider. Üçüncüsü, fer'-i fi'ldir ki zamâna mukârin olmayarak zatâ mensûb bir hadesi ifâde eder; yanî ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl gibi.

Dahi fi'l manâca iki kısma taksîm olunur: Evvelkisi, müte'addîdir ki fi'lin hadesi bir zât yâhûd bir şeyden dîger zât yâhûd bir şey'e tecâvüz ider: "Dīden" (دیدن) "görmek", "zeden" (زدن) "vurmak" gibi. İkincisi, lâzımdır ki fi'lin hadesi bir zât yâhûd bir şey'e [468] vukû' edib dîgere tecâvüz itmaz: "Āmeden" (آمدن) "gelmek", "ḫoften" (خفتن) "uyumak" gibi.

İmdi müte'addî dahi iki kısımdır: Evvelkisi, malûmdur ki fi'lin hadesi mensûb olduğu zâttan bir dîgere tecâvüz ider: "Koşten" (کشتن) "öldürmek", "yāften" (یافتن) "bulmak" gibi. İkincisi, mechûldur ki fi'lin hadesi başka bir tarafdan mensûb olduğu zâta gelir: "Koşte şoden" (کشته شدن) "katl olunmak", "yāfte şoden" (یافته شدن) "bulunmak" gibi.

İmdi malûm ola ki zât-ı fi'l, zamân itibârıyla on bir sîgaya taksîm olunur: Muzâri', hâl, mâzî-yi şühûdî, mâzî-yi naklî, hikâye-yi hâl, hikâye-yi mâzî, istikbâl, iltizâmiyye-yi hâl, iltizâmiyye-yi istikbâl, emr, istimrâr.

İmdi zât-ı fi'lin her sîgasının iki adedi vardır: Müfred, cem'. Ve her birinin üç şahsı vardır: Mütekellim, muhâtab, gâib. Yalnız emrin mütekellimi yokdur ve sîga-i istimrâriyyenin ne aded ve ne de şahsı vardır. Asıl fi'lin dahi ne aded ve ne şahsı vardır. Ve fer'-i fi'lin yalnız adedi vardır; çünkü sıfat gibidir.

İmdi sîga-i mezkûrenin bazı fi'l-i umûmî tabîr olunan âtîyüzzikr fi'lin vâsıtasıyla teşkîl olunurlar.

Fi'l-i Umûmî

Masdar: būden (بودن) būd (بود) "olmak" dimekdir.

Muzârî’

olurum	im	bāşem	باشم	buvem	بوم	m	ام
olursun	sin	bāşī	باشى	buvī	بوى	ī	ى
	dir	bāşed	باشد	buved	بود	est	است
	yiz	bāşīm	باشيم	buvīm	بويم	īm	ايم
[469]	siniz	bāşīd	باشيد	buvīd	بويد	īd	ايد
	dirler	bāşend	باشند	buvend	بوند	end	اند

Mâzî-yi Şühûdî

idim	būdem	بودم
idin	būdī	بودى
idi	būd	بود
idik	būdīm	بوديم
idiniz	būdīd	بوديد
idiler	būdend[17]	بودند

Hâl

oluyorum	mībāşem	ميباشم
oluyorsun	mībāşī	ميباشى
oluyor	mībāşed	ميباشد
oluyoruz	mībāşīm	ميباشيم

[17] Bu fi’lin hikâye-yi mâzî sîgası yokdur. (Hâşiye)

oluyorsunuz	mībāşīd	میباشید
oluyorlar	mībāşend	میباشند

Mâzî-yi Naklî

imişim	būde em	بوده ام
imişsin	būde ī	بوده ئ
imiş	būde est	بوده است
imişiz	būde īm	بوده ایم
imişsiniz	būde īd	بوده اید
imişler	būde end	بوده اند

Hikâye-yi Hâl

idim/ olur idim	mībūdem/ būdemī	میبودم/ بودمی
idin/ olur idin	mībūdī	میبودی
idi/ olur idi	mībūd/ būdī	میبود/ بودی
idik	mībūdīm	میبودیم
idiniz	mībūdīd	میبودید
idiler	mībūdend/ būdendī	میبودند/ بودندی

İstikbâl

olacağım	ẖāhem būd	خواهم بود
olacaksın	ẖāhī būd	خواهی بود
olacak [470]	ẖāhed būd	خواهد بود
olacağız	ẖāhīm būd	خواهیم بود
olacaksınız	ẖāhīd būd	خواهید بود
olacaksınız	ẖāhend būd	خواهند بود

İltizâmiyye-yi Hâl

olayım	ki bāşem	که باشم
olasın	ki bāşī	که باشی
ola	ki bāşed	که باشد
olalım	ki bāşīm	که باشیم
olasınız	ki bāşīd	که باشید
olalar	ki bāşend	که باشند

İltizâmiyye-yi Mâzî

olmuş olayım	ki būde bāşem	که بوده باشم
olmuş olasın	ki būde bāşī	که بوده باشی
olmuş ola	ki būde bāşed	که بوده باشد
olmuş olalım	ki būde bāşīm	که بوده باشیم
olmuş olasınız	ki būde bāşīd	که بوده باشید

olmuş olalar	ki būde bāşend	که بوده باشند

Emr

ol	bāş	باش
olsun	bāşed/ bād/ bādā	باشد/ باد/ بادا
olun	bāşīd	باشید
olsunlar	bāşend[18]	باشند

İsm-i Fâil

olan, olucu	buvende	بونده

İsm-i Mef'ûl

olmuş	būde	بوده

İmdi ism-i mef'ûlün muzâri'inin müfred gâibi olan est (است) kelimesine mülâkî olan kelimenin âhiri sâkin ise, است in hemzesi hazf ve sâkin-i mezkûr meftûh olur: "Ānest" (آنست), "ān est" (آن است) gibi. Eğer kelimenin âhiri harf-i medd ise, yalnız است in hemzesi hazf olunur: "Kocāst" (کجاست) gibi ve nâdiren "yâ"ya kalb olunur: "Kocāyest" (کجایست) gibi. "Hâ-i sekte" ise, ikisi de kalurlar: "Bende est" (بنده است) gibi ve nâdiren ikisi de hazf olunurlar: "Bendest" (بندست) gibi.

[18] Bu fi'lin istimrâriyye sîgası yokdur. (Hâşiye)

Fasl-ı Tâsi’: İştikâk Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki, ef’âl-i Fârisiyyenin cümle sîgaları masdardan müştakdır. Masdarın âhiri dâ’imâ nûn (ن) olub, mâkabli ya dâl (د) ya te (ت) olur. (د) ise masdar-ı dâlî ve ondan müştak olan ef’âl “ef’âl-i dâliyye” ve (ت) ise masdar-ı tâ-î ef’âl müştakkası “ef’âl-i tâ-iyye” tesmiye olunur.

İmdi masdar-ı dâlînin (د) harfinden evvel (ی، ا، ر، ن، و) ve masdar-ı tâ-inin (ت) harfinden evvel (خ ـ س ـ ش ـ ف) harflerinden bir harf bulunur: “Bāverīden” (باوریدن) gibi; “inanmak”, “istāden” (استادن) gibi; “durmak”, “ẖorden” (خوردن) gibi; “yemek”, “mānden” (ماندن) gibi; “kalmak”, “sutūden” (ستودن) gibi; “medh etmek”, “āmūẖten” (آموختن) gibi; “öğretmek”, “dānisten” (دانستن) gibi; “bilmek”, “dāşten” (داشتن) gibi; “tutmak”, “yāften” (یافتن) gibi; “bulmak” ma’nâlarınadır. İmdi masdar, bāyesten بایستن ve şāyesten شایستن ve ẖāsten خواستن ve emsâlî fi’llerden sonra geldiği vakitde ekseriyyâ masdarın “nûn”u hazf olunur: “Bāyed goft” (باید گفت), “şāyed dīd” (شاید دید), “ẖāhem ẖord” (خواهم خورد) gibi, “nûn” hazf olunmuşdur. Dahî masdardan mâzî ve muzâri’nin aslı müştak olur.

Asl-ı Mâzî

İmdi “asl-ı mâzî”, masdardan (ن) hazf ve mâkabli sâkin olunmağla teşkîl olunur. “Bāverīd” (باورید) mâzî “bāverīden” (باوریدن) masdarından müştak, “istād” (استاد) mâzî “istāden” (استادن) müştak, “āmūẖt” (آموخت) “āmūẖten” (آموختن), “yāft” (یافت) “yāften” (یافتن) müştakdır.

Asl-ı Muzâri’

İmdi “asl-ı muzâri’” vech-i âtî üzere teşkîl olunur: Şöyle ki, masdardan (ن) ve mâkabli olan (د) yâhûd (ت) hazf olundukdan sonra kalan [472] harf (ى) yâhûd (ا) ise hazf olunur: “Bāver” (باور) gibi; muzâri’dir, “bāverīden” (باوريدن) masdarından müştakdır. “İst” (است) gibi, “istāden” (استادن) müştakdır. Eger kalan harf (ر) yâhûd (ن) ise hazf olunmaz: “Ḫor” (خور) gibi, “ḫorden” (خوردن) müştakdır. “Mān” (مان) gibi, “mānden” (ماندن). Ve eger kalan harf (و) ise (اى) olur: “Sitāī” (ستاى) gibi, “sutūden” (ستودن) müştakdır. Eger (خ) ise (ز) olur: “Āmūz” (آموز) gibi, “āmūhten” (آموختن) müştakdır. Eger (س) ise ya hazf olunur: “Dān” (دان) gibi “dānisten” (دانستن) müştakdır; yâhûd (ى) olur: “Ārāy” (آراى) gibi, “ārāsten” (آراستن) müştakdır; yâhûd (ه) olur: “Ḫāh” (خواه) gibi, “ḫāsten” (خواستن) müştakdır. Eger (ش) ise (ر) olur: “Dār” (دار) gibi, “dāşten” (داشتن) müştakdır. Eger (ف) ise ya (ب) olur: “Yāb” (ياب) gibi, “yāften” (يافتن) müştakdır; yâhûd kalur: “Bāf” (باف) gibi, “bāften” (بافتن) müştakdır.

İmdi muzâri’ masdardan bu minvâl üzere müştak oldukdan sonra, asl-ı muzâri’ye edevât-ı âtiye ilâve olunmağla teşkîl olunur.

Misâl: Müfred

Mütekellim	م	خورم	ḫorem
Muhâtab	ى	خورى	ḫorī
Gâib	د	خورد	ḫored

Misâl: Cem’

Mütekellim	يم	خوريم	ḫorīm

Muhâtab	يد	خوريد	ḫorīd
Gâib	ند	خورند	ḫorend

Hâl Sîgası Teşkîli

“Hâl sîgası”, muzâri’in evvelinde mī (مى) edâtı idhâl olunmağla teşkîl olunur: “Mībāverem” (ميباورم) gibi.

Mâzî-i Şühûdî Teşkîli

“Mâzî-i şühûdî sîgası”, asl-ı mâzîye edevât-ı sâbıkatü’z-zikr ya’nî muzâri’e ilâve olunan (م، ى، د) harfleri ilâve olunmağla teşkîl olunur; fakat [473] müfred-i gâibde (د) edâtı ilâve olunmaz: “Bāverīdem” (باوريدم), “bāverīdī” (باوريدى), “bāverīd” (باوريد) ilâ âhirihi.

Mâzî-i Naklî Teşkîli

İmdi “mâzî-i naklî sîgası” ism-i mef’ûle fi’l-i umûmînin muzâri’i ilâve olunmağla teşkîl olunur: “Mībāverīdem” (ميباوريدم), “mībāverīdī” (ميباوريدى) ilâ âhirihi. Ancak müfred-i mütekellim ve gâib ba’zen mâzî-i şühûdînin âhirinde (ى) ilhâkıyla teşkîl olunur: “Bāverīdemī” (باوريدمى), “bāverīdī” (باوريدى) gibi; “inanır idim” yâhûd “inana idim” dimekdir.

Hikâye-yi Mâzî Teşkîli

“Hikâye-yi mâzî sîgası”, ism-i mef’ûle fi’l-i umûmînin mâzî-yi şühûdîsi ilâve olunmağla teşkîl olunur: “Bāverīde būdem” (باوریده بودم), “bāverīde būdī” (باوریده بودی) ilâ âhirihi.

İstikbâl Teşkîli

İmdi “istikbâl sîgası”, ẖāsten (خواستن) “istemek” fi’linin hâl sîgasına masdar (ekseriyyâ ikinci vechi) ilâve olunmağla teşkîl olunur: “H̱āhem bāverīd”[19](ن) (خواهم باورید), “ẖāhī bāverīd” (ن) (خواهی باورید) ilâ âhirihi.

İltizâmiyye-yi Hâl Teşkîli

İmdi “iltizâmiyye-yi hâl sîgası”, muzâri’ gibidir; ancak ândan evvel ki (که) edâtı vaz’ olunur: “Ki bāverem” (که باورم), “ki bāverī” (که باوری) gibi, ilâ âhirihi.

İltizâmiyye-yi Mâzî Teşkîli

İmdi “iltizâmiyye-yi mâzî sîgası”, ism-i mef’ûle fi’l-i umûmînin iltizâmiyye-yi hâl sîgası ilâve olunmak ve ki (که) edâtı ism-i mef’ûlden evvel vaz’ olunmağla teşkîl olunur: “Ki bāverīde bāşem” (که باوریده باشم), “ki bāverīde bāşī” (که باوریده باشی) ilâ âhirihi

[19] Karşılaştırmalı eski metinlerde bāverīden (باوریدن) olarak geçmektedir.

Emir Teşkîli [474]

Emrin müfred-i muhâtabı biaynihi muzâri'in aslıdır, gâibi ve cem'i muzâri'inkileri gibidir: "Bāver" (باور), "bāverī" (باوری), "bāverīd" (باورید), "bāverend" (باورند). Ancak emrin müfred-i gâibinde (د)den evvel (ا) tavassut itdikde duâ ifâde ider: "Ḫodā beḫşād" (خدا بخشاد) gibi; "Allah bağışlasûn" dimekdir.

İstimrâriyye Teşkîli

İmdi "sîga-i istimrâriyye", muzâri'in aslına ān (ان) ilâve olunmağla teşkîl olunur: "Bāverān" (باوران), "ḫorān" (خوران) gibi.

İsm-i Fâil Teşkîli

"İsm-i fâil", muzâri'in aslına -nde (نده) ilâve olunmağla teşkîl olunur: "Bāverende" (باورنده), "ḫorende" (خورنده) gibi. Cem'i, sıfatın cem'i kâ'idesine tatbîkan teşkîl ider.

İsm-i Mef'ûl Teşkîli

İmdi "ism-i mef'ûl", mâzînin aslına e (ه) ilâve olunmağla teşkîl olunur: "Bāverīde" (باوریده), "ḫorde" (خورده) gibi. Cem'i, sıfatınkisi gibi olur.

Fasl-ı Âşir: Fi'l-i Dâlî ve Tâ-î Sîgaları Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki, "fi'l-i dâlî" beş kısımdır: Yâi, elifî, râi, nûnî, vâvî. Dahî fi'l-i tâî dört kısımdır: hâi, sînî, şînî, fâi küll-i şey'in fânî, azîzim. Bunların sîgaları ber vech-i zîr beyân olunur.

Emsile-i Ef’âl-i Dâliyye

Fi’l-i Yâ-i Olan

Masdar: İnanmak “bāverīden” (باوریدن) “bāverīd” (باورید)

Muzâri' [475]

inanırım	bāverem	باورم
inanırsın	bāverī	باوری
inanır	bāvered	باورد
inanırız	bāverīm	باوریم
inanırsınız	bāverīd	باورید
inanırlar	bāverend	باورند

Hâl

inanıyorum	mībāverem	میباورم
inanıyorsun	mībāverī	میباوری
inanıyor	mībāvered	میباورد
inanıyoruz	mībāverīm	میباوریم
inanıyorsunuz	mībāverīd	میباورید
inanıyorlar	mībāverend	میباورند

Mâzî-yi Şühûdî

inandım	bāverīdem	باوریدم
inandın	bāverīdī	باوریدی
inandı	bāverīd	باورید
inandık	bāverīdīm	باوریدیم

inandınız	bāverīdīd	باوریدید
inandılar	bāverīdend	باوریدند

Mâzî-yi Naklî

inanmışım	bāverīde em	باوریده ام
inanmışsın	bāverīde ī	باوریدۀ \ ه ئ
inanmıştır	bāverīde est	باوریده است
inanmışız	bāverīde īm	باوریده ایم
inanmışsınız	bāverīde īd	باوریده اید
inanmışlardır	bāverīde end	باوریده اند

Hikâye-yi Hâl

inanıyor idim	mībāverīdem/ bāverīdemī	میباوریدم \ باوریدمی
inanıyor idin	mībāverīdī	میباوریدی
inanıyor idi	mībāverīd/ bāverīdī	میباورید \ باوریدی
inanıyor idik	mībāverīdīm	میباوریدیم
inanıyor idiniz	mībāverīdīd	میباوریدید
inanıyorlar idi	mībāverīdend/ bāverīdendī	میباوریدند \ باوریدندی

Hikâye-yi Mâzî

inanmış idim	bāverīde būdem	باوریده بودم
inanmış idin	bāverīde būdī	باوریده بودی
inanmış idi	bāverīde būd	باوریده بود
inanmış idik	bāverīde būdīm	باوریده بودیم

inanmış idiniz	bāverīde būdīd	باوریده بودید
inanmışlar idi	bāverīde būdend	باوریده بودند

İstikbâl [476]

inanacağım	ẖāhem bāverīd	خواهم باورید
inanacaksın	ẖāhī bāverīd	خواهی باورید
inanacakdır	ẖāhed bāverīd	خواهد باورید
inanacağız	ẖāhīm bāverīd	خواهیم باورید
inanacaksınız	ẖāhīd bāverīd	خواهید باورید
inanacaklardır	ẖāhend bāverīd	خواهند باورید

İltizâmiyye

inanayım	ki bāverem	که باورم
inanasın	ki bāverī	که باوری
inana	ki bāvered	که باورد
inanalım	ki bāverīm	که باوریم
inanasınız	ki bāverīd	که باورید
inanalar	ki bāverend	که باورند

İltizâmiyye-yi Mâzî

inanmış olayım	ki bāverīde bāşem	که باوریده باشم
inanmış olasın	ki bāverīde bāşī	که باوریده باشی
inanmış ola	ki bāverīde bāşed	که باوریده باشد
inanmış olalım	ki bāverīde bāşīm	که باوریده باشیم

inanmış olasınız	ki bāverīde bāşīd	که باوریده باشید
inanmış olalar	ki bāverīde bāşend	که باوریده باشند

Emr

inan	bāver	باور
inansın	bāvered	باورد
inanınız	bāverīd	باورید
inansınlar	bāverend	باورند

İstimrâriyye

inanarak	bāverān	باوران

İsm-i Fâil

inanan / inanıcı	bāverende	باورنده

İsm-i Mef'ûl

inanmış	bāverīde	باوریده

Fi'l-i Elifî

Masdar: Durmuş "istāden" (استادن) "istād" (استاد)

Muzâri'

dururum	istem	استم

ilâ âhirihi

Hâl

duruyorum mī istem می استم

Mâzî-yi Şühûdî

durdum istādem استادم

Mâzî-yi Naklî [477]

durmuşum istāde em استاده ام

Hikâye-yi Hâl

duruyor idim mī istādem/ istādemī می استادم\ استادمی

Hikâye-yi Mâzî

durmuş idim istāde būdem استاده بودم

İstikbâl

duracağım ḫāhem istād خواهم استاد

İltizâmiyye-yi Hâl

durayım ki istem که استم

İltizâmiyye-yi Mâzî

durmuş olayım ki istāde bāşem که استاده باشم

Emr

dur ist است

İstimrâriyye

durarak istān استان

İsm-i Fâil

duran istende استنده

İsm-i Mef'ûl

durmuş istāde استاده

Fi’l-i Dâlî

“ẖorden” (خوردن) “yemek”

ẖorem خورم

mīẖorem میخورم

ẖordem خوردم

horde em خورده ام

mīẖordem میخوردم

ẖorde būdem خورده بودم

ẖāhem ẖord خواهم خورد

ki ẖorem که خورم

ki ẖorde bāşem که خورده باشم

ẖor خور

ẖorān	خوران
ẖorende	خورنده
ẖorde	خورده

Böylece sîgaya gelür.

Fi’l-i Nûnî

“mānden” (ماندن) “kalmak”

mānem	مانم
mīmānem	میمانم
māndem	ماندم
mānde em	مانده ام
mīmāndem	میماندم
mānde būdem	مانده بودم
ẖāhem mānd	خواهم ماند
ki mānem	که مانم
ki mānde bāşem	که مانده باشم
mān	مان
mānān	مانان
mānende	ماننده
mānde	مانده

Böylece sîgaya gelür.

Fi’l-i Vâvî

“sutūden” (ستودن) “medh itmek”

sitāyem	ستایم
mīsitāyem	میستایم
sutūdem	ستودم
sutūde em	ستوده ام
mīsutūdem	میستودم[478]
sutūde būdem	ستوده بودم
ḫāhem sutūd	خواهم ستود
ki sitāyem	که ستایم
ki sutūde bāşem	که ستوده باشم
sitāy	ستای
sitāyān	ستایان
sitāyende	ستاینده
sutūde	ستوده

Böylece sîgaya gelür.

Emsile-i Ef’âl-i Tâ’iyye

Fi’l-i Hâî

Masdar: Kaçmak “gorīḫten” (گریختن) “gorīḫt” (گریخت)

Muzâri'

kaçarım	gorīzem	گریزم
kaçarsın	gorīzī	گریزی
kaçar	gorīzed	گریزد
kaçarız	gorīzīm	گریزیم
kaçarsınız	gorīzīd	گریزید
kaçarlar	gorīzend	گریزند

Hâl

kaçıyorum	mīgorīzem	میگریزم

ilâ âhirihi

Mâzî-yi Naklî

kaçmışım	gorīẖte em	گریخته ام
kaçmışsın	gorīẖte ī	گریخته ئ

ilâ âhirihi

Mâzî-yi Şühûdî

kaçtım	gorīẖtem	گریختم
kaçtın	gorīẖtī	گریختی
kaçtı	gorīẖt	گریخت
kaçtık	gorīẖtīm	گریختیم
kaçtınız	gorīẖtīd	گریختید
kaçtılar	gorīẖtend	گریختند

Hikâye-yi Hâl

kaçıyor idim	mīgorīẖtem	میگریختم
ilâ âhirihi		

Hikâye-yi Mâzî

kaçmış idim	gorīẖte būdem	گریخته بودم
kaçmış idin	gorīẖte būdī	گریخته بودی
ilâ âhirihi		

İstikbâl

kaçacağım	ẖāhem gorīẖt	خواهم گریخت
kaçacaksın	ẖāhī gorīẖt	خواهی گریخت
ilâ âhirihi		

[479] İltizâmiyye-yi Hâl

kaçayım	ki gorīzem	که گریزم

İltizâmiyye-yi Mâzî

kaçmış olayım	ki gorīẖte bāşem	که گریخته باشم
kaçmış olasın	ki gorīẖte bāşī	که گریخته باشی

Emr

kaç	gorīz	گریز
ilâ âhirihi		

İstimrâriyye

kaçarak	gorīzān	گريزان

İsm-i Fâil

kaçan	gorīzende	گريزنده

İsm-i Mef'ûl

kaçmış	gorīẖte	گريخته

Fi’l-i Sînî

“ārāsten” (آراستن) gibi; “donatmak” dimekdir.

ārāyem	آرايم
mīyārāyem	ميارايم
ārāstem	آراستم
ārāste em	آراسته ام
mīyārāstem	مياراستم
ārāste būdem	آراسته بودم
ẖāhem ārāst	خواهم آراست
ki ārāyem	كه آرايم
ki ārāste bāşem	كه آراسته باشم
ārāy	آراى
ārāyān	آرايان
ārāyende	آراينده
ārāste	آراسته

Böylece sîgaya gelür.

“hāsten” (خواستن) gibi; “istemek” dimekdir

ḫ̮āhem	خواهم
mīḫ̮āhem	میخواهم
ḫ̮āstem	خواستم
ḫ̮āste em	خواسته ام
mīhāstem	میخواستم
ḫ̮āste būdem	خواسته بودم
ḫ̮āhem ḫ̮āst	خواهم خواست
ki ḫ̮āhem	که خواهم
ki ḫ̮āste bāşem	که خواسته باشم
ḫ̮āh	خواه
ḫ̮āhān	خواهان
ḫ̮āhende	خواهنده
ḫ̮āste	خواسته

Böylece sîgaya gelür.

“dānisten” (دانستن) gibi; “bilmek” dimekdir.

dānem	دانم
mīdānem	میدانم
dānistem	دانستم
dāniste em	دانسته ام
mīdānistem	میدانستم

dāniste būdem	دانسته بودم
ḫāhem dānist	خواهم دانست
ki dānem	كه دانم
ki dāniste bāşem	كه دانسته باشم
dān	دان
dānān	دانان
dānende	داننده
dāniste	دانسته

Böylece sîgaya gelür.

Fi'l-i Şînî

"dāşten" (داشتن) gibi; "tutmak" dimekdir.

dārem	دارم
mīdārem	ميدارم
dāştem	داشتم
dāşte em	داشته ام
mīdāştem	ميداشتم
dāşte būdem	داشته بودم
ḫāhem dāşt	خواهم داشت
ki dārem	كه دارم
ki dāşte bāşem	كه داشته باشم
dār	دار
dārān	داران
dārende	دارنده
dāşte	داشته

Böylece sîgaya gelür.

[480] **Fi’l-i Fâî**

“yāften” (یافتن) gibi; “bulmak” dimekdir.

yābem	یابم
mīyābem	مییابم
yāftem	یافتم
yāfte em	یافته ام
mīyāftem	مییافتم
yāfte būdem	یافته بودم
ḫāhem yāft	خواهم یافت
ki yābem	که یابم
ki yāfte bāşem	که یافته باشم
yāb	یاب
yābān	یابان
yābende	یابنده
yāfte	یافته

Böylece sîgaya gelür.

Fasl-ı Vâhid Âşer: Fi’l-i Umûmî-yi Mechûl Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki “fi’l-i mechûl”, “şoden” (شدن) gibi; “olmak” dimekdir. Fi’l-i umûmînin ma’an ve niyetle teşkîl olunur. Şöyle ki , mezkûr fi’l-i umûmînin her sîgasına, mechûl olması maksad olan fi’lin ism-i mef’ûlü müfred olarak idhâl olunur.

Fi’l-i Umûmî-yi Mechûl

Masdar: Olmak “şoden” (شدن) “şod” (شد)

Muzâri'

olurum	şevem	شوم
olursun	şevī	شوى
olur	şeved	شود
oluruz	şevīm	شويم
olursunuz	şevīd	شويد
olurlar	şevend	شوند

Mâzî-yi Şühûdî

oldum	şodem	شدم
oldun	şodī	شدى
oldu	şod	شد
olduk	şodīm	شديم
oldunuz	şodīd	شديد
oldular	şodend	شدند

Hâl

oluyorum ilâ âhirihi	mīşevem	ميشوم

Mâzî-yi Naklî

olmuşum ilâ âhirihi	şode em	شده ام

Hikâye-yi Hâl [480]

olur idim	mīşodem	ميشدم

ilâ âhirihi

Hikâye-yi Mâzî

olmuş idim şode būdem شده بودم
ilâ âhirihi

İstikbâl

olacağım ḫāhem şod خواهم شد
ilâ âhirihi

İltizâmiyye-yi Hâl

olayım ki şevem که شوم
ilâ âhirihi

İltizâmiyye-yi Mâzî

olmuş olayım ki şode bāşem که شده باشم
ilâ âhirihi

Emr

ol şev شو
ilâ âhirihi

İsm-i Fâil

olan şevende شونده

İsm-i Mef'ûl

olmuş şode شده

Misâl-i Fi'l-i Mechûl

Masdar: Medh olunmak "sutūde şoden" (ستوده شدن)

Muzâri'

medh olunurum	sutūde şevem	ستوده شوم
medh olunursun	sutūde şevī	ستوده شوی
medh olunur	sutūde şev	ستوده شود
medh olunuruz	sutūde şevīm	ستوده شویم
medh olunursunuz	sutūde şevīd	ستوده شوید
medh olunurlar	sutūde şevend	ستوده شوند

Hâl

medh olunuyorum	sutūde mīşevem	ستوده میشوم
medh olunuyorsun	sutūde mīşevī	ستوده میشوی
medh olunuyor	sutūde mīşeved	ستوده میشود
medh olunuyoruz	sutūde mīşevīm	ستوده میشویم
medh olunuyorsunuz	sutūde mīşevīd	ستوده میشوید
medh olunuyorlar	sutūde mīşevend	ستوده میشوند

Mâzî-yi Şühûdî

medh olundum	sutūde şodem	ستوده شدم
medh olundun	sutūde şodī	ستوده شدی
medh olundu	sutūde şod	ستوده شد
medh olunduk	sutūde şodīm	ستوده شدیم
medh olundunuz	sutūde şodīd	ستوده شدید
medh olundular	sutūde şodend	ستوده شدند

[482] **Mâzî-yi Naklî**

medh olunmuşum	sutūde şode em	ستوده شده ام
medh olunmuşsun	sutūde şode ī	ستوده شده ئ
medh olunmuşdur	sutūde şode	ستوده شده است
medh olunmuşuz	sutūde şode īm	ستوده شده ایم
medh olunmuşsunuz	sutūde şode īd	ستوده شده اید
medh olunmuşlardır	sutūde şode end	ستوده شده اند

Hikâye-yi Hâl

medh olunuyor idim	sutūde mīşodem	ستوده میشدم
medh olunuyor idin	sutūde mīşodī	ستوده میشدی
medh olunuyor idi	sutūde mīşod	ستوده میشد
medh olunuyor idik	sutūde mīşodīm	ستوده میشدیم
medh olunuyor idiniz	sutūde mīşodīd	ستوده میشدید
medh olunuyorlardı	sutūde mīşodend	ستوده میشدند

Hikâye-yi Mâzî

medh olunmuş idim	sutūde şode būdem	ستوده شده بودم
medh olunmuş idim	sutūde şode būdī	ستوده شده بودی
medh olunmuş idim	sutūde şode būd	ستوده شده بود
medh olunmuş idim	sutūde şode būdīm	ستوده شده بودیم
medh olunmuş idim	sutūde şode būdīd	ستوده شده بودید
medh olunmuş idim	sutūde şode būdend	ستوده شده بودند

İstikbâl

medh olunacağım	sutūde ḫ̮āhem şod	ستوده خواهم شد
medh olunacaksın	sutūde ḫ̮āhī şod	ستوده خواهی شد
medh olunacakdır	sutūde ḫ̮āhed şod	ستوده خواهد شد
medh olunacağız	sutūde ḫ̮āhīm şod	ستوده خواهیم شد
medh olunacaksınız	sutūde ḫ̮āhīd şod	ستوده خواهید شد
medh olunacaklardır	sutūde ḫ̮āhend şod	ستوده خواهند شد

İltizâmiyye-yi Hâl

medh olunayım	ki sutūde şodem	که ستوده شوم
medh olunasın	ki sutūde şodī	که ستوده شوی
medh oluna	ki sutūde şod	که ستوده شود
medh olunalım	ki sutūde şodīm	که ستوده شویم
medh olunasınız	ki sutūde şodīd	که ستوده شوید
medh olunalar	ki sutūde şodend	که ستوده شوند

İltizâmiyye-yi Mâzî

medh olunmuş olayım	ki sutūde şode bāşem	که ستوده شده باشم
medh olunmuş olasın	ki sutūde şode bāşī	که ستوده شده باشی
medh olunmuş ola	ki sutūde şode bāşed	که ستوده شده باشد
medh olunmuş olalım	ki sutūde şode bāşīm	که ستوده شده باشیم
medh olunmuş olasınız	ki sutūde şode bāşīd	که ستوده شده باشید
medh olunmuş olalar	ki sutūde şode bāşend	که ستوده شده باشند

[483] **Emr**

medh olun	sutūde şev	ستوده شو
medh olunsun	sutūde şeved	ستوده شود
medh olunuz	sutūde şevīd	ستوده شوید
medh olunsunlar	sutūde şevend	ستوده شوند

İsm-i Mef'ûl

medh olunmuş[20]	sutūde şode	ستوده شده

Fasl-ı İsnâ Âşer: Kâ'ide-yi Ta'addiyye Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki, bir fi'lin muzâri'inin aslına "ānīden" (آنیدن) yâhûd "ānden" (آندن) ilâve olundukda o fi'l lâzım ise, müte'addî olur ve müte'addî ise müte'addî ilâ mef'ûlünileyh olur. "Resten" (رستن) "kurtulmak" dimekdir. "Rehānīden" (رهانیدن) yâhûd "rehānden" (رهاندن) "kurtarmak" gibi. "Ḫābīden" (خوابیدن) "uyumak" dimekdir. "Ḫābānīden" (خوابانیدن) yâhûd "hābānden" (خواباندن) "uyutmak" gibi. "Pūşīden" (پوشیدن) "giymek" dimekdir. "Pūşānīden" (پوشانیدن) yâhûd "pūşānden" (پوشاندن) "giydirmek" gibi. "Ḫorden" (خوردن) "yemek" dimekdir. "Ḫorānīden" (خورانیدن) yâhûd "ḫorānden" (خوراندن) "yedirmek" gibi… İşte bunlar lâzım iken müte'addî olur. "Nişesten" (نشستن) "oturmak" fi'linin müte'addîsi شانـ olarak "nişānīden" (نشانیدن) "oturtmak" olur. Dahî ba'zı fi'ller kâh müte'addî ve kâh lâzım olarak isti'mâl olunurlar: "Mānden" (ماندن) gibi; "kalmak" ve "bırakmak" ma'nâlarına gelür, azîzim.

[20] Fi'l-i mechûlün istimrâriyyesi ve ism-i fâili yokdur. (Hâşiye)

Kâ’ide-yi Nefy

İmdi ma’lûm olsun ki, “edât-ı nefy” ikidir: (ن) ve (م). İkincisi emrde ve evvelkisi sâ’irede idhâl olunur: “Neẖored” (نخورد) gibi; “yemez” dimekdir. “Nemī ẖored” (نمی خورد) “yemiyor” dimekdir. “Neẖord” (نخورد) “yemedi”, “neẖāhed ẖord” (نخواهد خورد) “yemeyecek”, “meẖor” (مخور) “yeme”, “meẖorīd” (مخورید) [484] “yemeyiniz”, “meẖored” (مخورد) “yemesun” gibi…

İmdi fi’l-i mechûl menfî olunmak murâd olundukda, edât-ı nefy fi’l-i umûmîye idhâl olunur: “Sutūde neşod” (ستوده نشد) gibi; “medh olunmadı” dimekdir. “Sutūde meşeved” (ستوده مشود) gibi; “medh olunmasun” dimekdir.

İmdi fi’lin evvelki harfi “elif” ise, edât-ı nefy girdikde bir “yâ” tavassut ider: “Āmed” (آمد) gibi, “neyāmed” (نیآمد) olur; (آ) gibi “meyā” (میآ) olur. Ve eger fi’lin evvelki harfi müteharrik olub mâba’di dahî müteharrik olursa, edât-ı nefy idhâl olundukda harf-i evvel sâkin dahî olunabilir. نشکند ve نشکند, مشکن ve مشکن gibi.

İmdi ef’âl-i müsbete de ba’zen (ب) edâtı dâhil olub, isbâtı te’kîd ider. بخورد، بخورد، بخور gibi. Kâ’ideteyn-i sâbiketeyn ya’nî fi’lin evvelki harfi “elif” yâhûd müteharrik oldukda nasıl kırâ’at olunacak ise, burada dahî cârî olurlar:

بیا بیامد

بشکند بشکند gibi.

Ef’âl-i Şâzze

İmdi ba’z fi’llerin muzâri’in aslı sebkat iden kâ’idenin hilâfına teşkîl olunur; ya’nî masdardan muzâri’in teşkîli sebkat etmiş idi, şâzz olarak ânın hilâfına teşkîl olunur ve ef’âl-i mezkûre ber vech-i âtî îrâd ve beyân olunur.

Ma'nâsı	Asl-ı Muzâri'	Masdar

karışmak	āşūb	آشوب	āşuften	آشفتن
yoğurmak	.	.	āġeşten	آغشتن
kucaklamak	āġāz	آغاز	āġūşten	آغوشتن
yaratmak	āferīn	آفرین	āferīden	آفریدن
gelmek	āy	آی	āmeden	آمدن
getirmek	ār/ āvor, āver	آر \ آور	āvorden, āverden	آوردن
iletmek	ber	بر	borden	بردن
bağlamak	bend	بند	besten	بستن
olmak	bāş/ buved	باش \ بود	būden	بودن
pişirmek	pez	پز	poẖten	پختن
bağlamak	peyvend	پیوند	peyvesten	پیوستن
kabul etmek	peẕīr	پذیر	peẕīroften	پذیرفتن
aramak	cūy	جوی	costen	جستن
toplamak	çīn	چین	çīden	چیدن
kalkmak	ẖīz	خیز	ẖāsten	خاستن
uyumak	ẖosb	خُسب	ẖoften	خفتن
vermek	deh	ده	dāden	دادن
görmek	bīn	بین	dīden	دیدن
gitmek	rev	رو	reften	رفتن
eğirmek	rīş	ریش	rīşten	ریشتن
doğmak	zāy	زای	zāden	زادن
vurmak	zen	زن	zeden	زدن
halk etmek	sirīş	سریش	sirīşten	سریشتن
delmek	sonb	سنب	soften	سفتن

olmak	şev	شو	şoden	شدن
işitmek	şinev	شنو	şenīden/ şunūden	شنیدن \ شنودن
tanımak	şinās	شناس	şināẖten	شناختن
		شمار و		
saymak	şomār ve şomor	شمر	şomorden, şimorden	شمردن
yıkamak	şūy	شوی	şosten	شستن
kırmak	şiken	شکن	şikesten	شکستن
ımzgınmak[21]	ġunū	غنو	ġunūden	غنودن
satmak	furūş	فروش	furūẖten	فروختن
seçmek	gozīn	گزین	gozīden	گزیدن
açmak	goşāy	گشای	goşāden/ goşūden	گشادن \ گشودن
eylemek	kon	کن	kerden	کردن
				گسستن \
koparmak	gosil	گسل	gosesten/ gosīẖten	گسیختن
olmak	gerd	گرد	geşten	گشتن
öldürmek	koş	کش	koşten	کشتن
ekmek	keş	کش	keşten	کشتن
söylemek	gūy	گوی	goften	گفتن
tutmak	gīr	گیر	giriften	گرفتن
dönmek	gerd	گرد	geşten	گشتن
.	gāy	گای	gāden	گادن
kazmak	kād/ kāv	کاد \ کاو	kāften	کافتن
ölmek	mīr	میر	morden	مردن

[21] "Uyumak, dinlenmek" anlamlarındadır.

oturmak	neşīn, nişīn	نشين	nişesten, nişisten	نشستن
gizlemek	nihūf, nohūf	نهوف	nihoften, nohoften	نهفتن
bırakmak	hil	هل	hişten	هشتن

[487] Fasl-ı Selâsete Âşer: Zurûf Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki, "zurûf-i zamâniyye", "key" (کی) gibi; "kaçan" dimekdir. "Kunūn" (کنون), "eknūn" (اکنون) gibi; "şimdi", "pes" (پس) gibi; "sonra", "imrūz" (امروز) gibi; "bugün", "dey" (دی) "dün", "ferdā" (فردا) gibi; "yarın", "imşeb" (امشب) gibi; "bu gice", "dūş" (دوش) gibi; "dün gice", "imsāl" (امسال) gibi; "bu sene", "pār" (پار) gibi; "geçen sene" gibi; "alessabâh", "zūd" (زود) "tîz acele", "dīr" (دیر) "geç", "hemīşe, hemvāre, peyveste" (همیشه، همواره، پیوسته) "dâ'imâ" dimekdir. "Gāh" (گاه) "ba'zan, ba'zen" dimekdir. "Hergiz" (هرگز) gibi; "ebedî" dimekdir. "Tā" (تا) "mâdâm" dimekdir ve bunların gayrileri gibidir.

Zurûf-i Mekâniyye

"Nezdīk" (نزدیک) gibi; "yakın" dimekdir. "Dūr" (دور) gibi; "uzak" dimekdir. "Pīş" (پیش) "önde" dimekdir. "Pes" (پس) "ardda" dimekdir. "Zīr" (زیر) "altda", "zeber" (زبر) "üstde", "derūn" (درون) "içerû", "bīrūn" (بیرون) "dışarû", "incā" (اینجا) "burada", "ancā" (آنجا) "orada", "kocā" (کجا) "nerede", "hercā" (هرجا) "her yerde", "gird" (گرد) "çepe çevre" dimekdir ve bunların gayrileri gibidir. Dahî ma'lûm olsun ki, نزدیک ve پیش ve پس ve زیر ve درون ve بیرون ve گرد ve dîger ba'z zurûflar ba'zen bir isme muzâf olurlar: "Pes-i perde" (پس پرده), "derūn-i ẖāne" (درون خانه), "nezdīk-i kūh" (نزدیک کوه) gibi. Bu takdîrde bunlar edevât-ı cârreden i'tibâr olunabilirler.

Edevât Beyânı

Edevât-ı Cârre

با bā “ile” ma’nâsına:

Bā ṭebʿ-i melūlet çe koned-i dil ki nesâzed (با طبع ملولت چه کند دل که نسازد) “tab’ ile” dimekdir.

ب be “ile” ma’nâsına:

Be dest-i āhek tefte kerden-i ḫemîr (بدست آهک تفته کردن خمیر)

-de, içün

Bedū goftem ki mişkī yā ʿabīrī[22] (بدو گفتم که مشکی یا عبیری) بدو “ona” dimekdir.

Be-deryā der menāfʿ i bīşomārest[23] (بدریا در منافع بیشمارست) “deryâda” dimekdir.

Ḫodāyā be ḥaḳḳ-ı benī Fāṭıma (خدایا بحق بنی فاطمه) “Benî Fâtımâ hakkı icûn” dimekdir.

[488] در، اندر der, ender “de” ma’nâsına:

Ḳurṣ-i ḫorşīd der siyāhī reft (قرص خورشید در سیاهی رفت) “siyâhlığa” dimekdir.

Yūnus ender dehān-ı māhī reft (یونس اندر دهان ماهی رفت) “balığın ağzına” dimekdir.

بر ber “üzere” ma’nâsına:

Ger ber ser u çeşm-i men nişīnī (گر بر سر و چشم من نشینی)

از، ز ez, zi “den” ma’nâsına:

Beters ez ḫodāy (بترس از خدای) “Hüdâ’dan” dimekdir.

Zi men ger netersī (ز من گر نترسی) “benden” dimekdir.

بهر، از بهر، برای، از برای behr, ez behr, berāyi, ez berāyi “içün” ma’nâsına :

Kedḫodā rā goftem ez behr-i ḫodāī (کد خدا را گفتم از بهر خدای) “Hüdâî içün” dimekdir.

جز، جزب، بجز coz, cozb, becoz“gayrî” ma’nâsına:

---

[22] Sadî’nin Gülistân’ında geçmektedir.
[23] Sadî’nin Gülistân’ında geçmektedir.

Coz bete’yīd-i āsumānī nīst (جز بتأیید آسمانی نیست) “te’yîdden gayrî” dimekdir.

بی bī “-siz” ifâde ider:

Bīdil ez bī nişān çe gūyed bāz (بیدل از بی نشان چه گوید باز) “dilsiz” dimekdir.

نزد nezd “yanında” ma’nâsına:

Ger to beẖāhī honer nezd-i men ā u becū (گر تو بخواهی هنر نزد من آ و بجو) “benim yanımda” dimekdir.

چون، چو çon, ço“gibi” ma’nâsına:

Bedīnārī çoẖer der gil bemāned (بدیناری چو خر در گل بماند)

تا، تاب tā, tāb “ardında” ma’nâsına:

Pey-i ʿilm çon mūm bāyed godāẖt (پی علم چون موم باید گداخت) “ilm ardında”

ورای verā-yi “gayrî (ardında)” ma’nâlarına:

Ki verā-yi to hīç niʿmet nīst (که ورای تو هیچ نعمت نیست)

Dahî ma’lûm olsun ki, ba’zen bir isme (ب) girdikden sonra der (در) yâhûd ender (اندر) edâtı dahî te’kîd içün ilhâk olunur: “Bederyā der” (بدریا در) gibi; “denizin içinde” dimekdir. “Beşehr ender” (بشهر اندر) gibi; “kasabanın içinde” dimekdir. Dahî ma’lûm olsun ki der (در) [489] ve ber (بر) edâtları fi’llere dahi dâhil olurlar: “Der āmed” (در آمد) gibi; “girdi” dimekdir. “Ber āmed” (بر آمد) gibi; “kalkdı” dimekdir. “Ber dāşt” (برداشت) gibi; “kaldırdı” dimekdir.

Atfiyye

و ve atf içündür:

Efrūẖten ve sūẖten ve cāme derīden (افروختن و سوختن و جامه دریدن)

نیز، هم nīz, hem “dahî” ma’nâsına:

Āyīn-i tekvā mā nīz dānīm (آیین تقوی ما نیز دانیم)

نه نه، نی نی ne ne, nī nī “ne.. ne” ma’nâsına:

Ne ez çeşm-i bīmār-i ḫīşeş ḫaber (نه از چشم بیمار خویشش خبر)

Ne ez derd-i dilhā-yi rīşeş ḫaber (نه از درد دلهای ریشش خبر)

Şartiyye

ار، گر، اگر، اگرچه er, ger, eger, egerçi “ise” ifâde ider:

Eger donyā nebāşed derdmendīm (اگر دنیا نباشد دردمندیم)

Sebebiyye

چون، چونکه çon, çonki “çünkü” ma’nâsına:

Çon der āvāz āmed berbeṭ serāy (چون در آواز آمد بربطسرای)

که، زیرا ki, zīrā “zîrâ” ma’nâsına:

Merov beḫāb ki Ḥāfiẓ (مرو بخواب که حافظ)

İstisnâiyye

لیک، لیکن، اما līk, līken, emmā “lâkin” ma’nâsına:

Līken çe çāre bā baḫt-ı gomrāh (لیکن چه چاره با بخت گمراه)

ورنه verne “yoksa” ma’nâsına:

Verne sezāvār-i ḫodāvendīş (ورنه سزاوار خداوندیش)

مگر meger “meger” ma’nâsına:

To meger ez şīşe rovġen rīḫtī (تو مگر از شیشه روغن ریختی)

Tereddüddiyye

یا، یا یا مyā, yā yā

yā mekon bā pīlbānān dūstī.. yā binā kon ḫāneī ez behr-i pīl[24]

(یا مکن با پیلبانان دوستی.. یا بنا کن خانهٔ از بهر پیل)

[24] Sadî’nin Gülistân’ında geçmektedir.

[490] İmdi “vâv-ı âtıfe”nin mâkablindeki kelimenin âhiri harf-i medd ise “vâv” mazmûm okunur, sâkin ise “vâv” hiç okunmayûb mâkabli mazmûm okunur: “Nāle o feġān” (ناله و فغان), “feġān o nāle” (فغان و ناله) gibi. Dahî “vâv” (كه) ve (ز) edâtlarından sonra (آن) yâhûd (این) yâhûd (از) yâhûd (ار) yâhûd (اگر) dahi (ار ile اگر yalnız “vâv”dan sonra; yâhûd (او) yalnız كهden sonra bu kelimeler geldiği vakitde kelimât-ı mezkûrenin hemzesi ve edevât-ı mezkûrenin harekeleri hazf olunub, edevât-ı mezkûreye hemze-yi mahzûfenin harekesi verilür: “Vān” (وان) gibi; و آن idi. “Kān” (كان) gibi; كه آن idi. “Zān” (زان) gibi; ز آن idi. “Vin” (وين) gibi; و اين idi. “Kū” (كو) gibi; كه او idi. “Ver” (ور) gibi; و ار idi. “Vez” (وز) gibi; و از idi.

Edevât-ı Kemiyye

“Çend” (چند) “ne kadar” dimekdir. “Çendān” (چندان) “o kadar” dimekdir. “Çendīn” (چندين) “bu kadar” dimekdir. “Bīş, ferāvān, bīsyār” ([25]بيش، فراوان، بسيار) “çok” dimekdir. “Kem.. Endek” (كم.. اندک) “az, kalîl” dimekdir. Dahî bunların gayrileri gibidir.

Edevât-ı Keyfiyye

“Çon” (چون) “nasıl” dimekdir. “Çonīn” (چنين) “böyle” dimekdir. “Çonān” (چنان) “öyle” dimekdir. “Her āyīne” (هر آيينه) “elbette” dimekdir. “Nāgāh.. nāgehān” (ناگاه.. ناگهان) “ansızın” dimekdir. Dahî bunların gayri gibi dahi ba’zı sıfatlar, cümlenin mefhûmunu tavsîf itdikleri vakitde edevât-ı keyfiyye i’tibâr olunurlar: “Nīkū goftī” (نيكو گفتى) “iyu söyledin” dimekdir azîzim. Edevât-ı îcâb, “ārī” (آرى) “evet” dimekdir. Edevât-ı ibâ “nī” (نى), “ne” (نه) “yok” dimekdir. Edevât-ı nidâ “ey” (اى), “ā” (آ), “yā”

[25] Yazar, pīş (پيش) olarak kullanmıştır.

(يا); “ey pādişāh” (اى پادشاه), “pādişāhā” (پادشاها), “yā pādişāh” (يا پادشاه) gibi. Edevât-ı istiğâse ve tehazzun “derīġ” (دريغ), (حيف) “yazık” [491] dimekdir. “Ey” (اى), “āyā” (ايا), “vāy” (واى), “āh” (آه), “vāh” (واه), “fusūs” (فسوس), “derīġā” (دريغا), “efsūsā” (افسوسا), “ḥeyfā” (حيفا), “ḥesretā” (حسرتا), “derdā” (دردا) gibi. Edevât-ı ta’accub **“**ẖoşā” (خوشا), “zihī” (زهى) gibi; “ne güzel” dimekdir. “Ā” (آ), “āyā” (آيا), “ʿacebā” (عجبا) gibi. Edevât-ı tenbîh **“**hā” (ها), “hān” (هان), “hīn” (هين) gibi; “sakın” dimekdir. Edevât-ı işâre “īnek” (اينك), “nek” (نك) gibi; “işte” dîmekdir. “Pes” (پس) “imdi” dimekdir.

Fasl-ı Râbi’ Aşer: Terkîb Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki, kelimât-ı Fârisiyye yâ basîte olur -evvelce beyân olunduğu üzere- yâhûd mürekkebe olur; yâ iki kelime-yi basîteden yâhûd bir kelime-yi basîte ve bir edât-ı mürekkebeden olur. İmdi iki kelimeden mürekkeb olan kelime ve sıfat terkîbi tesmiye olunur ve ya isim ya sıfat olur.

İsim

İmdi “isim” olan vasf-ı terkîbi, yâ iki ismden mürekkebdir ki bu da üç türlü teşkîl olunur: Evvelen, fil’asl ikincisi muzâf ve evvelkisi muzâfün ileyh olub, muzâfda olan alâmet-i izâfet hazf olunmakla olur: “Pādzehr” (پادزهر), “pāşā” (پاشا), “Cemşīd” (جمشيد)gibi, ki aslı “pād-ı zehr” (پاد زهر) “zehri def’ edici” dîmekdir. “Pā-yi şāh” (پاى شاه) “şâhın ayağı” dîmekdir. “Cem-i şīd” (جم شيد) “güneşin şâhı” dimekdir.

Sâniyen, kezâlik fil’asl ikincisi muzâf ve evvelkisi muzâfün ileyh olub, alâmet-i izâfe hazf olundukdan sonra takdîm ve te’hîr dahi olunmağla olur: “Golāb” (گلاب) gibi, ki aslı “āb-ı gol” (آب گل) “gülsuyu” dimekdir.

Sâlisen, fil’asl ikincisi ma’tûf ve evvelkisi ma’tûfünaleyh olub beynlerinde olan edât-ı atf hazf olunmağla olur: “Ḫūnāb” (خوناب) gibi, ki aslı “āb o ḫūn” (آب و خون) “su ile kan” dimekdir; yâhûd bir sıfat ve bir isimden [492] mürekkebdir: “Germāb” (گرماب) gibi, ki گرم “sıcak” ve آب “su”dan mürekkebdir; biri sıfat, dîgeri isimdir.

Sıfat

İmdi “sıfat” olan vasf-ı terkîbi, beş vech üzre olur: Evvelen, iki isimden olur: “Mihrū” (مهرو) gibi; “ay yüzlü” dimekdir. “Sengdil” (سنگدل) gibi; “taş gönüllü” dimekdir. Sâniyen, bir sıfat ve bir isimden olur: “Siyāh çeşm” (سیاه چشم) gibi; “kara gözlü” dimekdir. “H̱ūbrū” (خوبرو) gibi; “güzel yüzlü” dimekdir. Sâlisen, bir ism ve bir sıfatdan olur: “Sernigūn” (سرنگون) “başı aşağı” dimekdir. “Serẖoş” (سرخوش) gibi; ma’lûmdur. Râbi’an, bir ism ve bir asl-ı muzâri’den olur: “Soẖendān” (سخندان) gibi; “söz bilici” dimekdir. “Dilber” (دلبر) gibi; “gönül alıcı” dimekdir. Hâmisen, bir sıfat ve bir asl-ı muzâri’den olur: “H̱oşnevīs” (خوشنویس) gibi; “iyu yazıcı” dimekdir. “Bedẖāh” (بدخواه) gibi; “kötülük isteyen” dimekdir.

Edevât-ı Mürekkebe

İmdi “edevât-ı mürekkebe” kelimât-ı basîte ile terkîb olunub, kelimât-ı mürekkebe teşkîl iden elfazdır. Edât-ı mürekkebe ile terkîb olunan kelime-yi mürekkebe, yâ ism yâ sıfat olur.

Esmâ’-i Mürekkebenin Teşkîline İsti’mâl Olunan Edevât-ı Mürekkebe Beyânı

Yâ-yı Masdariyye

İmdi “yâ-yı masdariyye” sıfatlara lâhik olub, bunları isme tebdîl eyler: “H̱ūbī” (خوبی) gibi; “güzellik” dimekdir. “Derāzī” (درازی) gibi; “uzunluk” dimekdir. Ba’zı ismlere dahî girer: “Pīrī” (پیری) gibi; “ihtiyârlık” dimekdir. “Şāhī” (شاهی) gibi; “şâhlık” dimekdir. Lâhik olduğu kelimenin âhiri harf-i medd ise, bir (ی) tavassut

ider. “hâ” ise, “gâf”a tebdîl olunur: “Gedāyī” (گدایی) “dilencilik” dimekdir. “Zindegī” (زندگی) gibi; “dirilik” dimekdir.

Yâ-yı Vahdet

İmdi “yâ-yı vahdet” isimlere lâhik olub vahdet ve tenkîr ifâde ider: “Zenī” (زنی) gibi; “bir karı” dimekdir. “Pādişāhī” (پادشاهی) gibi; “bir pâdişâh” dimekdir.

چه، ک

İmdi bu iki edât isme lâhik olub, tasgîr ifâde iderler: “Baġçe” (بغچه) gibi; “bağcık” dimekdir. “Merdomek”[26] (مردمک) gibi; “insancık” dimekdir. “Derīçe” (دریچه) gibi; “kapucuk” dimekdir ve “mūrīçe” (موریچه) gibi; “karıncacık” dimekdir; fakat bunlarda bir “yâ” dahi tavassut ider.

ستان، زار، دان

İmdi edevât-ı mezkûre isme lâhik olub, mekân ifâde iderler: “Golistān” (گلستان) gibi; “gül mekânı, bağçesi” dimekdir. “Sengistān” (سنگستان) “taşlık” dimekdir. “Lālezār” (لاله زار) gibi; “lâle bağçesi” dimekdir. “Nemekdān” (نمکدان) gibi; “tuz kutusu” dimekdir.

ستان edâtı ba’zen zamân ifâde ider: “Behāristān” (بهارستان) gibi; “bahâr zamânı” dimekdir. “Tābistān” (تابستان) gibi; “harâret zamânı, yaz mevsimi” dimekdir.

Şîn Masdarı

İmdi “şîn masdarı” muzâri’in aslına ilhâk olunub, masdariyyet ifâde ider: “H̱oriş” (خورش) gibi; “yemek” dimekdir. “Conbiş” (جنبش) gibi; “hareket” dimekdir.

---

[26] Bu kelime İranlılar tarafından “gözbebeği” anlamında da kullanılmaktadır.

ار

İmdi (ار) edâtı, mâzînin aslına ilhâk olunub, isme tebdîl eyler: “Goftār” (گفتار) gibi; “söz” dimekdir. “Dīdār” (دیدار) gibi; “çehre” dimekdir.

Sıfât-ı Mürekkebe Teşkîline Kullanılan Edevât-ı Mürekkebe Beyânı

Yâ-yı Nisbet

[494] İmdi “yâ-yı nisbet” ismlere lâhik olub, bunları sıfata tebdîl eyler: “Şīrāzī” (شیرازی) gibi; “Şîrâzlı” dimekdir. “ʿArabī” (عربی) gibi; “Arapça” dimekdir.

Elif-i Nisbet

Bu dahî kezâlik isimlere lâhik olur: “Mesīḥā” (مسیحا) gibi; “Mesîh’e mensûb olan” dimekdir.

Hâ-i Nisbet

Bu dahî kezâlik isimlere lâhik olur: “Rūze” (روزه) gibi; “güne mensûb olan” dimekdir. “Penc māhe” (پنج ماهه) gibi; “beş aylık” dimekdir. “Do sāle” (دو ساله) gibi; “iki senelik” dimekdir.

مند، ناک

İmdi bu iki edât ismlere lâhik olub, nisbet ifâde iderler: “Derdmend” (دردمند) gibi; “derdli” dimekdir. “Ġamnāk” (غمناک) gibi; “gamlı” dimekdir.

سا، آسا، وش

İmdi bu üç edât ismlere lâhik olub, teşbîh ifâde iderler: “Elifāsā” (الف آسا) gibi; “Elif gibi” dimekdir. “ʿAnberāsā” (عنبرسا) gibi; “anber gibi” dimekdir. “Kebūterveş” (کبوتروش) gibi; “güvercin gibi” dimekdir.

آنه

İmdi bu edât ismlere lâhik olub, liyâkat ifâde ider: “Şāhāne” (شاهانه) gibi; “şâha lâyık olan” dimekdir. “Dervīşāne” (درویشانه) gibi; “dervîşe lâyık olan” dimekdir.

ین، ینه

İmdi bu iki edât ismlere lâhik olub, bir şey’in neden ma’mûl olduğunu ifâde iderler: “Zerrīn” (زرین) gibi; “altından ma’mûl” dimekdir. “Peşmīne” (پشمینه) gibi; “yünden ma’mûl” dimekdir.

کار، گار، گر

İmdi bu edâtlar isme lâhik olub, fâ’iliyyet ifâde iderler: “Sitemkār” (ستمکار) gibi; [495] “zâlim” dimekdir. “Gonehkār” (گنهکار) gibi; ma’lûmdur. “Zerger” (زرگر) gibi; “altıncı” dimekdir.

بان، وان

Bu iki edât isme lâhik olub, muhâfızlık ve râ’îlik ifâde iderler: “Bāġbān” (باغبان) gibi; “bâğcı” dimekdir. “Şotorvān” (شتروان) gibi; “deveci” dimekdir.

هم، طاش

Evvelkisi isme dâhil ve ikincisi âhirine lâhik olub, müşâreket ifâde iderler: “Hemreh” (همره) gibi; “yoldaş” dimekdir. “Ḫāce ṭāş” (خواجه طاش) gibi; “kapu yoldaşı” dimekdir.

Elif-i İttisâf

İmdi bu edât, muzâri’in aslına lâhik olub, müşebbehe denilen ve ism-i fâil ma’nâsında olan sıfatı teşkîl ider: “Dānā” (دانا) gibi; “bilici” dimekdir. “Gūyā” (گويا) gibi; “söyleyici” dimekdir.

Elif-i Tevessül

İki ism beyninde girüb, mesâfe ifâde ider: “Serāpā” (سراپا) gibi; “başdan ayağa” dimekdir.

Elif-i Mukâbele

Kezâlik iki ism beyninde girüb, karşuluk ifâde ider: “Lebāleb” (لبالب) gibi; “dolu” dimekdir.

Elif-i Keyfiyyet

Bu dahî iki kelime beyninde girüb, hâl ifâde ider: “Ḫendāḫend” (خنداخند) gibi; “güle güle” dimekdir. “Piçāpīç” (پيچاپيچ) gibi; “dolaşa dolaşa” dimekdir. “Zūdāzūd” (زودازود) gibi; “çabuk çabuk” dimekdir.

Elif-i Zâyid

Kelime âhirine girüb, hiçbir ma'nâ ifâde itmaz: "Goftā" (گفتا) gibi; "didi" dimekdir. "Sevārā" (سوارا) gibi; "süvâr" dimekdir. گفتا daki "elif"e "elif-i cevâb" dahi dinilür; ya'nî "cevâb olarak didi" dimekdir.

نا [496]

"Nā" (نا) edâtı muzâri'in aslına yâhûd sıfat-ı müşebbeheye dâhil olub, nefy ifâde ider: "Nādān" (نادان) gibi; "cahil" dimekdir. "Nābīnā" (نابينا) gibi; "kör" dimekdir.

Fasl-ı Hâmis Âşer: Sîga ve Kelimât Ahvâli Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki, Arabîde tedâvül iden on dört sîga-yı mâziyye ve müstakbele lügat-i Fârisîde altı sîga ile iktifâ olundu. Zîrâ Fârisîde cem' mâfevkülvâhid i'tibâr olunmağla, tesniyeye dahî şâmil ve müzekker ve mü'ennesden her biri içün alâmet-i mahsûsa vaz' ve ta'yîn olunmadığı içün ikisi bir sîgaya hasr ve iktisâr olundu.

Tafsîli budur ki, Arabîde mü'ennese mevzû' altı sîga ve tesniyeye mevzû' iki sîga iskât ve iki mütekellim sîgaları alâhâlihi ibkâ olunmağla, mecmû' sîga-i mâziyye ve muzâri'iye altı sîga ile ki "müfred gâib ve gâibe" içün bir sîga ve "müfred muhâtab ve muhâtaba" içün bir sîga ve "tesniye gâib ve gâibe" içün bir sîga ve "tesniye muhâtab ve muhâtaba" içün bir sîga ile iktifâ olunmuşdur.

İmdi vech-i meşrûh üzere otuz iki harfi yirmi dört harfe ve on dört sîgayı altı sîgaya tenzîl, işbu lügat-i Fârisînin (hayrülkelâm mâ-kalle ve delle) misdâkınca îcâz ve ihtisâr üzere ibtinâsına delîl-i zâhir, burhân-ı bâhirdir.

Ma'lûm olsun ki mecmû' sîga-i mütedâvile masdardan me'haz ve müştakdır ve ahz ve iştikâk ve sîga-i âhere nakl ve tahvîl içün her sîgaya başka başka tarîk vaz' ve ba'de'n-nakl mahsûs alâmet ta'yîn olunmuşdur. Meselâ bir hadsin zamân-ı mâzîde kıyâmından ihbâr murâd olundukda, hads-i merkûme dâll olan masdarı mâzî sîgasına nakl-i lâ budd olmağla, masdar-ı mezbûrdan masdariyyet alâmeti olan "nûn"u [497]

hazf ve “tâ’î” ise “tâ” ve “dâlî” ise “dâl” üzere ibkâ iderler ve ol “tâ” ve “dâl”den her biri mâziyyet alâmeti addolunur. Meselâ gitmek hadsinin zamân-ı mâzîde kıyâmından haber virmek kasdolundukda, hads-i mezbûre dall olan “reften” (رفتن) kelimesinin “nûn”u hazf ve “tâ” üzere tevakkuf olunub, “reft” (رفت) dirler; “gitdi” ma’nâsına ve “goft ve şinīd ve āmed” (گفت و شنید و آمد) emsâli sîga-i mâziyye bu kıyâs üzeredir. Ve muzâri’ sîgasına naklde “nûn” masdariyyesi hazfdan sonra “tâ-i mezbûre”yi “dâl”e ve eğer mâ-kabli “hâ” olursa vech altı üzere “zâ”ya ve “sîn”e ve “şîn”e tebdîl iderler. Ve eger masdar-ı dâlî ise, alâ-hâlihi ibkâ iderler. Bunda fi’l-i muzâri’ alâmeti bu iki sûretde dahi dall olur. Meselâ kelimenin hadsinin zamân-ı hâlde husûlünü haber virmek kasdolundukda masdar-ı aslîsi olan “āyīden” (آییدن) kelimesinden “nûn ve “yâ”yı hazf ve “dâl”i ibkâ ilhâk hükmünde olmakla alâ-hâlihi tevkîf ve mâ-kabldeki “yâ-yı meftûh” ve evveline edât-ı hâl olan “mī” (می) kelimesi idhâl ile “mī āyed” (آید) derler; “şimdi gelür” ma’nâsına. Ve eger masdar-ı tâî, fâî ise, “nûn-i masdariyye”yi hazf ve “tâ”yı “dâl”a ve “fâ”yı “bâ-yı meftûha”ya ve yâhûd “vâv-ı meftûha”ya tebdîl ile meselâ “reften” (رفتن) kelimesinde “reved” (رود) dirler ve “gūyed” (گوید) ve “şineved” (شنود) kelimeleri dahi “goften” (گفتن) ve “şinīden” (شنیدن) sîgalarından me’hûz ve şâzz olan masdardır.

İsm-i Fâ’il

İmdi ma’lûm olsun ki “ism-i fâ’il”in “ende” (نده) lafzı ki “nûn” ve “dâl” ve “hâ-i resmî”den ibârettir, alâmet vaz’ olundu; ya’nî muzâri’den muzâre’et harfini hazf, âhirine “nûn-i sâkin” ve “dâl-i meftûh” ve beyân-ı fetha içün “hâ-i resmi” ki hâ-yı gayr-i melfûzadır, ziyâde olunur. Meselâ “ẖānd” (خواند) kelimesi ki “ẖānden” (خواندن)den muzâri’dir, muzâre’et harfi olan “dâl” hazf ve âhirine ende (نده) lafzı ilhâkıyla “ẖānende” (خواننده) dirler. “Ḫānden” (خواندن) okumak, [498] “ẖānde” (خوانده), “ẖānende” (خواننده) ma’nâsına olur. Ve “gūyende” (گوینده) ve “şinevende” (شنونده) bu kıyâs üzeredir.

İsm-i Mef’ûl

İmdi ma’lûm olsun ki “ism-i mef’ûl” içün vaz’ olunan alâmet iki kısımdır: Birisi “hâ-i gayri melfûza”dır ki “hâ-i resmi” ta’bîr olunur, fi’l-i mâzî âhirine ilhâk iderler. Meselâ “reft” (رفت) kelimesi ki fi’l-i mâzîdir “gitdi” ma’nâsına hikâyet murâd olundukda ism-i mef’ûl sîgasına nakl lâzım olmakla âhirine “hâ-i resmi” getürüb “refte” (رفته) dirler; “gitmiş” ma’nâsına. Ve “gofte” (گفته) ve “şinīde” (شنیده) dahî bu minvâl üzere “söylenmiş” ve “işidilmiş” ma’nâlarınadır. Ve kısm-ı sânî “şode” (شده) lafzıdır ki kezâlik kendüsüyle hikâye-yi hâl-i mâzî kasdolunan kelime âhirine ilhâk iderler. Meselâ uyku halinin bir kimse ile zamân-ı mâzîde kıyâmından hikâye murâd olunsa, “ẖāb” (خواب) kelimesi ki “uykuda” ma’nâsınadır âhirine “şode” (شده) lafzı ki “şoden” (شدن) den ism-i mef’ûldur “olmuş” ma’nâsınadır ki tahavvülü mutazammındır, ziyâde idüb “der ẖāb şode” (خواب شده) dirler; “uykuda olmuş” ma’nâsınadır ki “uyumuş” ile ta’bîr olunur. Ve “bīdār şode” (بیدار شده) ve “zede şode” (زده شده) dahî bu kıyâs üzere olur.

Dahî ma’lûm olsun ki kelâm-ı Fârisîde mef’ûl fâ’il üzerine mukaddem zikr olunacak mevzi’de ve vasf-ı terkîbî kâ’idesine ri’âyet olunur; evvelâ vasf-ı terkîbî ândan ibâretdir ki ism-i fâ’il mef’ûlüne muzâf iken fâ’iliyyet alâmeti olan “ende” (نده) lafzı hazf ve muzâfün ileyhi üzerine takdîm iderler ve gâhice ism-i câmid âhirine fâ’iliyyet ma’nâsını mutazammın ger (گر) ve gār (گار) misillü elfâz ilhâkıyla da olur. Meselâ āş pez (آش پز) kelimesi ki aslında pezende-i āş (پزنده آش) idi, pezende (پزنده) poẖten (پختن)den ism-i fâ’ildir, poẖten (پختن) “pişürmek” ma’nâsına olmakla pezende-i āş (پزنده آش) terkîbi “aş pişürücü” dimekdir ki “aşçı” ta’bîr olunur. Pezende (پزنده)nin âhirinden alâmet-i ism-i fâ’il olan [499] ende (نده) lafzı hazf ve āş (آش) lafzı ki mef’ûldür takdîm idüb āş pez (آش پز) didiler. Ve ẖeyme dūz (خیمه دوز) dahî bu minvâl üzeredir, aslı dūzende-i ẖeyme (دوزندۀ خیمه)dir ki “çadır dikici” ma’nâsınadır ıstılâhımızda “çadırcı” ta’bîr olunur. Ve sevdāger (سودا گر) kelimesi sūd (سود) ve “elif-

i nisbet” ve ger (گر)den mürekkebdir, sevdā (سودا) menfa’ate müteallik dimek olur ki murâd ticâretdir, âhirine fâ’iliyyet ma’nâsını müfîd lafzı ilhâkıyla sevdāger (سودا گر) didiler; “tâcir” ma’nâsına ki “bâzergân” ta’bîr olunur. Zerger (زرگر) ve āhenger (آهنگر) dahî bu minvâl üzeredir ve vasf-ı terkîbî sıfatı mevsûf üzerine takdîm ile de olur.

İsm-i Mekân

İmdi ma’lûm olsun ki “ism-i mekân sîgası” ismin âhirine gāh (گاه) ve geh (گه) lafızları ilhâkıyla hâsıl olur. Meselâ “yükyâb” ki “ağırlık” ta’bîr olunur, vaz’olunacak mahalle bārgāh (بارگاه) ve bārgeh (بارگه) dahi dinür ve bārgāh-ı selāṭīn (بارگاه سلاطین) ki “otağ” ta’bîr olunur, icāzetgāh (اجازتگاه) ve ruẖṣetgāh (رخصتگاه) ma’nâsınadır ; zîrâ bār (بار) icâzet ve ruhsat ma’nâsına da gelür. Ve uyku uyuyacak yere ẖābgāh (خوابگاه) ve ẖābgeh (خوابگه) derler.

İsm-i Zamân

İmdi ma’lûm olsun ki “ism-i zamân sîgası” vakt ve zamân ma’nâsına olan rūzgār (روزگار) ve hengām (هنگام) misillü kelimeler mukârenetiyle hâsıl olur. Meselâ gençlik ve yiğitlik vakti ve kocalık ve ihtiyârlık zamânı diyecek yerlerde rūzgār-i cevānī (روزگار جوانی) ve hengām-ı pīrī (هنگام پیری) dirler.

Ve Fârisîde “ism-i işâret” iki nev’dir. Müfred olur: ū (او) ve ān (آن) gibi. Ve cem’ olur: īşān (ایشان) ve ānān (آنان) gibi. Lâkin ū (او) ve īşān (ایشان) ile zev’il-ukûla ve ān (آن) ve ānān (آنان) gibi, zev’il-ukûlün gayrine işâret olur.

Emr-i Hâzır

[500] İmdi ma’lûm olsun ki “emr-i hâzır sîgası”nın alâmeti “bâ-i muvahhade”dir ki evâil-i kelimâta dâhil olur; ya’nî mütekellimin huzûrunda hâzır olan kimseden bir hadsin fi’l ve îcâdı taleb olunsa, ol hadse dâll olan muzâri’den muzâre’et harfini hazf ve âhirini iskân ve evveline “bâ-i muvahhade” ziyâde iderler. Meselâ muhâtabdan

“söylemek” hadsinin fi’l ve ihdâsı taleb olunsa, gūyed (گوید) kelimesi ki goften (گفتن)den fi’l-i muzâri’dir “dâl”ini hazf ve “yâ”sını iskândan sonra, evveline “bâ” getürüb “begūy” (بگوی) ve tahfîfle “begū” (بگو) dirler, “söyle” ma’nâsına; ve bişnov (بشنو) ve beẖor (بخور) ve bezen (بزن) kelimeleri dahi bu kıyâs üzeredir.

Nehy-i Hâzır

İmdi ma’lûm olsun ki “nehy-i hâzır sîgası” emr-i hâzır evveline “mîm-i meftûha” idhâliyle hâsıl olur. Meselâ gū (گو) kelimesinin evveline “mîm-i meftûha” getürüb megū (مگو) dirler. “Söyleme” ma’nâsına ki muhâtabdan “söylemek” fiilinin terkini talebdir. Dahî meşnev (مشنو) ve meyā (ميا) ve merov (مرو) kelimeleri dahi bu minvâl üzere olur, azîzim.

Edâtü’t- Teşbîh

İmdi ma’lûm olsun ki Fârisîde edât-ı teşbîh çon (چون) ve āsā (آسا) ve mānend (مانند) emsâli kelimelerdir ki ankarîb zikr olunur ve Türkîde işbu çon (چون) ve āsā (آسا) kelimelerinden “gibi” ile, mānend (مانند)den “benzer” ile ta’bîr olunur. Meselâ mahbûbun yüzünü aya ve saçını sünbüle ve boyunu serve benzetmek makâmında “rūy çon māh” ve “mūy sonbol āsā” ve “ḳaddī serv mānend” (روی چون ماه و موی سنبل آسا و قدی سرو مانند) dirler; ya’nî ay gibi yüz ve sünbül gibi saç ve serve benzer boy. Ve bu münâsebetle ma’rifeti lâzım-ı mühimmedendir ki şey’eyn beyninde ola cihet-i vahdet eger keyf cihetinde ya’nî ikisi de arz olub lizâtihi kısmet ve adem-i kısmeti iktizâ eyleyub gayra kıyâs ile makûl olmayan cihetinde olur ise, [501] müşâbehet ıtlâk olunur ve eger izâfet, ya’nî ahad-ı hümâyî ta’akkul âhirin ta’akkuluyla hâsıl olan hâlet-i nisbiyye-i mütekerrire cihetinde olur ise münâsebet dinür. Ve eger vaz’ ya’nî şey’in ba’zı eczâ’sını kurb yâhûd bu’d ve mücâveret ile ba’z eczâ’ya veyâ emr-i hârice nisbet sebebiyle ârız olan hey’et cihetinde olur ise, muvâzât dirler ve eger şeklde olur ise müşâkelet ve etrâfda olur ise mutâbakat ıtlâk iderler. Ve bunların

mecmû'u a'râz kabîlinden olmakla gayr ile kâ'ildir ve her biri içün Fârisîde dahî birer lügat-i mahsûsa mevzû'dur.

İmdi ma'lûm olsun ki sîga-i masdar ki me'haz-ı iştikâktır ve fi'l-i mâzî ki Fârisîde me'haz hükmündedir. Bunlardan sîga-i âheri tasrîfinde karîben iş'âr olunduğu üzere "nûn-i masdariyye"yi bade'l-hazf "tâ"yı "dâl"a ve mâkabli "hâ" ise "zâ"ya ve "sîn"e ve "şîn"e kalb ile hâsıl olur. Meselâ sāḫten (ساختن) ki "düzmek" ma'nâsına masdardır ve sāḫt (ساخت) ki "düzdü" ma'nâsına mâzîdir. Muzâri' ve emrlerinde "hâ"yı "zâ"ya tebdîl ile mī sāzed ve besāz (می سازد و بساز) dirler. Kezâlik āmūḫten (آموختن) ki "öğretmek" ma'nâsına masdardır ve āmūḫt (آموخت) ki "öğrendi" ma'nâsına mâzîdir. Muzâri' ve emrlerinde hasbelkıyâs mī āmūz ve beyāmūz (می آموز و بیاموز) dirler. Ve āmīḫten (آمیختن) ki "karışmak" ma'nâsınadır ve āvīḫten (آویختن) "asılmak ve ilişmek" ve efrāḫten (افراختن) "yükseltmek ve kaldırmak" ma'nâlarına masdarlardır, muzâri' ve emrlerinde mī āmīz[ed] ve beyāmīz ve mī āvīzed ve beyāvīz ve mī efrāzed ve beyefrāz (می آمیز[د] و بیامیز و می آویزد و بیاویز و می افرازد و بیافراز) dirler. Ammâ şināḫten (شناختن) kelimesi ki "anlamak ve fehm" ma'nâsınadır, muzâri' ve emrinde kurb-i mahrec sebebiyle "za" "sîn"e kalb ile mī şināsed ve beşinās (می شناسد و بشناس) didiler. Nitekim eyāz (ایاز) lafzında dahi "zâ" "sîn"e kalb ile eyās (ایاس) dinilmişdir, azîzim. Ve āhīḫten (آهیختن) ki "çıkarmak ve çekmek ve havale ve hamle itmek" ma'nâlarına masdardır [502] ve nişānden (نشاندن) ki "kondurmak ve oturtmak ve dikmek ve nasb" ma'nâlarına masdardır. Ve gosīḫten (گسیختن) ki "üzmek ve üzülmek ve kopmak ve koparmak" ma'nâlarına masdardır, bunların muzâri' ve emirleri hilâf-ı kıyâs üzeredir; zîrâ āhīḫten (آهیختن)den muzâri' indelba'z aslı üzere ve indelba'z "nûn" ve "cîm"e kalble āhenced (آهنجد) ve beyahenc (بیاهنج)gelür. Ve nişānden (نشاندن)den nişāned ve benişān (نشاند و بنشان) ve gosīḫten (گسیختن)den gosiled ve begosil (گسلد و بگسل) gelür. Ba'zılar bunları taklîl-i mü'ennes zımnında iki ma'nâya dâll olan bir sîga kabîlinden add itdiler, furūḫten (فروختن) ve dūḫten (دوختن) gibi; zîrâ furūḫten (فروختن)

kelimesi “yakmak ve alevlendirmek” ma’nâsıyla “satmak ve bey’” ma’nâsı meyânında ve dūẖten (دوختن) kelimesi dahî “esvâb dikmek” ile “süt sağmak” ma’nâları beyninde müşterek olmalarıyla ma’nâ-i maksûdu îzâh içün “alevlendirmek” ma’nâsı kasdolunan furūẖten (فروختن) kelimesinin muzâri’inde “zâ-i mu’ceme” ile mī furūzed (مى فروزد) ve “satmak” ma’nâsı murâd olan furūẖten (فروختن) kelimesinin muzâri’inde “şîn-i mu’ceme” ile mī furūşed (مى فروشد) derler. Kezâlik “esvâb dikmek” ma’nâsı matlûb olan dūẖten (دوختن) kelimesinin muzâri’inde “zâ-i mu’ceme” ile mī dūzed (مى دوزد) dirler ve “sağmak”, arada kılınan mevki’de “şîn”le mī dūşed (مى دوشد) dirler. Ve eger masdar ve mâzî sîgalarında “fâ” vâki’ olursa muzâri’ ve emrlerinde “bâ-i muvahhade”ye ve “vâv”a dahi kalb olunur; zîrâ Fârsî’de “bâ” ile “vâv” beyninde şiddet-i tevâhî olmağla harf-i vâhide i’tibâr vâhidhümâ âhire munkalib olur. Meselâ yāften (يافتن) ve yāft (يافت) kelimelerinin muzâri’ ve emrlerinde “fâ”yı “bâ”ya tebdîl ile mīyābed (مى يابد) ve beyāb (بياب) dirler. Ve ẖoften (خفتن) ve ẖoft (خفت) ve kūften (كوفتن) ve kūft (كوفت) ve zamm-ı râ ile roften (رفتن) ki “süpürmek” ma’nâsınadır muzâri’ ve emrlerinde mīẖābed (ميخوابد) ve beẖāb (بخواب) ve mīkūbed (ميكوبد) ve bekūb (بكوب) ve mīrūbed (ميروبد) ve berūb (بروب) dirler. Ve kāften (كافتن) ve kāft (كافت) ve şinuften (شنفتن) ve şinuft (شنفت) ve feth-i râ [503] ile reften (رفتن) ki “gitmek” ma’nâsınadır, muzâri’ ve emrinde “vâv”a tebdîl ile mīkāved (ميكاود) ve bekāv (بكاو) ve mīşineved (ميشنود) ve bişnov (بشنو) ve mīreved (ميرود) ve borov (برو) dirler.

İmdi mukaddemâ zikr olunduğu üzere ehl-i Fürs hemîşe hiffet ve nezâkete mâ’il olmağla mutlakâ telaffuzu sakîl olan harfi istiskâl indlerinde mültezim-i ahvâl olmuşdur. Meselâ āşūften (آشوفتن) ve rūften (روفتن) kelimelerinde vâki’ “vâv” fî zâtihi sakîl olmağla kelimeden tard ve iskât ve mâkablinin zammesi “vâv-ı mahzûf”a delâlet içün ibkâ idüb āşuften (آشفتن) ve roften (رفتن) didiler. Zarûreten şi’irde yine avdet ider; lâkin soften (سفتن) ve soft (سفت) kelimesinin muzâri’ ve emrinde ânifen

zikr olunan kâ'ide üzere "fâ" "bâ"ya ve yâhûd "vâv"a kalb olunmayub "nûn"la mī sonbed (می سنبد) ve besonb (بسنب) didiler. Bunun vechi budur ki mezbûr sonbed (سنبد) ve besonb (بسنب) mâddelerinde "nûn"un telaffuzda gereği gibi ta'ayyün ve zuhûrî olmadığı ecilden tenvîn hükmünde olmakla gûyâ ki "fâ" hizâsında kıyâs üzere "bâ" vâki' olmuş gibidir, azîzim.

Ve giriften (گرفتن) ve peẕīroften (پذیرفتن) ve nihoften, nohoften (نهفتن) ve āloften (آلفتن) sîgaları şâzzdır; zîrâ bunların muzâri' ve emrleri hilâf-ı kıyâs üzere mī gīred (می گیرد) ve begīr (بگیر) ve mī peẕīr (می پذیر) ve bepeẕīr (بپذیر) gelmişlerdir. Ve nihoften, nohoften (نهفتن) ve āloften (آلفتن) mâddelerinin muzâri' ve emrleri mesmû' degildir.

Dahî ma'lûm olsun ki masdar ve mâzî sîgalarında "şîn-i mu'ceme" mâ-kablihâ "elif" vâki' olsa muzâri' ve emrinde "râ-yı mühmele"ye kalb olunur. Meselâ kāşten (کاشتن) ve kāşt (کاشت) ve dāşten (داشتن) ve dāşt (داشت) ve enbāşten (انباشتن) ve enbāşt (انباشت) kelimelerinin muzâri' ve emrinde mīkāred (میکارد) ve bekār (بکار) ve mīdāred (میدارد) ve bedār (بدار) ve mī enbāred (می انبارد) ve bīyenbār (بینبار) dinür. Ve efrāşten (افراشتن) kelimesinin aslı efrāẖten (افراختن) olmağla kıyâs-ı sâbık üzere "hâ" "zâ"ya kalb olunur. Muzâri' ve emrinde mī efrāzed (می افرازد) ve bīyefrāz (بیفراز) didiler. İşbu dört kelime ki feth-i cîmle cesten (جستن) ve feth-i râ ile resten (رستن) ve ẖāsten (خواستن) ve kāsten (کاستن) kelimeleridir ki bunların [504] masdar ve mâzîlerinde olan "sîn" muzâri' ve emrlerinde "hâ"ya tebdîl ile mī cehed (می جهد) ve beceh (بجه) ve mī rehed (می رهد) ve bereh (بره) ve mīẖāhed (میخواهد) ve beẖāh (بخواه) ve mīkāhed (میکاهد) ve bekāh (بکاه) dirler. Ve pīrāsten (پیراستن) ve zamm-ı cîmle costen (جستن) ve zamm-ı râ ile rosten (رستن) kelimelerinin masdar ve mâzîlerinde "yâ-yı tahtâniyye" tebdîl ile mī pīrāyed (می پیراید) ve bepīrāy (بپیرای) ve mī cūyed (می جوید) ve becūy (بجوی) ve mī

rūyed (می روید) ve berūy (بروی) dinür iltibâs-i beynellugateyn mahzûrundan nâşî, azîzim.

Fasl-ı Sâdis Aşer: Hurûfâtın Tebâdülü Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki zebân-ı Fârisîde mütedâvil olan hurûfun tebdîli şu vechle olur ki Arabî gibi Fârisîde dahi beynlerinde tevâhî ve tenâsüb olan harflerin tebâdül ve inkılâbları sâig ve zâyi'dir.

Meselâ "elif" "dâl-i mühmele" ve "yâ-yı tahtâniyye"ye tebdîl olunur. Bān (بان) ve bayin (باین) ve egdeş (اگدش) ve ermeġān (ارمغان) kelimelerinde bedān (بدان) ve bedīn (بدین) ve yegdeş (یگدش) ve yermeġān (یرمغان) dinür.

Ve "bâ-i muvahhade" "mîm"e ve "vâv"a kalb olunur. Ġajb (غژب) ve ġajm (غژم) ve āb (آب) ve āv (آو) ve ẖāb (خواب) ve ẖāv (خاو) ve bozorg (بزرگ) ve vozorg (وزرگ) ve bes (بس) ve ves (وس) gibi kalb olunurlar.

Ve "bâ-i fârisî" "fâ"ya kalb olunur: Sepīd (سپید) ve sefīd (سفید) ve pārsī (پارسی) ve fārsī (فارسی) gibi kalb olunur.

Ve "tâ-yı müsennat" "dâl"a kalb olunur: Tenbūre (تنبوره) ve denbūre (دنبوره) gibi.

Ve "cîm" "tâ"ya tebdîl olunur: Tārāc (تاراج) ve tārāt (تارات) gibi.

Ve "zâ-i mu'ceme"ye tebdîl olunur: Rece (رجه) ve reze (رزه) gibi ve "zâ-i fârisî"ye tebdîl olunur: Kec (کج) ve kej (کژ) ve kāc (کاج) ve kāj (کاژ) gibi. Ve "kâf-ı acemî"ye tebdîl olunur: Āẖşīc (آخشیج) ve āẖşīk (آخشیک) gibi.

Ve "cîm-i fârisî" "şîn-i mu'ceme"ye tebdîl olunur: Leẖçe (لخچه) ve leẖşe (لخشه) gibi, kāçī (کاچی) ve kāşī (کاشی) gibi. Ve "zâ-i fârisî"ye tebdîl olunur: Kāç (کاچ) ve kāj (کاژ) gibi.

“Hâ-i mu’ceme” “hâ”ya ve “gayn-ı mu’ceme”ye [505] tebdîl olunur: Ḫocīr (خجير) ve hocīr (هجير) ve setīḫ (ستيخ) ve sitiġ (ستيغ) gibi.

“Dâl-i mühmele” “tâ-yı müsennat”a kalb olunur: Dorrāc (دراج) ve torrāc (تراج) ve zerādeşt (زرادشت) ve zerāteşt (زراتشت) ve goftīd (گفتيد) ve goftīt (گفتيت) ve kerdīd (كرديد) ve kertīt (كرتيت) gibi.

Ve “râ-i mühmele” “lâm”a tebdîl olunur: Sūr (سور) ve sūl (سول) ve kāçār (كاچار) ve kāçāl (كاچال) gibi.

Ve “zâ-i mu’ceme” “cîm”e tebdîl olunur: Sūz (سوز) ve sūc (سوج) ve pūziş (پوزش) ve pūciş (پوجش) ve sūziş (سوزش) ve sūciş (سوجش) ve āvīz (آويز) ve āvīc (آويج) gibi. Ve “cîm-i fârisî”ye tebdîl olunur: Bizişk (بزشك) ve biçişk (بچشك) gibi. Ve “gayn-ı mu’ceme”ye tebdîl olunur: Gorīz (گريز) ve gorī’ (گريغ) gibi. Ve “sîn-i mühmele”ye tebdîl olunur: Eyāz (اياز) ve eyās (اياس) gibi.

Ve “sîn-i mühmele” “cîm-i fârisî”ye tebdîl olunur: Ḫorūs (خروس) ve ḫurūç (خروچ) gibi. Ve “şîn-i mühmele”ye tebdîl olunur: Bālūs (بالوس) ve bālūş (بالوش) gibi. Ve “hâ”ya tebdîl olunur: Āmās (آماس) ve āmāh (آماه) gibi.

Ve “şîn-i mu’ceme” “sîn”e tebdîl olunur: Şār (شار) ve sār (سار) ve şārek (شارک) ve sārek (سارک) gibi.

Ve “gayn-ı mu’ceme” “kâf-ı fârisî”ye tebdîl olunur: Leġām (لغام) ve ligām (لگام) ve ġūçī (غوچی) ve gūçī (گوچی) gibi.

Ve “fâ” “vâv”a tebdîl olunur: Fām (فام) ve vām (وام) gibi.

Ve “kâf-ı arabî” “hâ-i mu’ceme”ye tebdîl olunur: Şāḫākce (شاخاكجه) ve şāḫāḫce (شاخاخجه) gibi. Ve “gayn-ı mu’ceme”ye tebdîl olunur: Kejkāv (كژكاو) ve ġejġāv (غژغاو) gibi.

Ve “kâf-ı fârisî” “gayn-ı mu’ceme”ye tebdîl olunur: Gāv (گاو) ve galūle (گلوله) ve ġāv (غاو) ve ġalūle (غلوله) gibi.

Ve “lâm” “râ-i mühmele”ye tebdîl olunur: Zelū (زلو) ve zerū (زرو) gibi.

Ve “nûn” “mîm”e tebdîl olunur: Bān (بان) ve bām (بام) gibi. Ve “vâv” “bâ-i muvahhade”ye ve “bâ-i fârisiyye”ye tebdîl olunur: Nivişte (نوشته) ve nipişte (نپشته) gibi. Ve “fâ”ya tebdîl olunur: Yāve (یاوه) ve yāfe (یافه) gibi.

Ve “hâ” “hâ-i mühmele”ye ve “cîm-i arabiyye”ye tebdîl olunur: Hīz (هیز) ve ḥeyīz (حیز) ve māh (ماه) ve māc (ماج) ve nāgāh (ناگاه) ve nāgāc (ناگاج) gibi. İşte hurûfâtın bu gibi tebdîlâtı vukû’ bulur, azîzim. (Mürâca’at oluna.)

[506] Fasl-ı Sâbi’ Aşer: Zamâ’ir Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki Fârisîde cârî olan zamâ’ir iki nev’dir. Birisi müfred-i sâkindir ve ol “şîn” ve “tâ” ve “mîm” harfleridir. İkincisi mürekkebdir ve ol end (ند) ve īd (ید) ve īm (یم) kelimeleridir ve işbu altı zamîrden her biri evâhir-i kelimâta lâhik ve hitâb ve mütekellim ve gaybet ma’nâlarında müfîd olur. Ezcümle: “Şîn-i sâkin” âhir-i isme lâhik olub zamîr-i bâriz-i münfasıl olan ū (او) ma’nâsını ifâde ider; ya’nî gâib ve gâibe zamîri olur. Esbeş (اسبش) ve ġolāmeş (غلامش) gibi. Ve âhir-i fi’le lâhik olub ū-rā (اورا) ma’nâsını ifâde ider. Ū (او) zamîr-i bâriz-i gaybet ve rā (را) edât-ı mef’ûldür: Ū-rā (اورا) “ona ve ânı” dimekdir. Meselâ mīgūyendeş (میگویندش) gibi; “ona söylerler” dimekdir. Ve mī berendeş (می برندش) gibi; “ona götürürler” dimekdir.

Ve “tâ-i sâkin” âhir-i ismde zamîr-i bâriz-i münfasıl olan to (تو) ma’nâsını ifâde ider; ya’nî muhâtab ve muhâtaba zamîri olur. Meselâ esbet (اسبت) ve ġolāmet (غلامت) gibi; “senin atın ve senin kulun” dimekdir. Ve âhir-i fi’lde torā (ترا) ma’nâsına olur ki zamîr-i bâriz-i hitâb olan to (تو) muhaffefiyle edât-ı mef’ûl olan rā (را)dan

mürekkebdir. Türkîde “sana ve seni” ile ta’bîr olunur. Meselâ mīgūyedet (میگویدت) gibi; “sana söyler” dimekdir. Ve mī āredet (می آردت) gibi; “sana getürür” dimekdir. Ve mī berdet (می بردت) gibi; “seni götürür” dimekdir. Zūt (زوت) ve kūt (کوت) kelimelerinin “tâ”ları dahi zamîr-i hitâbdır; zîrâ zūt (زوت) ez ū torā (از و ترا) ve kūt (کوت) ki ū torā (که او ترا) muhaffefleridir.

Ve “mîm-i sâkin” isim ve sıfat ve fi’l âhirlerine lâhik ve zamîr-i bâriz-i münfasıl olan men (من) ma’nâsını ifâde ider: Zerem (زرم) ve gevherem (گوهرم) ve ʿālimem (عالمم) ve fāżilem (فاضلم) ve āmedem (آمدم) ve reftem (رفتم) gibi. Ve işbu “mîm-i sâkin” ki mütekellim vahdehu içün zamîr-i muttasıldır. Kelâmda fi’lden mukaddem zikr olundukda, merā (مرا) ma’nâsını müfîd olur; ve merā (مرا) men rā (من را) [507] muhaffefidir; “bana ve beni” ma’nâlarınadır. Meselâ zerem dād (داد) ibâreti zer dād merā (زر داد مرا) takdîrindedir; ya’nî “bana altın virdi” dimekdir. Ve esbem baẖşīd (اسبم بخشید) ibâreti esb baẖşīd merā (اسب بخشید مرا) te’vîlindedir; ya’nî “bana at bağışladı” dimekdir ve ba’zı kere bu ma’nâyı sûret-i te’ahhurda dahi ifâde iderler. Meselâ dil zedem ez şīrīnī (دل زدم از شیرینی) ve nīstem pervā-yı kesī (نیستم پروای کسی) ibâreti dil zed merā ez şīrīnī (دل زد مرا از شیرینی) ve nīst merā pervā-yı kesī (نیست مرا پروای کسی) takdîrindedir ve gâh olur ki zikri mesbûk olmağla tekrâr mahzûrundan nâşî kelâm-ı âtîde istiğnâ’ olunur. Meselâ elḳıṣṣe bāz geştem ve āmed be-ẖāne zūd (القصه باز گشتم و آمد بخانه زود) ibâretinde geştem (گشتم) kelimesi, zeylinde zikri sebkat itmekle āmed (آمد) lafzına dahi ilhâka hâcet kalmamakla pes elḳıṣṣe bāz geştem ve zūd āmedem (پس القصه باز گشتم و زود آمدم) takdîrinde olur, azîzim.

Zamîr-i Mürekkeb Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki zamîr-i mürekkebden end (ند) kelimesi cem’-i gâib zamîridir, esmâ ve sıfât ve ef’âl evâhirine lâhik olur. Türkîde bundan “ânlar” ile

ta’bîr olunur. Meselâ merdānend (مردانند) gibi; “onlar merdlerdir” dimekdir. Ve tevāngerānend (توانگرانند) gibi; “ânlar zenginlerdir” dimekdir. Ve āmedend (آمدند) gibi; “ânlar geldiler” dimekdir. Ve reftend (رفتند) gibi; ““ânlar gitdiler” dimekdir. Ve īd (يد) kelimesi cem’-i muhâtab zamîridir, bu dahi esmâ ve sıfât ve ef’âl evâhirine lâhik olur. Türkîde ondan “sizler” ile ta’bîr olunur. Meselâ insānīd (انسانيد) gibi; “sizler insânsınız” dimekdir. Ve tevāngerīd (توانگريد) gibi; “sizler zenginlersiniz” dimekdir. Ve āmedīd (آمديد) gibi; “sizler geldiniz” dimekdir. Ve reftīd (رفتيد) gibi; “sizler gitdiniz” dimekdir. Ve īm (يم) kelimesi mütekellim ma’algayr zamîridir, bu dahi esmâ ve sıfât ve ef’âl evâhirine lâhik olur. Türkîde ondan “biz” ile ta’bîr olunur. Meselâ merdānīm (مردانيم) gibi; “onlar merdlerdir” dimekdir. Ve fāżilīm (فاضليم) gibi; “bizler fâzılız” dimekdir. Ve āmedīm (آمديم) gibi; “bizler geldik” dimekdir. Ve dahi ma’lûm olsun ki [508] işbu zikr olunan zamâir-i site her biri âhirinde “hâ” (ها) olan kelimeye lâhik olsa ictimâ’-i sâkineyn mahzûrundan nâşî mâbeynlerine bir hemze-i meftûha tavsît iderler. Cāme eş.. ẖāme et.. kāşāne et.. gofte em.. şenīde em.. āmede em.. refte end.. ẖānde īd.. şenīde īd.. dāniste īm.. fehmīde īm (جامه اش.. خامه ات.. كاشانه ات.. گفته ام.. شنيده ام.. آمده ام.. رفته اند.. خوانده ايد.. شنيده يد.. دانسته يم.. فهميده يم) gibi. Müfred-i muhâtab zamîri olan “tâ” (تا) “elif” ve “nûn”la cem’ olunur. “şîn”in cem’inde şān (شان) ve “tâ”nın cem’inde tān (تان) dinür. Gerek lâhik oldukları kelimelerin âhirlerinde “hâ” (ها) olsun cāme-i şān (جامه شان) ve kāşāne-i tān (كاشانه تان) gibi ve gerek olmasın esb-i şān (اسب شان) ve diraẖt-i tān (درخت تان) gibi. Ve ba’zılar didiler ki, zamâir-i site-i merkûme evvel-i emrde “elif”le vaz’ olunub lâkin kesret isti’mâlinden nâşî tahfîf iskât olundu. Vakt-i zarûretde yine avdet ider ve ba’zılar indinde gerçi vaz’ları “elif”sizdir; lâkin vech-i meşrûh üzere âhirinde “hâ” (ها) olan kelimeye lühûkunda ictimâ’-i sâkineyn mahzûru içün beynlerine “elif” tavsît olunur ve kavl-i sahîh dahi budur, azîzim.

Kelime-i Râbıta Beyânı

İmdi lugat-ı Fârisîde “sîn-i mühmele” ve “tâ-i müsennat”dan mürekkeb set (ست) kelimesi râbıta olub, ba’z yerlerde ictimâ’-i sâkineyn mahzûrundan nâşî evveline bir hemze-i meftûha ziyâdesi emrinde zamâir-i mezkûre ile müşareket ve münâsebeti olur: Est (است) gibi. İmdi ma’lûm olsun ki mevzû’ ve mahmûlden mün’akid kaziyye elbette râbıta-i ictimâ’dan hâlî olmaz. Arabîde râbıtaya dâll olan hū (هو) ve kān (كان) ve Fârsîde est (است) ve būd (بود) lafızlarıdır. Ve beher hâl kaziyyede râbıtanın zikr ve tasrîhi lâzımdır. Megerki kablelatf zikr oluna. Meselâ ḫodā reḥmanī est ve reḥīm est (خدا رحمنی است و رحيم) ibâreti ve ḫodā reḥīm est (خدا رحيم است) takdîrindedir. Ve minnet-i ḫodāyrā ʿizz o cel ki ṭaʿateş mūcib-i ḳurbetest ve beşokr [509] endereş mezīd-i niʿmet (منت خدايرا عزّ و جل كه طاعتش موجب قربست و بشكر اندرش مزيد نعمت) ibâreti mezīd-i nʿimet est (مزيد نعمت است) takdîrindedir. Ve ba’z kere ihtisâr içün râbıta bedeli kelimenin âhirini tahrîk iderler. Meselâ ḫodā kerīmest (خدا كريمست) yerinde ḫodā kerīm (خدا كريم) dirler. Kesr-i mîmle ve ba’z kere kelimenin âhirine “nûn-i sâkin” ilhâk iderler. Meselâ hoşest (خوشست) ve nīkest (نيكست) yerinde hoşen (خوشن) ve nîken (نيكن) dirler, azîzim.

Fasl-ı Sâmin Aşer: Kelimelerin Evveline Ve Ortasıyla Âhirine İlhâk Olunan Hurûf-i Müfrede Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki ba’z ma’ânî iktisâbı içün kelimelerin evâil ve evâsıt ve evâhirine hurûf-i müfrede idhâl ve ilhâk olunur. Ma’lûm ola ki mutlakâ evâil-i kelimâtda vâki’ olan “elif” ki hemze ta’bîr olunur, iki nev’dir: Aslî ve vaslî olur. Aslî dahi iki kısımdır: Evvelki kısım şol “elif”dir ki bir vechle kelimeden iskâtı câ’iz degildir. Encām (انجام) ve endām (اندام) evvellerindeki “elif” gibi; zîrâ bunlardan “elif” hazf olundukda necām (نجام) ve nedām (ندام) kalmağla mühmel kabîlinden olur. İkinci kısım ol “elif”dir ki lafzından iskât olunsa ma’nâya halel gelmeye. Meselâ ustuḫan

(استخوان) ve oftān (افتان) kelimelerinden “elif” sâkit olduğu sûretde sutuḫan (ستخوان) ve futān (فتان) kalur. Yine ustuḫan (استخوان) ve oftān (افتان) ma’nâları hâsıl olur. Ve nev’-i vaslî ol “elif”dir ki mâddesi “elif”den mücerred olan ba’z kelime evveline dâhil olub ve kat’â ma’nâ cihetine tagayyür îras eylemeye. Meselâ pervīz (پرویز) ki “muzaffer” ve bīdād (بیداد) ki “zulm ve sitem” ma’nâlarınadır, evvellerine birer “elif” ziyâdesiyle epervīz (اپرویز) ve ebīdād (ابیداد) dinilse yine zikr olunan ma’nâlara delâlet iderler ve kaldı ki bu “elif”lerin vech-i merkûm üzere ziyâde ve hazf hâletleri zarûret-i şi’ir tekâzâsına meşrûtdur, si’a-i makâmda câ’iz degildir; zîrâ vaz’-ı kelimeye tagayyürü müstevcibdir.

İmdi ol “elif” ki evâsıt-ı kelimâta dâhil olur, beş nev’ üzeredir: Evvelki nev’ ol “elif”dir ki fi’lin harf-i [510] âhiri mâkabline ziyâde olunur ve bu dahî iki kısımdır: Evvelki kısım “elif-i duâ”dır ki muzâri’den muzâre’et harfi olan “dâl”in mâkabline ziyâde iderler. Duâ ma’nâsına müfîd olur ve Arabîde tahakkuk ve tefe’ül alâkasına mebnî fi’l-i mâzî sîgasıyla edâ olunduğu gibi Fârisîde dahi edâ olunur ve duâ ândan ibâretdir ki ednâ olan kemesne kendünden a’lâ olan kemesneden tazarru’ ve niyâz vechi üzere bir nesnenin vücûdunu yâhûd ademini taleb eyleye hayr ü şerden e’ammdır. Meselâ doşmenet bemīrād (دشمنت بمیراد) ve ḫodā nigāhdār-ı to buvād (خدا نگاهدار تو بواد) ibârelerinde vâki’ bemīrād ve buvād (بمیراد و بواد) kelimeleri ki asılda bemīred ve buved (بمیرد و بود)dir. Bemīred (بمیرد) morden (مردن)den fi’l-i müstakbeldir; “fevt olur” ma’nâsına. Duâ mevki’inde “dâl”in mâkabline “elif” ziyâdesiyle bemīred (بمیرد) dinür; “ölsün, fevt olsun” ma’nâsına. Pes doşmenet bemīrād (پس دشمنت بمیراد) “düşmenin ölsün” dimek olur. Ve buved (بود) fi’l-i mâzîdir, “öldü” ma’nâsına. “dâl”in mâkabline “elif” ziyâdesiyle “ölsün” ma’nâsına olur ki zâhiren emr ma’nâsınadır. Duâ mevki’nde alâvechi “et-tazarru’ ve et-tereccî ola” dimek olmağla ḫodā nigāhdār-ı to buvād (خدا نگاهدار تو بواد) ibâreti “Hazret-i Hak hâfızın ola” ma’nâsına. İkinci kısım ol “elif”dir ki “bâ-i mevki’” olan fi’lin harf-i âhîri mâkabline ziyâde kılınub ve “bâ”nın müfâdını ifâde ider; ya’nî “bâ”ya bedel olur. Meselâ der pāy-ı to mīrām (در پای تو میرام) ve cihān-ı āferīn ber to reḥmet konād

(جهان آفرین بر تو رحمت كناد) ibâretlerinde vâki’ mīrām (ميرام) ve konād (كناد) kelimeleri ki asılda mīrem (ميرم) ve koned (كند)dir. Mīrem (ميرم) morden (مردن)den mütekellim-i müstakbeldir. Ma’nâ-i istikbâli tasmîm içün evveline “bâ” ziyâde idüb bemīrem (بميرم) didiler. Bu makâmda bedel “mîm” mütekellim mâkabline “elif” ziyâde idüb mīrām (ميرام) didiler. “bâ”nın ifâde edeceği ma’nâ-i istikbâli bu dahi ifâde ider. Gerçi bu “elif” de dahi duâ râyihası derkârdır. Lâkin asıl umde “bâ” müfâdıdır ve ki kerden (كردن) [511] den fi’l-i müstakbeldir. Bu dahî zikr olunan “bâ-i mevki’”idir. Bu bâbda “elif” ziyâde idüb konād (كناد) dirler. Gerçi filhakîka emr-i gâib sîgası olur. Lâkin duâ mevki’ gibi bir ma’nâ olmağla te’eddüben niyâz vechi üzere “ola” ma’nâsı murâd olur. Pes mutlak emrin duâya delâleti tecevvüz tarîkiyle ve ba’zlar bu sîgaya emr-i gâib ıstılâhı ıtlâk iderler. İkinci nev’ “elif-i zâ’ide”dir ki ma’nâda medhali olmayub mücerred tahsîn-i kelâm ve yâhûd zarûret-i kâfiye içün ziyâde olunur. Meselâ sebukser (سبكسر) kelimesi ki sebuk (سبک) ile ser (سر) den mürekkebdir. Sebuk (سبک) “hafîf” ve ser (سر) “baş” ma’nâlarınadır, vasf-ı terkîbî üzere “hafîf başlı” dimekdir ki murâd “hafîf-ü’l akl”dır, akl başda olmağla zikr-i mahal irâde-i hâl kabîlindendir. Bir “elif” ziyâdesiyle sebuksār (سبكسار) didiler. Yine ma’nâsınadır ve sitemger (ستمگر) kelimesi dahi sitem (ستم) ile gerden (گردن) vasf-ı terkîbîdir. Ger (گر) fâ’il ma’nâsınadır. Ba’zan “elif” ziyâde iderler, yine ma’nâ-i mezbûru ifâde ider. Üçüncü nev’ “elif-i mülâbeset” ve “mülâzemet”dir, “elif-i müsâvât” dahî dirler. Bunun tafsîli budur ki tesâvî ve tekâbül kasdolunan mevzi’de ma’nâ-i maksûda dâll olan kelimeye kendi mümâsili bir kelime dahi izâfe ve miyânelerine bir “elif” ziyâdesiyle melhûz olan mülâbeset ve müsâvât ma’nâsını ifâde ider. Meselâ bir kemesne geldiği zamânın cemî’ eczâ’sı handeye mülâbis ve mülâzım ve hande ile tesviye olduğunu; ya’nî güle güle geldiğini ifâde-i murâd olunsa ẖand (خند) kelimesine ki “gülmek” ma’nâsına isimdir, mümâsili olan bir ẖand (خند) lafzını dahi izâfe ve miyânelerine “elif-i mülâbeset” ziyâde idüb ẖandā ẖand āmede est (خندا خند آمده است) dirler ve iki kemesne omuz omuza mülâbis ve müsâvî geldiler diyecek

mevki'de dūşā dūş āmede est (دوشا دوش آمده است) dirler ve ayrı ayrı [512] geldi diyecek yerdeki cemî' eczâ'-yı zamâniyesi sibkât hâletine mülâbis ve ol hâletde müsâvî dimek olur : Pīşā pīş āmede est (پیشا پیش آمده است) dirler ve kâse kenârına dek dolub su kenâra mülâbis ve cemî' eczâ'-yı kenariyyesi müsâvîdir diyecek yerde lebāleb (لبالب) dirler. Türkîde bundan "dudak dudağa" ile ta'bîr olunur ve alâhazâ. Dördüncü nev' "elif-i ihâta"dır ki mecmû' ve muhît ve müstev'ib ma'nâsını ifâde ider. Meselâ mecmû' eczâ'-yı muhît bittemâm diyecek yerde serāser (سر ا سر) dirler. Türkîde "başdan başa" ile ta'bîr olunur. Serāpā (سر ا پا) dahi bu ma'nâyadır. Ser (سر) ve pā (پا) "ayak" ma'nâsınadır. "elif-i ihâta" idhâliyle sertāpā (سرتاپا) ve "tamâm ve cümle" dimek oldu ki "başdan ayağa dek" ile ta'bîr olunur. Beşinci nev' "elif-i atf"dır ki Arabîdeki "vâv-ı atf" menzilindedir. Meselâ tekāpūy (تکاپوی) lafzı ki asılda tek o pūy (تک و پوی)dur; tek (تک) tekīden (تکیدن)[den] ism-i masdardır tekīden (تکیدن) "seğirtmek" ma'nâsınadır ve dahi pūy (پوی) pūyīden (پوییدن)den ism-i masdardır "sür'atle gitmek" ma'nâsınadır ki Türkîde ondan " yelmek" ile ta'bîr olunur. Yelmek ve seğirtmeye müştemil gitmeyi ve yürümeyi edâ mevki'inde ikisini terkîb idüb ve meyânlarına "elif-i atf" tavsîtiyle didiler. Türkîde bundan "yelüb yürümek" ile ta'bîr olunur. Ve tekādev (تکادو) kelimesi dahî tekāpūy (تکاپوی) kelimesi gibidir. Devīden (دویدن)den ism-i masdardır, devīden (دویدن) "seğirtmek ve koşmak" ma'nâsınadır ve işbu "elif-i atf" zikr olunan tekāpūy (تکاپوی) ve tekādev (تکادو) mâddelerinden gayri de meşhûd degildir.

İmdi ol "elif"ki kelimât evâhirine lâhik olur, altı nev' üzeredir: Evvelki nev' "elif-i nidâ"dır ki münâdî ahîrine lâhik olur. Ol dahî iki kısımdır. Bir kısmı "nidâ-yı hakîkî"dir. Şihā (شها) ve şehriyārā (شهریارا) ve serā (سرا) ve serverā (سرورا) gibi; "ey şeh ve ey şehriyâr ve ey ser ve ey server" ma'nâlarınadır. [513] Ve bir kısmı "nidâ-yı hükmî"dir: Besā (بسا) ve ḫoşā (خوشا) gibi; "ey bes ya'nî ey nice ve ey hoş" ma'nâlarınadır. Bunlar da nidâ-yı hakîkî degildir. Belki mübâlağa ve iddiâya mahmûldür. Arabîde yā beşerā (یا بشرا) ile olan nidâ gibi. İkinci nev' "elif-i duâ"dır:

Hiç kes ber cā-yi ū neneşīdenā.. rūz-i şādī doşmeneş kem bīnedā[27] (هيچ كس بر جاى او ننشيدنا.. روز شادى دشمنش كم بيندا) beytinde vâki' neneşīdenā (ننشيدنا) ve bīnedā (بيندا) kelimelerinde olan "elif" gibi neneşīned (ننشيند) nefy-i istikbâldir, nişesten, nişisten (نشستن)den me'hûzdur. Nişesten (نشستن) "oturmak" ma'nâsınadır. Ve bīned (بيند) hilâf-ı kıyâs üzere dīden (ديدن)den muzâri'dir. Mahsûl-i beyt "cihânda bir ferd ânın makâmında oturmaya ve adûsu meserret gününü az göre" dimekdir. Ve ba'z kere duâ mevki'inde ilhâh ve mübâlağa içün bir kelimeye iki elif ziyâde iderler: Birini harf-i âhirin mâkabline ve dîgerini kelimenin âhirine ziyâde kılarlar. Kem şevādā zi cihān nām-ı sefer (كم شوادا ز جهان نام سفر) mısrâ'ında vâki' şevādā (شوادا) kelimesinde olduğu gibi aslı şeved (شود)dir, duâya delâlet içün âhirine "elif" ziyâde olunub, ba'dehu te'kîd ve mübâlağa kâ'idesi içün "vâv" ile "dâl" meyânına bir "elif" dahi ziyâde kılındı. Me'âl-i mısrâ' "cihândan sefer adı bilkülliye batsun" dimek olur. Üçüncü nev' "elif-i fâ'iliyyet"dir ki, medhûlü ism-i fâ'il hükmünde olur. Lâkin mefhûmunda mübâlağa mu'teberdir. Meselâ dānā (دانا) kelimesi "ziyâde bilici" ma'nâsınadır ki Arabîde "allâme mürâdif"tir. Türkîde "bilgin ve bilgiç" ile ta'bîr olunur. Ve bīnā (بينا)nın ma'nâsı "göregen" ve gūyā (گويا) "söylenen" ve şinevā (شنوا) "işittigen" ve şekībā (شكيبا) "ziyâde sabr idici ve dayanıcı ki dayanarak" ta'bîr olunur. Ve zībā (زيبا) "mübâlağa ile yaraşıklı ki yaraşık" ta'bîr olunur. Dördüncü nev' "elif-i işbâ'"dır. Ma'lûm ola ki kudemâ-yı Fürs işbu "elif-i işbâ'"ı şu'arâ-i Arabın "elif" ıtlâklarından ahz eylediler; zîrâ Arablar meselâ kemâl ü cemâl kâfiyesinde [514] inşâd ittikleri şi'irin vezni bir harf ziyâde olunmağı muktezî olsa eger kâfiye vâki' olan "lâm" nasb mevki'inde ise "elif" ve eger ref' mevki'inde ise "vâv" ve cer mevki'inde ise "yâ" ziyâde idüb kemālā ve cemālā ve kemālū ve cemālū ve kemālī ve cemālī (كمالا و جمالا و كمالو و جمالو و كمالى و جمالى) dirler. Ve işbu ziyâde olunan "elif" ve "vâv" ve "yâ" eger nazmda olursa hurûf-i işbâ' ta'bîr iderler ve bilcümle; çünkü kelimât-ı Fârisiyyenin âhirleri sâkin olmak mutarred olmakla tahrîki mütekâzî oldukda mütekaddimîn bir

---

[27] *"Kimseler onun yerine ilişmesin / Düşmanı, mutluluk gününe erişmesin"*

“elif” ilhâk idüb meselâ rā yegānī (را یگانی) ve nedānī (ندانی) kelimelerinde yegāniyā (را یگانیا) ve nedāniyā (ندانیا) didiler. Lâkin müte’ahhirîn itmeyub belki me’âyibden addeylediler. Beşinci nev’ “elif-i nisbet”dir ki “yâ-i nisbet” mevki’indedir. Medlûlünün mecmû’undan bir vasf-ı nisbî hâsıl olur. Meselâ bolluğa mensûb nesneye ki bolluk hakkıyla mevsûfdur. Ferāḫī (فراخی) didikleri gibi ferāḫā (فراخا) dahi dirler. Ve enlülüge mensûb ve enlülük sıfatıyla mevsûf nesneye pehnī (پهنی) didikleri gibi pehnā (پهنا) dahî dirler. Altıncı nev’ “elif-i zâ’ide”dir ki kat’en cihet-i ma’nâda medhalı olmayub hemîn tahsîn-i kelâm içün mezîde kılınur: Sulṭāniyā (سلطانیا) ve dervīşiyā (درویشیا) gibi.

Hurûfu’l- Bâ’i Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki Fârisîde “bâ-i meftûh”un Arabda “bâ-i meksûr” tercümesidir; ya’nî Arabîde “bâ-i meksûr”un medlûlü olan ilsâk ve kısım ve sâ’ir ma’ânîye Fârisîde “bâ-i meftûh” delâlet ider. Ba’zılar didiler ki “bâ-i meksûr” tercümesi olan “bâ-i müfred”dir; ya’nî “elif-i kıyâs” üzere hazf olunan “bâ” degildir, belki “be”dir ki müfred-i aslîdir. Lâkin ma’ânî-yi merkûmeye delâleti kelimeden cüz’ olmamağa meşrûtdur. Pes meselâ ber (بر) ve bār (بار) mâddelerindeki “bâ”nın zikr olunan ma’ânînin birine [515] delâletleri olmaz; zîrâ kelimenin cüzleridir. Ve ol “bâ-i müfred” ki fi’l ve emr evveline dâhil olur. Hemîşe meksûr kırâ’at olunmak lâzımdır. Ref’-i iltibâs içün ve harf-i cer mevki’inde olan “bâ”yı temâyüz-i beynellugateyn ve yâhûd tahfîf içün meftûh kırâ’at itmek ensebdir. Ve dahi ma’lûm olsun ki Arabî gibi Fârisîde dahi “bâ-i zâ’ide” vardır. Ekseriyyâ der (در) ve ber (بر) kelimeleri kabîlinde zikr olunan elfâza dâhil olur. Meselâ tīreş be ezān kārger āyed besiperber.. zerrīn nihed ū be tīr der peykān (تیرش به ازان کارگر آید بسپربر.. زرین نهد او به تیر در پیکان) beytinde besiperber (بسپربر) ve be tīr der (به تیر در) kelimelerinde olduğu gibi ber siper (بر سپر) ve der tīr (در تیر) takdîrindedir. Ma’nâ-i beyt: Ol dilâverin oku kalkana nâfiz ve mü’essir olduğu cihetden iyudur. Ve okuna altından masnû’ taharruk vaz’ ider. Gümüş ve sâ’ir ma’deniyyâtdan masnû’i vaz’ eylemez, dimekdir. Ve ba’zılar didiler ki “bâ-i zâ’ide”nin fâ’idesi mahzâ tahsîn-i kelâmdır. Ma’nâ

tarafında kat’en medhalı yokdur. Ve “bâ-i meftûha-i müfred”e ânifen beyân olunduğu üzere Arabîdeki “bâ-i meksûre”nin delâlet eylediği ma’nâların mecmû’una delâlet ider; ya’nî ilsâk ve musâhebet ve ta’addiyye ve mukâbele ve isti’ânet ve kasem ve sebebiyyet ma’nâlarına müfîd olur. Ezcümle: Kasem ma’nâsını, ifâdesi meselâ Allah ve peygâmber içün ve yâhûd Allah ve peygâmber hakkı içün diyecek yerde beẖodā (بخدا) ve beresûl (برسول) dirler. İşte onlara yemîn ve kasemdir, azîzim.

Hurûfu’t-Tâî Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki Fârisîde “tâ-i sâkin” âhir-i kelimeye lâhik ve müfred-i muhâtab ve muhâtaba zamîri olur, nitekim mukaddemâ dahi zikr olundu. Türkîde ândan “sen” ile ta’bîr olunur: Āmedenet (آمدنت) ve reftenet (رفتنت) gibi. Cem’î āmedenitān (آمدنتان) ve reftenitān (رفتنتان) gelür.

Hurûfu’d- Dâl Beyânı

[516] İmdi ma’lûm olsun ki “dâl-i sâkin” âhir-i kelimâtda müfred-i gâib ve gâibe zamîri olur. Meselâ “o geldi ve o getürdü” diyecek yerde āmed (آمد) ve āvord (آورد) dirler. Cem’î āmedend (آمدند) ve āvordend (آوردند) gelür. Ve “yâ-yı hitâb” mukârenetiyle cem’-i muhâtab zamîri olur. Meselâ “siz geldiniz” ve “siz getürdünüz” diyecek yerde āmedīd (آمدید) ve āvordīd (آوردید) dirler.

Hurûfu’ş-Şîn Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki “şîn-i müfred-i sâkin” âhir-i kelimede hâsıl-ı bilmasdar alâmeti olur. Meselâ dān (دان) kelimesi ki dānisten (دانستن)den isimdir. Dānisten (دانستن) “bilmek” ma’nâsınadır. Bu mâddeden hâsıl-ı bilmasdar ma’nâsı murâd olundukda âhirine hâsıl-ı bilmasdar alâmeti “şîn-i sâkin” getürüb dāniş (دانش) dirler. Türkîde “biliş” ile ta’bîr olunur. Ve ẖāh (خواه) lafzı ki ẖāhīden (خواهیدن)den ism-i masdardır, hâsıl-ı bilmasdar ma’nâsı murâdında kezâlik âhirine “şîn” getürüb ẖāhiş (خواهش) dirler. Türkîde ândan “isteyiş” ile ta’bîr olunur. Ve āmorziş (آمرزش) dahî bu minvâl üzeredir ki āmorzīden (آمرزیدن)den me’hûzdur; “yarlıgamak” ma’nâsınadır.

Ve “şîn-i sâkin” müfred-i gâib zamîri dahi olur, nitekim zamâ’ir bahsinde beyân olundu.

Hurûfu’l-Kâf Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki “kâf-ı meksûr” kelimenin evveline dâhil ve istifhâm ma’nâsını müfîd olur. Türkîde ândan “kim” ile ta’bîr olunur. Meselâ “kime söyledin” ve “kim geldi” diyecek yerde kirā goftī (كرا گفتى) ve ki āmedī (كه آمدى) dirler ve bu “kâf-ı istifhâmiyye” “kâf-ı müfrede”nin gayridir kıyâs üzere ki (كه) lafzından muhaffefdir. Ve “kâf-ı müfrede-i sâkin”e tasgîr murâd olunan kelimenin âhirine lâhik ve tasgîr ma’nâsını müfîd olur. Türkîde ândan “-cek ve -ceğiz ve -cağız” ile ta’bîr olunur. Meselâ küçük kıza Acem “dohterek” ve Türk “kızcağız” ta’bîr ider ve hûbek ve nağzek ki hûb ve nağz [517] musaggar larıdır. Türkîde “goncacık ve güzelceğiz” ile ta’bîr olunur. Tasgîr, ufaltmak dimekdir.

Hurûfu’l-Mîm Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki “mîm-i sâkin” evâhir-i kelimâtda mütekellim vahdehu zamîri olur. Zamîr-i bâriz münfasıl olan men (من) ma’nâsını ifâde ider. Türkîde “ben” ile ta’bîr olunur. Meselâ “ben geldim”, “ben gitdim” diyecek yerde āmedem (آمدم) ve reftem (رفتم) dirler. Ve merā (مرا) ma’nâsına edât-ı mazmûn dahi olur. Dīdeneş bordem ez hūş (ديدنش بردم از هوش) ibâretinde olduğu gibi. Dīdeneş merā ez hūş bord (ديدنش مرا از هوش برد) takdîrindedir.

Hurûfu’n-Nûn Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki harf-i nûn birkaç vech üzere isti’mâl olunur: Biri “nûn-i meftûha”dır ki edât-ı nefydir. Evâil-i kelimâta dâhil olur. Meselâ ẖānd (خواند) kelimesi ki ẖānden (خواندن)den fi’l-i mâzîdir, “okudu” ma’nâsına. Bu ma’nâyı nefy murâd itdikde evveline “nûn-i nâfiyye” getürüb neẖānd (نخواند) dirler. Ve birisi “nûn-i meksûre”dir ki nī (نى) muhaffefidir. Meselâ “yokdur” diyecek yerde nīst (نيست) dirler. Aslı nī est (نى است)dir. Ve birisi dahi ol “nûn”dur ki evveline “elif” idhâliyle âhir-i kelimede fâ’iliyyet ma’nâsını müfîd olur; ya’nî lâhik olduğu kelime ism-i fâ’il

ma'nâsına olur. Arabîde ol sîgaya sfat-ı müşebbehe ta'bîr iderler. Pes ān (آن) kelimesi âhir-i kelimede sfat-ı müşebbehe alâmeti olur. Meselâ oft (افت) ve ḫīz (خیز) kelimeleri ki asılda ofted (افتد) ve ḫīzed (خیزد)dir, oftāden (افتادن) ve ḫīzīden (خیزیدن)den muzâri'lerdir. Bir zâtın mübâlağa vechiyle "düşücü ve kalkıcı" olduğunu ifâde murâd olundukda ofted (افتد) ve ḫīzed (خیزد)den muzâre'et harfi ki "dâl"dir, hazf idüb ondan bedel "elif" ve "nûn" getürüb oftān (افتان) ve ḫīzān (خیزان) dirler; "mübâlağa ile düşücü ve mübâlağa ile kalkıcı" ma'nâsına ve sıfat-ı müşebbehe sîgası sıfat-ı cibillîye hâs olmakla bu sîgalar düşmek ve kalkmak âdet-i müstemirresi olan zâtda isti'mâl olunur. Türkîde işbu oftān (افتان) ve ḫīzān (خیزان) ibâretinden "düşe kalka" ile ta'bîr olunur. Ve ḫendān (خندان) ve giryān (گریان) ve gūyān (گویان) dahi bu kabîldendir. Ve ān (آن) kelimesi ism-i câmid âhirinde alâmet-i cem' olur. Meselâ rūz (روز) ki "gündüz" ve şeb (شب) ki "gice" isimleridir, cem'lerinde ān (آن) ilhâkıyla rūzān (روزان) ve şebān (شبان) dirler. Ve yalnız ism-i işâret dahi olur. Meselâ "o kimse" diyecek yerde ānkes (آنکس) dirler ve "nûn-i merkûm" "dâl" ve "tâ"dan sonra vukû'unda masdariyyet harfi olur. Āmeden (آمدن) ve şenīden (شنیدن) ve reften (رفتن) ve goften (گفتن) gibi.

İmdi ma'lûm ola ki bir masdar sîgası ki mukâbili olan bir masdar ile zikr oluna, masdariyyet harfi olan "nûn"u iskât iderler. Meselâ goft (گفت) ve şenīd (شنید) kelimeleri ki asılda goften (گفتن) ve şenīden (شنیدن)dir, goften (گفتن) "söylemek" ve şenīden (شنیدن) "işitmek" ma'nâlarınadır; bu iki fi'lin berâber ifâdesi murâd olundukda "nûn"ları ki harf-i masdariyyetdir, hazf idüb goft (گفت) ve şenīd (شنید) dirler. Ve dād (داد) ve sited (ستد) ki asılda dāden (دادن) ve siteden (ستدن)dir "almak ve satmak" ma'nâlarınadır. Bu iki hadsin berâber ifâdesi kasdolundukda kezâlik "nûn"ları hazf idüb dād ve sited (داد و ستد) dirler. Türkîde "alma ve satma" ile ta'bîr

olunur. Ve āmed (آمد) ve reft (رفت) dahi bu kıyâs üzeredir. Türkîde bundan “gelüb gitme” ile ta’bîr olunur.

Hurûfu’l-Vâv Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki hâcib-i amel olan “vâv” birkaç kısımdır. Birisi “vâv-i mektûb-i gayr-i melfûz”dur ki kitâbetde sâbit ve telaffuzda sâkıt olur; bu “vâv”ın isti’mâli üç nev’dir: Evvelki nev’ mücerred mâkablinin zammesini beyân içün mezîde olur. Zîrâ akdemce zikr olunduğu üzere elfâz-ı fârisiyyenin ekall mâddesi iki harf [519] ve hemîşe evveli müteharrik ve sânîsi sâkin olur. Pes “tâ-i mazmûme” ki zamîr-i bâriz-i intihâbdır ve “dâl-i mazmûme” ki iki adede dâlldir. Ve “cîm-i fârisiyye-yi mazmûme” ki edât-ı teşbîhdir, zammelerinin beyân ve sükût ve tevakkufun sıhhati içün bir “vâv-ı resmî” ki mektûb-i gayr-i meklfûzdur, ilhâk idüb to (تو) ve do (دو) ve ço (چو) didiler, azîzim. İkinci nev’ “vâv-ı ma’dûle”dir ki hîn-i telaffuzda kendinden harf-i âhire meselâ “elif” harfine udûl olunur. Bu sebeble telaffuzda ta’ayyün ve zuhûru kalmaz. Ve “vâv-ı ma’dûle” “hâ-i mu’ceme” akabine mahsûsdur. Ve “hâ-i mezbûre” gerçi meftûha i’tibâr olunur; lâkin fethası hâlis olmayub zamme şemmesini mutazammın olmağla “vâv-ı merkûme”ye “vâv-ı işmâm” dahi dirler ve bu “vâv”ın isti’mâli dokuz mevzi’e muhassasdır. Biri, akabinde “elif” zikr olunacak mevzi’dir: Ḫāb (خواب) ve ḫāce (خواجه) gibi. Sânî, “dâl-i mühmele” zikr oluna[n] mevzi’dir: Ḫod (خود) gibi. Üçüncü, “râ-i mühmele”; ḫor (خور) gibi. Dördüncü, “zâ-i mu’ceme”; ḫūzem (خوزم) gibi. Beşinci, “sîn-i mühmele”; ḫost (خوست) gibi. Altıncı, “şîn-i mu’ceme”; ḫoş (خوش) gibi. Yedinci, “nûn”; āḫūnd (آخوند) gibi. Sekizinci, “hâ”; ḫohle (آخوند) gibi. Dokuzuncu, “yâ-yı tahtânî” vâki olan mevzi’dir: Ḫıyle (خويله) gibi. Lâkin iltibâs mahzûrundan nâşî ḫīş (خويش) ve ḫīşten (خويشتن) mâddelerinde “hâ-i meksur” ve āḫūr (آخور) ve mīr āḫūr (مير آخور) mâddelerinde mazmûm kırâ’at olunur ve nevâdır, kabîlindendir. Üçüncü nev, “vâv-ı atf” dır ve işbu “vâv-ı atf” Arabî gibi ıtlâk olunmaz. İki mevki’e mahsûsdur: Biri şahs-ı vâhiden sâdır olan iki fi’l-i mütekâbil meyânına tahallül idüb sânîyi evvel üzerine atf ider. Meselâ reften o āmeden (رفتن و آمدن) kelimeleri ki “gitmek ve

gelmek” ma’nâlarınadır, medlûlleri olan hadsler ki bir birine mütekâbillerdir. Şahs-ı vâhidden mütevâtiren sudûrunu ifâde mevki’inde tahfîfen [520] “nûn”ların hazf ve beynlerine “vâv-ı atf” idhâliyle reft o āmed (رفت و آمد) dirler. Türkîde “gitme ve gelme” ile ta’bîr iderler. Nişest (نشست) ve ẖāst (خاست) ve goft (گفت) ve şenīd (شنيد) dahî bu kıyâs üzeredir. Ve mevki’-i sânî bir fi’lde müşârik olan iki isim beynine dâhil olur. Meselâ bozorg o kūçek cem’ şodend (بزرگ و کوچک جمع شدند) ibâretinde bozorg (بزرگ) ve kūçek (کوچک) kelimeleri beyninde vâki’ olan vâv, atf vâvıdır. Zîrâ bozorg o kūçek (بزرگ و کوچک) “kebîr ve sagîr” ma’nâlarına iki isimdir ve işbu “vâv-ı atf”ın mâ-kabli mazmûn kırâ’at olunacak mevzi’de telaffuzdan sâkıt olub mâ-kablinin zammesiyle iktifâ olunur. Ve mâ-kabli sâkin olan mahalde sıhhat-i telaffuz içün meftûh kırâ’at olunmak mutarridedir, azîzim. Kısm-ı sânî, “vâv-ı ma’rûf”dur ki telaffuz hâlinde gereği gibi vâzıh ve müte’ayyin olur ve bu “vâv”ın mâ-kabli hemîşe mazmûmdur: Sūr (سور) ve dūr (دور) ve zelū (زلو) ve gelū (گلو)gibi. Ve bu “vâv-ı ma’rûf”un mukâbili “vâv-ı mechûl”dür ki keyfiyyeti bilmukâyese derk olunmakla ber âse kısım add olunmayub evvelen zikr olunmuşdur. Ve bu “vâv-ı mechûl”ün mâ-kabli dâ’imâ mazmûm olur; lâkin zammesine işbâ’ virilmeyub hafîfce ya’nî beynel “vâv” ve zamme kırâ’at olunmakla vâviyyeti cozviyyece münfehim olur: Būr (بور) ve ẖor (خور) ve sebū (سبو) gibi. Üçüncü, “vâv-ı meftûh”dur. Bu dahî üç kısımdır: Evvelki kısım, “vâv-ı atf” dır ki bu dahî iki nev’ üzeredir. Nev’-i evvel karîben zikr olundu. Nev’-i sânî ol “vâv”dır ki muhâtab tarafından mütekellim kelâmına tetimme ve tezyîl olmak üzere îrâd olunan kelimeye dâhil olur. .[521] Meselâ mütekellim men beẖorāsān mīrevem (من بخراسان ميروم) didikde muhâtab dahî beʿırāk hem (بعراق هم) diye dese ve yâhûd selām ʿaleykum (سلام عليکم) didikde muhâtab ve ʿaleykume’s-selâm (و عليکم السلام) dese beʿırāk (بعراق) kelimesiyle ve ʿaleykum (و عليکم) kelimesinde olan “vâv”, atf vâvıdır. Zîrâ cümle-i sâniye ânınla cümle-i evvelin üzerine mün’atıf olmuşdur. İkinci kısım, ol “vâv”dır ki zamîr-i bâriz münfasıl-ı gâib olan ū (او)dan muhaffef olur. Verā dīdem (ورا ديدم) ve merū rā goftem (مرو را گفتم) gibi. Ū-rā dīdem (او

را دیدم) ve mer ū rā goftem (مر او را گفتم) takdîrindedir. Mer (مر) kelimesi zâ'iddir, ankarîb beyân olunur. Üçüncü kısım, "vâv-ı zâ'id"dir ki hemîşe "yâ"ya muttasıl zikr olunur. Meselâ ḥaḳḳ beṭeref menest veyā becānib-i ūst (حق بطرف منست ویا بجانب اوست) ibâretinde veyā becānib (ویا بجانب) kelimesindeki "vâv" gibi. Râbi', "vâv-ı tasgîr"dir. "kâf-ı tasgîr" gibi bu dahî hemîşe sâkin olur. Meselâ "oğlancağız ve kızcağız" diyecek yerde puserek ve doḫterek (پسرک و دخترک) didikleri gibi, puserū ve doḫterū (پسرو و دخترو) dahî dirler. Ve gâhice terahhum ve taltîf mevki'inde dahi isti'mâl olunur. Hams, "vâv-ı lafzî"dir ki melfûz ve gayr-i mektûbdur, kısm-ı evvelin mukâbilidir: Ṭāvus (طاوس) ve kāvus (کاوس) gibi. Bu kelimeler kitâbetde bir "vâv" ile resm ve telaffuzda "vâv" ile kırâ'at olunurlar.

Hurûfu'l-Hâ Beyânı

İmdi ma'lûm olsun ki evâhir-i kelimâta lâhik olan "hâ" iki nev'dir: Biri "hâ-i zâhir"dir ki "hâ-i melfûz" dahî dirler. Mâ-kablinin ahvâl-i erba'asında; ya'nî fetha ve kesre ve zamme ve sükûn hâlâtında kendisine tagayyür ârız olmaz: Reh (ره) ve girih (گره) ve endūh (اندوه) ve kūh (کوه) kelimelerindeki "hâ" gibi. Bunların cem'lerinde rehhā (رهها) ve girihhā (گرهها) ve endūhhā (اندوهها) ve kūhhā (کوهها) dirler ve bu "hâ-i zâhir" [522] tasgîr mevki'inde meftûh kırâ'at olunur: Āhek (آهک) ve girihek (گرهک) ve endūhek (اندوهک) gibi. Ve izâfet hâlinde meksûr kırâ'at olunur: Reh-i men (ره من) ve endūh-i men (اندوه من) gibi.. Nev'i sânî "hâ-i mahfî"dir ki "hâ-i hafî" dahî dirler. İşbu "hâ-i hafî" dört kısma münkasımdır: Evvelki kısım; "hâ-i nakliyye"dir ki bir şey'in ismi müşâbehet münâsebetiyle şey'-i âhir hodâsına nakl ve vaz' olundukda beyân-i nakl içün menkûlün ileyh âhirine getürürler ve gâhice bir şey'in mahsûsu âhirine getürürler; "hâ-i ihtisâsa" ve "hâ-i tahsîse" didikleri budur. Meselâ dehen (دهن) ki mutlak ağza mevzû'dur. "Feresin ağzına vurulan demir ağızlık ki gem" ta'bîr olunur. Feresin ağzına mahsûsî olmak münâsebetiyle beyân-ı ihtisâs içün âhirine

“hâ” getürüb mezbûr ağızlıkda ilm-i hâsî eylediler. Ve zebān (زبان) kelimesi ki asılda mutlak “dil ve lisân” ma’nâsınadır, ba’dehu kıyâs-ı meşrûh üzere terâzûnun “dilcik” ta’bîr olunan haşebine ve âteş alevinin “yâlın” ta’bîr olunan sivri ucuna ıtlâk olunmağla alâmet-i nakl içün âhirine “hâ” ilhâkıyla zebāne (زبانه) didiler. İkinci kısım, ol “hâ”dır ki fi’lin âhirine hareke virildikde; ya’nî fi’l-i mâzîden ism-i mef’ûl sîgası tasrîf olundukda fi’l-i mâzînin âhirine [523] ziyâde iderler. Meselâ reft (رفت) ve goft (گفت) ve şigift (شگفت) ki reften (رفتن) ve goften (گفتن) ve şigiften (شگفتن)den mâzîlerdir, bunlardan ism-i mef’ûl tasrîfinde âhirlerine birer “hâ” getürüb refte (رفته) ve gofte (گفته) ve şigifte (شگفته) dirler. Üçüncü kısım, ol “hâ”dır ki ta’yîn-i müddet ve teşhîs-i zamân içün ziyâde iderler. Meselâ bir yaşında olan civânın yaşını beyânda yeksāle (یکساله) dirler. Aslı yeksāl (یکسال)dır ki yek (یک) ile sāl (سال)den mürekkebdir, bir yıl ve bir yaş ma’nâsına. Ve govsāle (گوساله) dahî bu kabîldendir ki, bir yaşında gâvîçeye ıtlâk olunur. Türkîde “buzağı” ta’bîr iderler. Ve yekhefte (یکهفته) “yedi günlük” ve yekmâhe (یکماهه) “bir aylık” ve yekrūze (یکروزه) “bir günlük” ve yekşebe (یکشبه) “bir gicelik” ma’nâlarınadır, mecmû’ yeksāle (یکساله)ye kıyâsdır. Dördüncü kısım, ol “hâ”dır ki hemîn mâkablinin fethasını beyân içün evâhir-i kelimâta lâhik olur: H̱āne (خانه) ve kāşāne (کاشانه) ve cāme (جامه) ve bende (بنده) gibi. Ve işbu “hâ-i mezbûr” cem’ hâlinde sâkıt olur: H̱ānehā (خانها) ve kāşānehā (کاشانها) ve cāmehā (جامها) dinür. İsbât-ı “hâ” muhâlif-i resm-i imlâdır ve izâfet hâlinde hemze-i müleyyeneye; ya’nî “yâ” ile hemze-i sâhihe beyninde kırâ’at olunan hemze-i mutavassıtaya tebdîl olunur: H̱āne-i men (خانۀ من) ve bende-i ẖodā (بندۀ خدا) gibi. Ve tasgîr hâlinde “kâf-ı musaggar”a kalb olunur: H̱āme (خامه)nin musaggarında ẖāmekek (خامکک) ve cāme (جامه)nin musaggarında cāmekek (جامکک) dinür.

Hurûfu’l-Yâ Beyânı

İmdi ma’lûm olsun ki lugat-ı Fârisîde âhir-i kelimeye lâhik olan “yâ” sekiz kısma münkasımdır: Kısm-ı evvel, “yâ-yı nisbet”dir ki lâhik olduğu kelimenin medlûlüne

ma'nâ-i nisbet ifâde ve mecmû'undan vasf-ı nisbî hâsıl ider. Meselâ Irâk diyârına nisbetde ʿIrāḳī (عراقی) ve Horâsân diyârına nisbetde Ḫorāsānī (خراسانی) [524] ve dîn-i Muhammed'e nisbetde Moḥemmedī (محمدی) ve dîn-i Mûsâ'ya nisbetde Mūsevī (موسوی) ve dîn-i Îsâ'ya nisbetde ʿĪsevī (عیسوی) dirler. İşbu "yâ-yı nisbet"in sukûtu câ'iz degildir; zîrâ ma'nâ-i nisbet "yâ"nın sübûtuna menûtdur ve gâhice lâhik olduğu kelime bir sıfatla mevsûf olub yine "yâ", "yâ-yı merkûme" hâli üzere, meselâ "İrân halkı iyülük sıfatıyla ve Tûrân ehli yaramazlık sıfatıyla mevsûfdur" diyecek yerde Īrānī nīk ve Tūrānī bed (ایرانی نیک و تورانی بد) dirler ve gâhice bir kelimeye muzâf vâki' olur. Ve "yâ-yı nisbet" kitâbetde hâli üzere bâkî ve telaffuzda hemze-i müleyyene kırâ'at olunur: Eşrefī sere ve şāhī ḳalb (اشرفی سره و شاهی قلب) gibi. Kısm-ı sânî "yâ-yı ta'accüb"dür ki, hitâb mevki'inde ma'rûf kırâ'at olunur; ya'nî mâ-kablindeki harf-i meksûrun kesresine işbâ' virilmekle telaffuzda gereği gibi zâhir müte'ayyin olur. Meselâ "sen ne aceb yaramaz kimsesin ve gâyet de yaramazsın" diyecek yerde to merd-i bedī ve bisyār bedī (تو مرد بدی و بسیار بدی) dirler ve gâib mevki'inde "yâ-yı mezbûr" mechûl kırâ'at olunur; ya'nî mâ-kablinin kesresine işbâ' virilmemekle hafîfce telaffuz olunur. Meselâ "filân aceb yaramaz kimsedir" diyecek yerde fulānī merd-i bedī būd (فلانی مرد بدی بود) dirler. Ve işbu "yâ-yı ta'accüb"ün lâhik olduğu kelimenin muzâf olması câ'iz degildir. Kısm-ı sâlis "yâ-yı hitâb"dır. Hemîşe ma'rûf kırâ'at olunur. Meselâ āmedī ve reftī ve goftī (آمدی و رفتی و گفتی) gibi; "sen geldin ve sen gitdin ve sen söyledin" ma'nâlarınadır. Kısm-ı râbi' "yâ-yı liyâkat"dır. Dâ'imâ masdara lâhik olur. Meselâ ḫordenī (خوردنی) "yemeğe lâyık ta'm" ma'nâsınadır ki "yiyecek" ta'bîr olunur. Ve ber dāştí (بر داشتی) "kaldırmağa" ve zedení (زدنی) [525] "urmağa" ve koştení (کشتنی) "öldürmeğelâyık" ki "kaldıracak, vuracak ve öldürecek" ta'bîr olunur. Ve işbu "yâ-yı liyâkat" hemîşe kitâbetde sâbit ve hâlet-i izâfetde hemze-i müleyyene kırâ'at olunur. Kısm-ı hâmis "yâ-yı tenkîr"dir ki zât-ı gayr-i mu'ayyene lâhik ve vahdet ma'nâsını müfîd olur. Arabîde bu ma'nâ tenvîn ile edâ olunur. Meselâ "bir şahs-ı gayr-i ma'hûd gelüb tavîleden bir at alub gitdi" diyecek yerde şeḫsī āmed ve ez ṭevīle esbī bord ve reft (شخسی آمد و از طویله اسبی برد و رفت) dirler.

Ve bu “yâ-yı tenkîr”in lâhik olduğu kelime muzâf veyâ mevsûf vaki’ olsa “yâ” kelimeden sâkıt olur. Meselâ merd-i devende ve esb-i revende ve şemşīr-i borrende ve yār-i men ve dūst-i to (مرد دونده و اسب رونده و شمشیر برّنده و یار من و دوست تو) gibi. Asılda merdī devende ve esbī revende ve şemşīrī borende ve yārī-yi men ve dūstī-yi to (مردی دونده و اسبی رونده و شمشیری برّنده و یاری من و دوستی تو) idi. Bu mevki’lerde “yâ”nın isbâtı resm-i imlâya muhâlifdir. Zîrâ izâfet ve vasf hâletlerinde her biri ta’rîf ve tahsîsi mûcib olmakla tenkîre mecâl-i mahâldir, azîzim. Kısm-ı sâdis “yâ-yı ta’zîm”dir ki Arabîde yine bu ma’nâ tenvîn ile edâ olunur. Meselâ “filân büyük adamdır” diyecek yerde fulān merdīst (فلان مردیست) dirler. Merd-i bozorgest (مرد بزرگست) takdîrindedir. Kısm-ı sâbi’ “yâ-yı isbât-ı san’attır”. Meselâ “bir şâ’ir ve şi’ir san’atı zâtında sâbit ve müstakkirdir” yerde to şāʿirī (تو شاعری) dirler ve kātibī (کاتبی) dahî böylecedir. Kısm-ı sâmin “yâ-yı masdariyyet”dir. Ser baẖşī ve zer baẖşī ve moşkbīzī ve golrīzī (سر بخشی و زر بخشی و مشکبیزی و گلریزی) gibi, ser baẖşīden ve zer baẖşīden ve moşk bīẖten ve gol rīẖten (سر بخشیدن و زر بخشیدن و مشک بیختن و گل ریختن) ma’nâlarınadır, azîzim.

Fasl-ı Tâsi’ Aşer: Ma’ânî Cihetinde Medhalı Olmayub Tahsîn-i Kelâm İçün Ziyâde Olunan Hurûf ve Kelimât Beyânındadır

İmdi ma’lûm olsun ki Fârisîde dahi ba’z elfâz-ı zâ’ide vardır ki mücerred [526] tahsîn-i kelâm ve tezyîn-i makâm içün ziyâde iderler. Ma’ânî cihetlerinde kat’en medhalları olmaz. Lafızdan iskâtları ma’nâya halel virmez ve ânlar birkaç lafızdan ibârettir. Evvelki harf, “bâ”dır: Bereft ve begoft ve benereft[28] ve benegoft (برفت و بگفت و بنرفت و بنگفت) gibi. Bunlardan “bâ” iskât olunsa yine ma’nâ-i medlûlleri kemâkân müstefâd olur. Hâsseten ol “bâ”dır ki ber (بر) ve der (در) kelimelerinden mukaddem

[28] Günümüzde fiillerin olumsuz şekilleri için başlarına olumsuzluk eki olan nūn (ن) getirmek yeterlidir. Be (ب) edâtına gerek yoktur: Nereft (نرفت) gibi.

zikr oluna. Meselâ tīreş furū şod beciger ber (تیرش فرو شد بجگر بر); ya'nî ber ciger (بر جگر) takdîrindedir. Ve nişist besiper ber (نشست بسپر بر); ya'nî ber siper (بر سپر) takdîrindedir. Ve dāẖil şod beşehr der (داخل شد بشهر در); ya'nî der şehr (در شهر) takdîrindedir. Ve āmed beẖāne der (آمد بخانه در); ya'nî der ẖāne (در خانه) takdîrindedir.

Elfâz-ı zâ'idenin ikinci dahi, ber (بر) kelimesidir. Ber ẖānd ve ber goft ve ber reft (بر خواند و برگفت و بررفت) gibi; ya'nî ẖānd ve goft ve reft (خواند وگفت و رفت) dimekdir. Üçüncü, ferā (فرا) kelimesidir. Ferā reftend ve ferā kūftend ve ferā āmedend (فرا رفتند و فرا کوفتند و فرا آمدند) gibi. Dördüncü, mer (مر) lafzıdır: Mer verā ve mer torā (مر ورا و مر ترا) gibi. Beşinci, ẖod (خود) kelimesidir. Men ez ẖod şomāīm (من از خود شمایم) gibi. Altıncı, hemī (همی) kelimesidir. Hemī reftī ve hemī goftī (همی رفتی و همی گفتی) gibi. Yedinci, der (در) lafzıdır. Dāmen der keşīden (دامن در کشیدن) gibi; ya'nî dāmen keşīden (دامن کشیدن) takdîrindedir. Sekizinci, furū (فرو) kelimesidir. Furū rīẖt ve furū ẖānd (فرو ریخت و فرو خواند) gibi, rīẖt ve ẖānd (ریخت و خواند) ma'nâsınadır.

Fasl-ı İşrûn: Ma'ânî-yi Mütenevvi'e Tahsîli İçün Esmâ ve Ef'âl Evâhirine İlhâk Olunan Hurûf Ve Kelimât Medlûlâtı Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki Arabîde ẕū (ذو) kelimesinin medlûlü olan sâhibiyyet ma'nâsına Fârisîde buna dâll olan birkaç kelimedir. Evvelâ, mend (مند) kelimesidir. Ḫıredmend ve dānişmend (خردمند و دانشمند) gibi. Sânî, gār/ kār (گار/ کار) kelimesidir. [527] āmūzgār ve sitemkār ve sāzgār (آموزگار و ستمکار و سازگار) gibi. Ve bu gār/ kār (گار/ کار) kelimesi fâ'il ve âmil ma'nâsına da gelür. Türkîde ândan "idici ve kalıcı" ile ta'bîr olunur: Ḫidmetkār (خدمتکار) gibi. Sâlis, ver (ور) kelimesidir. Meselâ tācver ve honerver (تاجور و هنرور) gibi. Ve işbu ver (ور) kelimesinin gâhice tahfîf içün "vâv"ını

iskân iderler: Rencūr ve gencver (رنجور و گنجور) gibi. Râbi', vend (وند) kelimesidir: H̱odāvend (خداوند) gibi; "sâhib, efendi" dimekdir.

Kesret ve Galebe ve Cem'iyyet Ma'nâsına Dâll Olanların Beyânı

İmdi ma'lûm olsun ki Fârisîde kesret ve galebe ve cem'iyyet ma'nâsına dâll olan beş kelimedir. Birinci, bār (بار) kelimesidir. Meselâ "suyu çok azîm ve büyük denize" deryābār (دریابار) dirler. İkinci, zār (زار) kelimesidir: Golzār (گلزار) gibi. Üçüncü, sār (سار) kelimesidir: H̱āksār ve kūhsār (خاکسار و کوهسار) gibi. Dördüncü, stān (ستان) kelimesidir: Golistān ve būstān (گلستان و بوستان) gibi. Beşinci, lāẖ (لاخ) kelimesidir: Senglāẖ ve (سنگلاخ) gibi. Türkîde bu kelimelerden "-lik, -lık" ile ta'bîr olunur. Golzār ve golistān (گلزار و گلستان) "güllük" ve ẖāksār (خاکسار) "topraklık" dimekdir, azîzim.

Edât-ı Teşbîh Kelimâtı Beyânı

İmdi ma'lûm olsun ki Fârisîde "edât-ı teşbîh" on kelimedir: Evvelâ, dīs (دیس) kelimesidir; "dâl"in kesri ve "yâ-yı mechûl"ün sükûnuyla.. Sânî, des (دس) kelimesidir; "dâl-i meftûh"la.. Sâlis, vān (وان) kelimesidir; "vâv" ile.. Râbi', ven (ون) iledir.. Hâmis, āsā (آسا).. Sâdis, sān (سان).. Sâbi, sār (سار).. Sâmin, peş (پش).. Tâsi', feş (فش).. Âşir, veş (وش) [528] kelimeleridir. Mecmû'u müşebbehün bih âhirine lâhik olur.

Fâ'iliyyet Ma'nâsını İfâde İdenlerin Beyânı

İmdi ma'lûm olsun ki fâ'iliyyet ma'nâsını ifâde iden üç kelimedir: Evvel, ger (گر) kelimesidir; "kâf-ı fârisî" ile. Meselâ "kılıc yapıcıya ki kılıccı ta'bîr olunur şemşīrger (شمشیرگر) dirler. Ve bıçak yapıcıya ki "bıçakçı" ta'bîr olunur kārdger (کاردگر) dirler. Sânî, ār (آر) kelimesidir ki āvorden (آوردن)den ism-i fâ'il-i murahhamdır, "getürücü" ma'nâsına. Meselâ ẖerīdār (خریدار) ki "satın almağı getürücü"; ya'nî "peydâ idici"

ma'nâsınadır ki "müşterî" ta'bîr olunur. Ve bu ār (آر) kelimesi hâsıl-ı bilmasdar alâmeti dahi olur. Meselâ reftār (رفتار) ki reft (رفت) ile ār (آر)dan mürekkebdir, reft (رفت) reften (رفتن)den ism-i masdardır "yürümek ve gitmek" ma'nâsına olmağla reftār (رفتار) "yürüyücülük ve gidicilik" dimek olur. Vaz'-ı ma'hûd üzere ki ândan "yürümek ki salınış" ile ta'bîr olunur, mübâlağa reftār (رفتار) ıtlâk eylediler. İndelba'z işbu hâsıl-ı bilmasdar alâmeti olan ār (آر) merkûm ār (آر) gibi āvorden (آوردن)den me'hûz degildir. "Şîn" gibi hemân edât hâsıl-ı masdardır ve goftār (گفتار) dahi bu kabîldendir. Sâlis, ān (آن) kelimesidir. Oftān (افتان) ve ḫīzān (خیزان) gibi "düşürücü ve kalkıcı" ma'nâsına. Lâkin bu sîga Arabîde sıfat-ı müşebbehe ta'bîr olunan sîga olmağla ve düşmek ve kalkmak evsâf-ı lâzımesinden olan zâtda müsta'meldir. Ve giryān (گریان) ve ḫendān (خندان) ve nālān (نالان) dahi bunun gibidir.

İmdi ma'lûm olsun ki Fârisîde edât-ı tasgîr üç kelimedir: Evvel, "kâf-ı sâkin"dir ki âhir-i kelimeye lâhik olur: Puserek ve doḫterek (پسرک و دخترک) gibi; ya'nî "küçük oğlan [529] ve küçük kız ki "oğlancağız ve kızcağız" ta'bîr olunur. Sânî, "vâv-ı sâkin"dir: Puserū ve doḫterū (پسرو و دخترو) gibi. Sâlis, çe (چه) lafzıdır. Meselâ küçük bâğa bāġçe (باغچه) ve küçük kemere ṭāḳçe (طاقچه) ta'bîr olunur.

Dahî ma'lûm olsun ki edât-ı nisbet üç lafızdır: Biri, "yâ"dır. Nitekim zikr olundu. ʿIrāḳī (عراقی) ve Eşrefī (اشرفی) gibi. Sânî, "hâ"dır. Meselâ yeksāle (یکساله) dirler; "bir yıla mensûb ki bir yıllık" ta'bîr olunur. Ve yekmâhe (یکماهه) "bir aylık" ve yekrūze (یکروزه) "bir günlük" ve yekşebe (یکشبه) "bir gicelik" dimekdir. Sâlis, īn (ین) kelimesidir ki, "yâ" ve "nûn"dan mürekkebdir. Lâkin bu īn (ین) kelimesinin medlûlü olan nisbet ve vasfa müte'allikdir. Meselâ sıfatı altına mensûb nesneye ki "altınlı" ta'bîr olunur, zerrīn (زرّین) ve gümüşlü nesneye sīmīn (سیمین) dinür. Bunun mü'eddâsı Türkîde "-lı, -li" ile edâ olunur ve edât-ı illet ve delîl iki kelimedir: Biri, çe (چه) kelimesidir: Her çe beḫāhī (هر چه بخواهی) ma'nâsına; ya'nî "her ne istersen" dimekdir.

Sânî, ki (که) kelimesidir. Meselâ “filânî namâz kılmadığı içün dövdüm” diyecek yerde becihet-i āneş zedem ki nemâz nemīkerd (بجهت آنش زدم كه نماز نميكرد) dirler. Ve edât-ı liyâkat iki kelimedir: Biri vār (وار) kelimesidir. Meselâ a’lâ incüye dorr-i şāhvār (درّ شاهوار) dirler. Gâib letâfetinden “şâha lâyık dimekdir ki şâha [530] yarar” ta’bîr olunur. Ve kulağa takılan küpeye gūşvār (گوشوار) didikleri âdeta kulağa takılmağa münâsebet tahsîl ettiğine binâendir ki gûyâ kulağa takılmağa münâsebeti vardır. Ve vār (وار) kelimesi mikdâr ma’nâsına da gelür. Meselâ bir mektûbluk kâğıda nāme vār (نامه وار) ıtlâk iderler. Sânî, ne (نه) lafzıdır. Meselâ şâha lâyık nesneye şāhāne (شاهانه) dinür.

Dahi ma’lûm olsun ki edât-ı muhâfazat üç kelimedir: Biri, dār (دار)dır. Meselâ yolu, yolsuz ta’arruzundan muhâfaza iden kimseye rāhdār (راهدار) dirler. İşbu kelimesi dārende (دارنده)den murahham olub, “mâlik” ma’nâsını ifâde ider. Meselâ zerdār (زردار) “mâlik-i zer” ma’nâsınadır. Sânî, bān (بان) kelimesidir. Meselâ derbān (دربان) “kapuyu bekleyici ve bîgâne duhûlünden hıfz idici ki kapucu” ta’bîr olunur. Sâlis, vān (وان) kelimesidir.

Dahi ma’lûm olsun ki edât-ı tekeyyüf ve ittisâf iki kelimedir: Biri, nāk (ناک)dır. Ġamnāk (غمناک) ve ḫeşmnāk (خشمناک) gibi. Sânî, gīn (گين) kelimesidir ki, āgīn (آگين) muhaffefidir, “dolu ve memlû’” ma’nâsına. Meselâ hayâ ile dolu kemesne ki “utanacak” ta’bîr olunur, şermgīn (شرمگين) dirler. Ve Fârisîde “renk ve levn” [531] ma’nâsını müfîd olan altı kelimedir: Evvel, pām (پام) kelimesidir. Meselâ moşkpām (مشکپام) dinir. Moşk renginde olan nesneye ki “miskî” ta’bîr olunur. Sânî, fām (فام)dır. ‘Anberfām (عنبرفام) gibi. Sâlis, vām (وام)dır. Golvām (گلوام) gibi. Râbi’, gūn (گون)dur. Gendomgūn (گندم گون) gibi. Hâmis, gūne (گونه) lafzıdır. Golgūne (گلگونه) gibi. Sâdis, cerde (جرده) ve certe (جرته) kelimeleridir ve bu kelimeler hemîn siyâh mâddesine mahsûsdur. Gerçi renk ve levn ma’nâsına mevzû’lardır; lâkin âlâl umum değildir.

Sorḫ cerde ve zerd certe (سرخ جرده و زرد جرته) dinilmez ve Türkîde dahi bunların mefâdı bî-ayniha üslûb-i meşrûh üzere müsta'meldir; zîrâ mutlak renk ve levnden Türkîde boya ve türlü renk ile ta'bîr olunur. Ve cerde ve certe (جرده و جرته)den "yağız" ta'bîr olunur. ma'nâsınadır. Meselâ kırmızı yağız ve al yağız dinmez; "kara yağız" ta'bîr olunur. Ve ba'zen sarı yağız dahî mesmû'dur ve yalnız "yağız" lafzı kara atda hâsdır. Meselâ kırmızı ata "doru" ve sarı ata "kula" didikleri gibi, kara ata "yağız" ıtlâk iderler. Gayri nesnede karaya "meyyâl renkde" isti'mâl iderler.

Dahi ma'lûm olsun ki hâsıl-ı masdar alâmeti iki kelimedir: Biri, ār (آر) kelimesidir. Nitekim mukaddem zikr olundu. Meselâ reftār o goftār o kerdār (رفتار و گفتار و كردار) kelimeleri ki reft o goft o kerd (رفت و گفت و كرد) ile ār (آر)dan mürekkeblerdir. Reft (رفت) reften (رفتن)den me'hûzdur; "yürümek" ma'nâsına, ve goft (گفت) goften(گفتن)den "söylemek" ma'nâsına, ve kerd (كرد) kerden (كردن)den müştakkdır, "etmek ve eylemek" ma'nâsına… Ba'del terkîb Türkîde bunlardan "salınış [532] ve söyleyiş ve eyleyiş" ile ta'bîr olunur. Sânî, gī (گى) kelimesidir "kâf-ı fârisî-yi meksûr" ile. Türkîde bunun mefadından "-lik ve -luk" ile ta'bîr olunur. Meselâ dānendegī (دانندگى) "bilicilik" ve sāzendegī (سازندگى) "çalıcılık" ve ḫānendegī (خوانندگى) "okuyuculuk" ki bunlar ma'nâ-i masdariyyetleri olan "bilmek, çalmak ve okumak" hadeslerinin hâsılâtıdır. Ve "şîn-i sâkin" dahi, edât-ı hâsıl-ı masdar olduğu bundan akdem zikr olunmuş idi.

Dahi ma'lûm olsun ki Fârisîde mazrûfa muhtass olan edât-ı zarfiyyet dān (دان) kelimesidir. Meselâ hasseten kalem vaz' olunmak içün yapılan zarfa ḳālemdān (قلمدان) ve cuz' ve kahve ve kîf vaz' olunmak içün yapılan zarfa cuz'dān (جزؤدان) ve ḳahvedān (قهوه دان) ve kîfdān (كيفدان) dirler azîzim.

Fasl-ı Vâhid ve İşrûn: Kitâbet ve İmlâ Beyânındadır

İmdi ma'lûm olsun ki ıstılâh-ı kitâbda imlâ ondan ibâretdir ki, müfred ve mürekkeb olan hurûf ve kelimât ta'yîn kerde-i erbâb-ı kalem ve inşâ' olan tarîk-i enîk üzere isti'mâl oluna ve fenn-i mezbûrun erbâbı bu tarîk-i imlâyı birkaç kavâ'id-i mer'iyye tahtına derc u zabt eylediler. Ol kavâ'idin birisi budur ki, "vâv-ı ma'rûf" ve "vâv-ı mechûl" ki hakîkatleri bundan akdemce ta'rîf olundu, bunların mâkablleri behemehâl zammla kırâ'at olunur.

İmdi Fârisîde "yâ-yı ma'rûf" ve "yâ-yı mechûl"ün mâ-kablleri hemîşe kesr ile kırâ'at olunur.

Kâ'ide: İmdi Fârisîde zamme akabinde "vâv" ve kesre akabinde "yâ" yazılmak mutarrad değildir. Ba'zı mevâzi'e mahsûsdur. Meselâ do (دو) ve çu (چو) lafızları gibi. Nitekim zikr olundu. Ve edât-ı nefy olan "nûn-i meksûr" gibi ki nī (نى) sûretinde yazılır. Lâkin kelâm-ı Türkîde ekser mevâzi'de, fethadan sonra "elif" ve zammeden sonra "vâv" ve kesreden sonra "yâ" tahrîr olunur, mâkabllerinin harekâtın beyân içün..

[533] Kâ'ide: İmdi kelâm-ı Fârisîde kıyâs üzere mevsûf sıfatdan mukaddem zikr olunan mevzi'de mevsûfun harf-i ahîri elbette kesr ile kırâ'at olunur. Meselâ çeşm-i siyāh (چشم سياه) ve ḳāmet-i bolend (قامت بلند) ibâretlerinde "mîm"in ve "tâ"nın kesreleriyle kırâ'at olunur ve sıfat, mevsûf üzere takdîm olunan mevki' ki bu terkîbe "vasf-ı terkîbî" dirler. Sıfatın be-herhâl harf-i ahîri sükûnla kırâ'at olunur. Meselâ siyāh çeşm (سياه چشم) ki asılda çeşm-i siyāh (چشم سياه)dır, siyāh lafzı çeşm'in sıfatıdır. Vasf-ı terkîbî tarîki üzere takdîm olundukda "hâ"nın sükûnla siyāh çeşm (سياه چشم) kırâ'at olunur. Asılda çeşm-i siyāh (چشم سياه) "kara göz" ma'nâsınadır. Şimdi siyāh çeşm (سياه چشم) "kara gözlü" dimek oldu ve bolend ḳāmet (بلند قامت) bunun gibidir.

Dîger: İmdi hemze ile masdar olan kelimeye "bâ-i zâ'ide" ve yâhûd "bâ-i emr" ve "mîm-i nehy" ve "nûn-i nefy" dâhil olsa "hemze-i mezbûre" "yâ-yı tahtâni"ye munkalib olur, tahfîf içün… Meselâ efrāz (افراز) kelimesi ki mâzîsi efrāḫt (افراخت)dır,

evveline “bâ-i zâ’ide” getürülse, hemzesi “yâ”ya kalb olunub bīyefrāẖt (بيفراخت) dinür. Ve “yâ-yı emr” getürülse bīyefrāz (بيفراز) ve “mîm-i nehy” ve “nûn-i nefy” getürülse meyefrāz (ميفراز) ve neyefrāẖt (نيفراخت) resm olunur. Ve bu makûle kelimelerin zarûreten şi’r hasebiyle hemzeleri hazf olunub ba’dehu evvellerine hurûf-i mezbûreden birisi idhâl olunsa leda’l-kitâbe “yâ” ile resm-i kâ’ideye muhâlifdir. Meselâ efrāz (افراز) ve efrūz (افروز) hasbezzarûret hemzeleri hazf olundukdan sonra evvellerine “bâ-i emr” ve “mîm-i nehy” getürülse, befrāz (بفراز) ve mefrūz (مفروز) ünvânlarında resm olunur. Beyefrāz (بيفراز) ve meyefrūz (ميفروز) yazılmak muhâlifdir; zîrâ bedel-i mübeddel minh sübûtuna manûtdur.

Dîger: İmdi “elif-i memdûde” ile masdar olan kelime evveline “bâ-i zâ’ide” ve yâhûd “bâ-i emr” ve “mîm-i nehy” ve “nûn-i nefy” dâhil [534] olsa “elif-i mezbûre” iki “elif-i i’tibâr” ve birisi “yâ-yı tahtâniyye” munkalib olur. Meselâ ārāst (آراست) kelimesi ki ārāsten (آراستن)den fi’l-i mâzîdir ve mâddesi “elif-i memdûde” ile mevzûdur; evveline “bâ-i zâ’ide” getürülse iki “elif-i i’tibâr” ve birisi “yâ-yı tahtânî”ye tebdîl ile beyārāst (بياراست) sûretinde resm olunur.

Dîger: Ve yine “elif-i memdûde” ile masdar-ı kelime üzerine kezâlik “elif-i memdûde” ile masdar ber kelime-i âhir zamm ve te’lîf olunsa, “elif-i sâniye” “yâ-yı tahtânî”ye munkalib olur. Meselâ āb (آب) kelimesi ki “elif-i memdûde” ile masdardır, evveline ās (آس) kelimesi zamm ve terkîb olundukda, āb (آب)ın “elif”i “yâ”ya kalb ile āsyāb (آسياب) “su değirmeni” dimek olur.

Dîger: İmdi mutlakâ iki kelime-i Fârisîye te’lîf murâd olundukda nazar olunur: Eger evvel mertebede vâki’ olacak kelimenin harf-i ahîri ikinci kelimenin harf-i evveliyle mütecânis ise ki ecli’t-tahfîf kelimenin harf-i ahîri hazf olunur. Meselâ ürkek hayvândan ihbâr mevki’inde remīden (رميدن)den ki “ürkmek” ma’nâsınadır, ism-i masdar olan rem (رم) ile edât-ı sâhibiyyet olan mend (مند) lafzını terkîbe mütekâzî olmakla rem (رم) kelimesinin “mîm”ini iskâtla remend (رمند) didiler. Pehnā (پهنا) ve nīmen (نيمن) ve girdehen (گردهن) dahî bu kabîldendir. Hâlet-i terkîbde cozv-i

evvelin harf-i ahîri iskât olundu [535] ve gâhîce hazf itmeyub idgâm iderler. Meselâ şebbū (شبو) kelimesi ki asılda şeb-i bū (شب بو)dur, ledetterkîb idgâm olunub şebbū (شبو) didiler. Ve yegāne (يگانه) kelimesi ki asılda yek gāne (يک گانه)dir, yek (يک) "kâf-ı arabî"yledir ve gāne (گانه) "kâf-ı fârisî"yle "hâ"dan mürekkebdir, ledetterkîb yek (يک) kelimesinin "kâf"ı hazf olunub yegāne (يگانه) didiler. Ma'dûd-i vâhide ıtlâk olunur. Mecâzen lânazîr mevki'inde dahî isti'mâl iderler.

Kâ'ide-i dîger: İmdi ma'lûm olsun ki evâhir-i kelimâtda vâki' "tâ-i müsennat" ibâret-i Arabiyyede "hâ" sûretinde; ya'nî "tâ-i müdevver" resm olunur. Istılâh-ı kitâbda ona "gird tâ" ta'bîr olunur ve Fârisiyyede tavîlen imlâ olunur. Meselâ Arabîde in şeāllahu teʿālā ve ʿan ḳarīb (ان شا الله تعالى و عن قريب) misillü ibârelerde in (ان) ve ʿan (عن) lafızları münfasıl ve Fârisîde inşallahu teʿālā ve [536] ʿanḳarīb (انشا الله تعالى و عنقريب) sûretlerinde muttasıl resm olunur; zîra bu kelimât Fârisîde kelime-i vâhide i'tibâr olunur.

Dîger: İmdi Fârisîde mütedâvile olan esmâ-i işâretden ū (او) ve vey (وى) kelimeleri, hayvân nev'inden insâna mahsûdur ve ān (آن) ve īn (اين) insânın gayri hayvâna ve cemâda mahsûsdur. Lâkin eş'ârda ū (او) ve vey (وى) kelimeleri, ber (بر) ve yâhûd der (در) lafızları akablarında zikr olunur ise, insânın gayrine de işâret câ'izdir.

Dîger: İmdi Fârisîde zîrûh olan esmâ "elif" ve "nûn"la cem'lenur. Meselâ merdom (مردم) ve esb (اسب) kelimelerinin cem'lerinde merdomān (مردمان) ve esbān (اسبان) dinür. Ve gâhîce cemâdât nev'inden diraẖt (درخت) lafzının cem'inde "elif" ve "nûn"la diraẖtān (درختان) dinür.

Dîger: İmdi bu dahî ma'lûm olsun ki, ol "hâ-i gayr-i melfûza" ki "hâ-i resmî" ta'bîr olunur, beyân-ı fetha içün âhir kelimeye ziyâde iderler. Cem' hâlinde sâkıt olur. Meselâ lāle (لاله) ve cāme (جامه) ve nāme (نامه) kelimeleri ki âhirlerinde [537] olan "hâ"nın cihet-i ma'nâda medhali yokdur, hemân beyân-ı fetha içün ziyâde

olundu. Bunların cem'lerinde "hâ" iskât ile lālehā (لالها) ve cāmehā (جامها) ve nāmehā (نامها) imlâ olunur.

Ve zîhayât olan esmânın cem' hâllerinde "hâ"ları "kâf-ı fârisî"ye tebdîl olunur. Meselâ zinde (زنده) ve morde (مرده) kelimelerinin cem'lerinde zindegān (زندگان) ve mordegān (مردگان) dinür. Ve zîhayât uzvları "hâ" ve "elif" ile cem'lenur. Meselâ dest (دست) ve pāy (پای) lafızları ki "el ve ayak" ta'bîr olunan uzvlardır, cem'lerinde "hâ" ve "elif" ile desthā (دستها) ve pāyhā (پایها) dirler.

Dîger: İmdi Arabîde ma'ânî-yi mütezâddeye mevzû' elfâz olduğu gibi, Fârisîde dahî vardır. Ezcümle: Ferāz (فراز) lafzı "açmak ve kapamak" ma'nâlarına mevzû'dur ve ba'z mahalde lafz-ı vâhid hem müfrede ve hem cem'e ıtlâk olunur. Arabiyyede ondan "ism-i cins" ile ta'bîr olunur. Meselâ merdom (مردم) lafzı şahs-ı vâhide ve eşhâs-ı adîdeye şâmildir, ve gâhîce ta'zîm içün şahs-ı vâhide cem-i sîga ile ıtlâk olunur. Meselâ bir şahsa hitâben reftīd (رفتید) ve goftīd (گفتید) ve şenīdīd (شنیدید) ve fermūdīd (فرمودید) dirler. Ve ba'z azîmülheykel ve kaviyyülcüsse olan şahsa dahî mübâlağa, cem'-i sîga ile ta'bîr olunur. Meselâ büyük yılana ejderhā (اژدرها) dirler. Ejderden sîga-i cem'dir vallahû te'alî a'lem.

[538] Fasl-ı İsnâ ve İşrûn: Emsile-i Muhtelife ve Muttaride Beyânındadır

Emsile-i Muhtelife

Kerd كَرد

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "eyledi" bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Koned کُنَد

Fi’l-i muzâri’. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eyler” bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerden کَردَن

Masdar. Ma’nâsı “etmek”.

Konende کُنَندَه

İsm-i fâ’il. Müfred-i müzekker ve müfred-i mü’ennes. Ma’nâsı “eyleyici” bir er yâhûd bir avret.

Kerde کَردَه

İsm-i mef’ûl. Müfred-i müzekker ve müfred-i mü’ennes. Ma’nâsı “olunmuş” bir er yâhûd bir avret.

Nekerd نَکَرد

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemedi” bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Hīç Nekerd هِیچ نَکَرد

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etmedi” bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Geçmiş zamânın cemî’sinde.

Nemī Koned نَمِی کُنَد

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etmez” bir gâib er veya bir gâibe avret. Şimdiki hâlde.

[539] **Nekoned نَکُنَد**

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etmez” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Nekoned هر آيينَه نَكُنَد

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “elbette etmez” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Koned كُنَد

Emr-i gâib. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etsin” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Mekoned مَكُنَد

Nehy-i gâib. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etmesin” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Kon كُن

Emr-i hâzır. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylesin” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Mekon مَكُن

Nehy-i hâzır. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “etmesin” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Kerden Gāh كَردَن گاه

İsm-i mekân. Ma’nâsı “eylemek mekânı”.

Ālet Kerden آلَت كَردَن

İsm-i âlet. Ma’nâsı “eylemek âleti”.

Yekbār Kerden يَكبَار كَردَن

Binâ-yı merre. Ma’nâsı “bir kere eylemek”.

Dīger Gūne Kerden دِيگر گُونَه كَردَن

Binâ-yı nev’. Ma’nâsı “gayri türlü eylemek”.

Kerdenek كَردَنَک

İsm-i tasgîr. Ma’nâsı “etmecek”.

Kerdenī كَردَنِى

İsm-i mensûb. Ma’nâsı “etmeğe mensûb”.

Konende ter كُنَندَه تَر

İsm-i tefzîl. Ma’nâsı “ziyâde eyleyici ” bir er ya bir avret.

Zehī Kerd زَهِى كَرد

Fi’l-i ta’accüb. Müfred-i müzekker ve müfred-i mü’ennes. Ma’nâsı “aceb etdi” bir gâib er ya bir avret.

[540] **Kerd** كَرد

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etdi” bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Kerdend كَردَند

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “etdiler” iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Geçmiş zamânda.

Kerdī كَردِى

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “etdin sen” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Kerdīd كَردِيد

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i [mü’ennes] muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “etdiniz” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Kerdem كَردَم

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma’nâsı “etdim ben”. Geçmiş zamânda.

Kerdīm كَردِيم

Fi’l-i mâzî. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “etdik biz”. Geçmiş zamânda.

Kerde Şod كَردَه شُد

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş oldu" [541] bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Kerde Şodend كَردَه شُدَند

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş oldular" iki gâib erler veya iki gâibe avretler veya cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Geçmiş zamânda.

Kerde Şodī كَردَه شُدِى

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba . Ma'nâsı "olunmuş oldun" bir hâzır er veya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Kerde Şodīd كَردَه شُدِيد

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba . Ma'nâsı "olunmuş oldunuz sizler" iki hâzır erler veya iki hâzıra avretler veya cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Kerde Şodem كَردَه شُدَم

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma'nâsı "olunmuş oldum ben". Geçmiş zamânda.

Kerde Şodīm كَردَه شُدِيم

Fi'l-i mâzî. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "olunmuş olduk biz". Geçmiş zamânda.

Koned كُنَد

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "eyler" bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Konend کُنَند

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker [542] gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe . Ma'nâsı "eylerler" iki gâib erler veya iki gâibe avretler veya cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Konī کُنِی

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "edersin" bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Konīd کُنِید

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "edersiniz" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Konem کُنَم

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma'nâsı "ederim ben". Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Konīm کُنِیم

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı ma'lûm nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "ederiz biz". Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şeved کَردَه شَوَد

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş olur" bir gâib er veya bir gâibe avret. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şevend کَردَه شَوَند

Fi'l-i muzâri'. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib [543] ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş

olurlar” iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şevī كَردَه شَوِى

Fi’l-i muzâri’. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olursun sen” bir hâzır er veya bir hâzıra avret. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şevīd كَردَه شَوِيد

Fi’l-i muzâri’. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olursunuz” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî’ hâzır erler ya cemî’ hâzıra avretler. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şevem كَردَه شَوَم

Fi’l-i muzâri’. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma’nâsı “olunmuş olurum”. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

Kerde Şevīm كَردَه شَوِيم

Fi’l-i muzâri’. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “olunmuş oluruz”. Şimdiki hâlde ya gelecek zamânda.

İsmü’l- Fâ’il

Konende كُنَندَه

İsm-i fâ’il. Müfred-i müzekker ve müfred-i mü’ennes. Ma’nâsı “edici” bir er yâhûd bir avret.

Konendegān كُنَندگَان

İsm-i fâ’il. Tesniye-i müzekker ve tesniye-i mü’ennes ve cem’-i müzekker ve cem’-i mü’ennes. Ma’nâsı “eyleyici” iki erler yâhûd iki avretler yâhûd cemî’ erler ya cemî’ avretler.

İsmü’l- Mef’ûl

Kerde كَردَه

İsm-i mef’ûl. Müfred-i müzekker ve müfred-i mü’ennes. Ma’nâsı “olunmuş” bir er yâhûd [544] bir avret.

Kerdegān كَردگَان

İsm-i mef’ûl. Tesniye-i müzekker ve tesniye-i mü’ennes ve cem’-i müzekker ve cem’-i mü’ennes. Ma’nâsı “olunmuş” iki erler yâhûd iki avretler yâhûd cemî’ erler ya cemî’ avretler.

Nekerd نَكَرد

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemedi” bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Nekerdend نَكَردَند

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemediler” iki gâib erler yâhûd iki gâibe avretler ya cemî’ gâib erler yâhûd cemî’ gâibe avretler. Geçmiş zamânda.

Nekerdī نَكَردِى

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemedin” bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Nekerdīd نَكَردِيد

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemediniz” iki hâzır erler yâhûd iki hâzıra avretler yâhûd cemî’ hâzır erler yâhûd cemî’ hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Nekerdem نَكَردَم

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma’nâsı “eylemedim”. Geçmiş zamânda.

Nekerdīm نَكَردِيم

Cahd-i mutlak. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “eylemedim”. Geçmiş zamânda.

[545] **Kerde Neşod** كَردَه نَشُد

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmadı” bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Kerde Neşodend كَردَه نَشُدَند

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmadılar” iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler ya gâibe cemî’ avretler. Geçmiş zamânda.

Kerde Neşodī كَردَه نَشُدِى

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olmadın” bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Kerde Neşodīd كَردَه نَشُدِيد

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olmadınız” iki hâzır erler yâhûd iki hâzıra avretler yâhûd cemî’ hâzır erler yâhûd cemî’ hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Kerde Neşodem كَردَه نَشُدَم

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma’nâsı “olunmuş olmadım”. Geçmiş zamânda.

Kerde Neşodīm كَردَه نَشُدِيم

Cahd-i mutlak. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “olunmuş olmadık”. Geçmiş zamânda.

Hīç Nekerd هِيچ نَكَرد

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes [546] gâibe. Ma'nâsı "hiç eylemedi" bir gâib er ya bir gâibe avret. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Nekerdend هِيچ نَكَردَند

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "hiç eylemediler" iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Nekerdī هِيچ نَكَردِى

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "hiç eylemedin" bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Nekerdīd هِيچ نَكَردِيد

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "hiç eylemediniz siz" iki hâzır erler yâhûd iki hâzıra avretler yâhûd cemî' hâzır erler yâhûd cemî' hâzıra avretler. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Nekerdem هِيچ نَكَردَم

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma'nâsı "hiç eylemedim". Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Nekerdīm هِيچ نَكَردِيم

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı ma'lûm nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "hiç eylemedik". Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşod هِيچ كَردَه نَشُد

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadı" bir gâib er ya bir gâibe avret. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşodend هِيچ كَردَه نَشُدَند

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib [547] ve tesniye-i mü'ennes gâibe ya cem'-i müzekker gâib ya cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadılar" iki gâib erler yâhûd iki gâibe avretler yâhûd cemî' gâib erler yâhûd cemî' gâibe avretler. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşodī هِيچ كَردَه نَشُدِى

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadın" bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşodīd هِيچ كَردَه نَشُدِيد

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadınız" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî' hâzır erler yâhûd cemî' hâzıra avretler. Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşodem هِيچ كَردَه نَشُدَم

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadım". Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Hīç Kerde Neşodīm هِيچ كَردَه نَشُدِيم

Cahd-i mustağrak. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "hiç olunmuş olmadık". Geçmiş zamânın cemî'sinde.

Nefy'ül-Hâl Min'el Ma'lûm

Nemī Koned نَمِى كُنَد

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemez” bir gâib er ya bir gâibe avret. Şimdiki hâlde.

Nemī Konend نَمِی كُنَنَد

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib [548] ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemezler” iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Şimdiki hâlde.

Nemī Konī نَمِی كُنِی

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemezsin” bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Şimdiki hâlde.

Nemī Konīd نَمِی كُنِيد

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemezsiniz” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî’ hâzır erler ya cemî’ hâzıra avretler. Şimdiki hâlde.

Nemī Konem نَمِی كُنَم

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vahide. Ma’nâsı “eylemem”. Şimdiki hâlde.

Nemī Konīm نَمِی كُنِيم

Nefy-i hâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “eylemeyiz”. Şimdiki hâlde.

Nefy’ül-Hâl Min’el Mechûl

Kerde Nemī Şeved كَردَه نَمِی شَوَد

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmaz” bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Şimdiki hâlde.

Kerde Nemī Şevend كَردَه نَمِى شَوَند

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş olmazlar" iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Şimdiki hâlde.

[549] **Kerde Nemī Şevī** كَردَه نَمِى شَوِى

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş olmazsın" bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Şimdiki hâlde.

Kerde Nemī Şevīd كَردَه نَمِى شَوِيد

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş olmazsınız" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler yâhûd cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Şimdiki hâlde.

Kerde Nemī Şevem كَردَه نَمِى شَوَم

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vahide. Ma'nâsı "olunmuş olmam". Şimdiki hâlde.

Kerde Nemī Şevīm كَردَه نَمِى شَوِيم

Nefy-i hâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "olunmuş olmayız". Şimdiki hâlde.

Nefy'ül-İstikbâl Min'el Ma'lûm

Nekoned نَكُنَد

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "eylemez" bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Nekonend نَكُنَند

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "eylemezler" iki

gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler veya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Nekonī نَكُنِى

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemezsin” [550] bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Nekonīd نَكُنِيد

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemezsiniz” iki hâzır erler veyâ iki hâzıra avretler veyâhûd cemî’ hâzır erler veyâ cemî’ hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Nekonem نَكُنَم

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vahide. Ma’nâsı “eylemem”. Gelecek zamânda.

Nekonīm نَكُنِيم

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “eylemeyiz”. Gelecek zamânda.

Nefy’ül-İstikbâl Min’el Mechûl

Kerde Neşeved كَردَه نَشَوَد

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmaz” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Kerde Neşevend كَردَه نَشَوَند

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmazlar” iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Kerde Neşevī کَردَه نَشَوِی

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes
muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş olmazsın" bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Kerde Neşevīd کَردَه نَشَوِید

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes [551] muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş olmazsınız" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler yâhûd cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Kerde Neşevem کَردَه نَشَوَم

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vahide. Ma'nâsı "olunmuş olmam". Gelecek zamânda.

Kerde Neşevīm کَردَه نَشَوِیم

Nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "olunmuş olmayız". Gelecek zamânda.

Te'kîd-i Nefy'ül-İstikbâl Min'el Ma'lûm

Her Āyīne Nekoned هر آیینَه نَکُنَد

Te'kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "elbette etmez" bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Nekonend هر آیینَه نَکُنَنَد

Te'kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "elbette eylemezler" iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî' gâib erler veya cemî' gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Nekonī هر آيينه نَكُنِى

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “elbette eylemezsin” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Nekonīd هر آيينَه نَكُنِيد

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “elbette eylemezsiniz sizler” iki hâzır erler veyâ iki hâzıra avretler veyâhûd cemî’ hâzır erler veyâ cemî’ hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

[552] **Her Āyīne Nekonem** هر آيينه نَكُنَم

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vahide. Ma’nâsı “elbette eylemem”. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Nekonīm هر آيينَه نَكُنِيم

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “elbette eylemeyiz”. Gelecek zamânda.

Te’kîd-i Nefy’ül-İstikbâl Min’el Mechûl

Her Āyīne Kerde Neşeved هر آيينَه كَردَه نَشَوَد

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmaz” bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Kerde Neşevend هر آيينَه كَردَه نَشَوَند

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmazlar” iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Kerde Neşevī هر آيينَه كَردَه نَشَوِى

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmazsın” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Kerde Nemī Şevīd هر آيينَه كَردَه نَشَوِيد

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmazsınız” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler yâhûd cemî’ hâzır erler ya cemî’ hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Her Āyīne Kerde Neşevem هر آيينَه كَردَه نَشَوَم

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vahide. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmam”. Gelecek zamânda.

[553] **Her Āyīne Kerde Neşevīm هر آيينَه كَردَه نَشَوِيم**

Te’kîd-i nefy-i istikbâl. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma’algayr. Ma’nâsı “elbette olunmuş olmayız”. Gelecek zamânda.

Emr’ül-Gâib Min’el Ma’lûm

Koned كُنَد

Emr-i gâib. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylesin” bir gâib er yâhûd bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Konend كُنَند

Emr-i gâib. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe . Ma’nâsı “eylesinler” iki gâib erler veya iki gâibe avretler veya cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Emr’ül-Gâib Min’el Mechûl

Kerde Şeved کَردَه شَوَد

Emr-i gâib. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olsun” bir gâib er veya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Kerde Şevend کَردَه شَوَند

Emr-i gâib. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olsunlar” iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Nehy’ül-Gâib Min’el Ma’lûm

Mekoned مَكُنَد

Nehy-i gâib. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemesin” [554] bir gâib er ya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Mekonend مَكُنَند

Nehy-i gâib. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “eylemesinler” iki gâib erler ya iki gâibe avretler yâhûd cemî’ gâib erler veya cemî’ gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Nehy’ül-Gâib Min’el Mechûl

Kerde Meşeved کَردَه مَشَوَد

Nehy-i gâib. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “olunmuş olmasın” bir gâib er veya bir gâibe avret. Gelecek zamânda.

Kerde Meşevend كَردَه مَشَوَند

Nehy-i gâib. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "olunmuş olmasınlar" iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Gelecek zamânda.

Emr'ül-Hâzır Min'el Ma'lûm

Kon كُنْ

Emr-i hâzır. Binâ-yı ma'lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "eylesin" bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Konīd كُنِيد

Emr-i hâzır. Binâ-yı ma'lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "eyleyesiniz sizler" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

[555] Emr'ül-Hâzır Min'el Mechûl

Kerde Şev كَردَه شَوْ

Emr-i hâzır. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş ol" bir hâzır er veya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Kerde Şevīd كَردَه شَوِيد

Emr-i hâzır. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba. Ma'nâsı "olunmuş olunuz sizler" iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Nehy’ül-Hâzır Min’el Ma’lûm

Mekon مَكُنْ

Nehy-i hâzır. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eyleme sen” bir hâzır er yâhûd bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Mekonīd مَكُنِيد

Nehy-i hâzır. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “eylemeyiniz sizler” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler ya cemî’ hâzır erler ya cemî’ hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Nehy’ül-Hâzır Min’el Mechûl

Kerde Meşev كَردَه مَشَوْ

Nehy-i hâzır. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olma” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Gelecek zamânda.

Kerde Meşevīd كَردَه مَشَوِيد

Nehy-i hâzır. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü’ennes muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab [556] ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “olunmuş olmayınız” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler yâhûd cemî’ hâzır erler ya cemî’ hâzıra avretler. Gelecek zamânda.

Fi’l’üt-Te’eccüb Min’el Ma’lûm

Zehī Kerd زَهِى كَرد

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “acib eyledi” bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerdend زَهِى كَردَند

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü’ennes gâibe ve cem’-i müzekker gâib ve cem’-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “acib eylediler” iki gâib erler ya iki gâibe avretler ya cemî’ gâib erler ya cemî’ gâibe avretler. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerdī زَهِى كَردِى

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “acib eyledin” bir hâzır er ya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerdīd زَهِى كَردِيد

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i [mü’ennes] muhâtaba ve cem’-i müzekker muhâtab ve cem’-i mü’ennes muhâtaba. Ma’nâsı “acib eylediniz sizler” iki hâzır erler ya iki hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerdem زَهِى كَردَم

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma’nâsı “acib eyledim”. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerdīm زَهِى كَردِيم

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı ma’lûm nefs-i mütekellim-i ma’algayr. [Ma’nâsı] “acib eyledik”. Geçmiş zamânda.

[557] **Fi’l’üt-Te’eccüb Min’el Mechûl**

Zehī Kerde Şod زَهِى كَردَه شُد

Fi’l-i ta’accüb. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker gâib ve müfred-i mü’ennes gâibe. Ma’nâsı “acib olunmuş oldu” bir gâib er veya bir gâibe avret. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerde Şodend زَهِى كَردَه شُدَند

Fi'l-i ta'accüb. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker gâib ve tesniye-i mü'ennes gâibe ve cem'-i müzekker gâib ve cem'-i mü'ennes gâibe. Ma'nâsı "acib olunmuş oldular" iki gâib erler veya iki gâibe avretler veya cemî' gâib erler ya cemî' gâibe avretler. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerde Şodī زَهِى كَردَه شُدِى

Fi'l-i ta'accüb. Binâ-yı mechûl müfred-i müzekker muhâtab ve müfred-i mü'ennes muhâtaba . Ma'nâsı "acib olunmuş oldun" bir hâzır er veya bir hâzıra avret. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerde Şodīd زَهِى كَردَه شُدِيد

Fi'l-i ta'accüb. Binâ-yı mechûl tesniye-i müzekker muhâtab ve tesniye-i mü'ennes muhâtaba ve cem'-i müzekker muhâtab ve cem'-i mü'ennes muhâtaba . Ma'nâsı "acib olunmuş oldunuz sizler" iki hâzır erler veya iki hâzıra avretler veya cemî' hâzır erler ya cemî' hâzıra avretler. Geçmiş zamânda.

Zehī Kerde Şodem زَهِى كَردَه شُدَم

Fi'l-i ta'accüb. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i vâhide. Ma'nâsı "acib olunmuş oldum". Geçmiş zamânda.

Zehī Kerde Şodīm زَهِى كَردَه شُدِيم

Fi'l-i ta'accüb. Binâ-yı mechûl nefs-i mütekellim-i ma'algayr. Ma'nâsı "acib olunmuş olduk". Geçmiş zamânda.

Fasl-ı Sâlis ve İşrûn: Terkîb ve İbâreye Nazm Olan Kelimât Ma'nâlarıyla Lugatları Beyânındadır

[558]

آمد geldi

آمده gelmiş

آمدیت geldiniz

آمدیم geldik

آمدی geldin

آمدم geldim

آمدن gelmek

آمدند geldiler

آید gelir, gele

آیی gelirsin, gelesin

آیم gelem, gelirim

آ gel

آیید gelin

آیند gelirler

آییم geliriz

آوری getirirsin

آر getir

آورید getirdi

آورند getirelim

آوردهٔ getirirler

آوردهٔ getirsin

آوردی getirdin

آرند getireler

آرید getirin

آوردند getirdiler

آوردن getirmek

آرم getirem

آرد getire

آور getir

آورد getirdi

آورده ام getirdim

آری getiresin

افتادی düşesin ve düştün

افتادن düşmek

افتاد است vaki olmuştur

افتاد düştü, vaki oldu

افتادند düştüler

افتد düşer, düşerse

افتم düşerim

افتاده düşmüş

افتاده ام düştüm

افتند düşerler

آنست oldur

اندرو onda

آن o

این bu

اش ol, o

ازین bundan

آنرا onu

ازان ondan

ازوی ondan

آنها onlar

ازو ondan

او را onu

اندر içerde

[559] اکنون elan, şimdi

این سو bu canibe

از پی ardından

آنجا ol yerde

ار eğer, manasında

آفرین yarattın

اندازد atar, ata

انداز at, ilka eyle

اندازم atarım

انداختم attım

انداخت attı

انداختی attın, bıraktın

افکند bıraktı

افکندند bıraktılar

افکندی bıraktın

آموختم öğrendim

آموختیم öğrendik

استاده durmuş

اندهان gamlar, enduh ile

آرزد layık olur

اشک ریز gözyaşı dökücü

آری beli

ابری bir bulut

ارزان ucuz

اشتاب sürat, acele ile

امشب bu gece

امروز bu gün

استاره yıldız

آویزم asarım

آشنا yüzmek

افروختم yaktım

افروختی parlattın

آز hırs

اشکم karnı, batını

[560] افسرده donmuş

انبان dağarcık

اهاب deri sıvandırısı

آدمی ademoğlu

ای جوان ey genç

آویخته asılmış

آمیخته karışmış

آن شوند öyle olurlar

آن بدی o idi

ایشان bunların, onların

ای که ey şol kimse ki

اینت işte sana

اینک işte

ارد dakik

آستین yeni entari

آوه eyvah

آویختنید astılar, taalluk eylediler

آب چاه su kuyusu

ای کیا ey ulu

آستانه kapı eşiği

آستان oyuncak

ای کامیار ey muradına yar olan kimse

افروز yakmak

آویخت astı

اشتر پا نهاد deve ayak koydu

افشانم saçarım

[562] enderīn derġāh kibr ū nāz kīst (اندرین درگاه کبر و ناز کیست) "bu dergahda kimin kibr ve nâzı vardır" cihetinden dimekdir. Īyn bārī (این باری) "bu bârî". Türkce bâre, bir kere gibi; "bu kadarsın" dimekdir. Āvorde būdendeş (آورده بودندش) "ânı getürmüşler" idi. Ez mā bedār (از ما بدار) "bizden giru tut", ez kīst bāk (از کیست باک) "bak kimdir", ez şikāf-ı der (از شکاف در) "kapu yarığından ercumend, mu'azzez, muhterem, ey saâdetlü kimsedir"; ān tūy reftet (آن توی رفتت) "sana zeft ü azîm olan" dimekdir. Efrāz būdīde (افراز بودیده) "ziyâde idici olmuşsun", ey muʿtenī (ای معتنی) "i'tinâ idici, hâcetine

ihtimâm-ı ihtiyât idici”, ẖendāneş kerd (خندانش کرد) “âna handân eyledi”, eger merdī beyā (اگر مردی بیا) “eger merd isen gel”, ānçe zū ber ser o ḳaddeş rāst kerd (آنچه زو بر سر و قدّش راست کرد) “ol nesneyi servi ağacına vurdu”, ānçe ẖākī yāft zū naḳş-i çīn (آنچه خاکی یافت زو نقش چین) “ol nesneyi hâkî olan insân ândan Çîn nakşı buldu”; Çin diyârının ismidir ki, ânın mahbûbu begâyet letâfet ve melâhat üzere olur. Ânın şekl ü şemâ’ili hûb dilbere sûret-i Çîn [563] ta’bîr iderler. Ū ġonāhī kerd ū mā dīdīm līk ū reḥmet-i mārā nemī dānist nīk (او گناهی کرد و ما دیدیم لیک و رحمت مارا نمی دانست نیک) “o bir günâh eyledi ve biz ânı gördük velîkin bizim rahmetimizi bilmedi ki biz mücrimin cürmünü afv eylemeğe bahâne taleb eyleriz kemâkâl Allâh Te’âlâ fî hadîsetü’l kudsî azîzim.

بیارم getireyim

بر آرم yukarı getirdim

بیاورد getirdi

بر آرد getirir

بر آری getirirsin

بر آریم yukarı gelirim

بر آوردند yukarı getirdiler

بیا gel

بیاید gelir, gele

بیایم gelirim, gelirsem

بیامد geldi

بیابی bulasın

بیاب bul

بیابد bulur

بود olur

بودند eylemek

بوديم olurduk

بودى olurdun

بودند olurlardı

بدى oldu

بو rayiha, koku

باشد olur, ola

بديد oldunuz

باشم olam

باشى ol, olasın

باد olsunlar

بدند oldular

بد idi, oldu

بدندى idiler

بينى görürsün

بينم görürüm

بينيدم beni gördün

ببينى göresin

نمى بينيد görmezsin

بيند görür

بينند görürler

ببين gör

بين gör

بينى burun demektir

[564] بنگرید nazar edin

بنگرم nazar eyleyeyim

برد eyletir, kurtarır

بردۀ eylettin

برده ایم eylettik

بردند eylettiler

برید eyletin

برند eyletirler

بردی eylettin

بردم eylettim

بخشد bağışlar

بخشی bağışlarsın

بگذاشتید terk ediniz

بگذاشتی koydun, terk eyledin

بگذاشتم koydum, terk eyledim

بس en çok

باز açık

بگویم söylerim

بدان ondan ola

ببندد bağlarsa

ببست bağladı

بر بند bağla

بسته bağlanmış

ببندم bağlayayım

ببند bağla

بستند bağladılar

ببندیم bağlayalım

بستم bağladım

بستی bağladın, bağlayasın

بندید bağlayın

بشنوید istima eylediniz, işittiniz

بشنو işit

بشنوی işitesin, istima eyleyesin

بشنوند istima edeler, işiteler

بشنود istima eder

بشنید işitti

بشنودی işittin

بشکند kır

بشکنی kırasın

بشکست kırdı

بشکسته اند kırmışlardır

بر کنی koparasın, kaldırasın

بر کند kopara

بر کنده kopmuş

بر کنم koparırım

بر کنی kopar

باید gerek

بایدم bana gerekdir, lazımdır

[565] بریدن kesmek

بریده بود kesmişlerdi

برند keseler, kat’ edeler

برید kesildi

بریدند kestiler

بریده yırtılmış

ببرید kesti, kat’ etti

بنهاد koydu

بنهاده koymuş

ببهند korlar

بزن vur, vura

بر هم زنم birbirine vuram

بیفتادند düştüler

برد kesti

بخوانی okuyasın

بخواندم okudum

بخواند davet etti

بخوانند okudular

[566] بگرفت tuttu

بگرفته tutmuş

بپرسی sor, sual et

پرسان sorucu, sual edici

برو yürü

پرسم sorsam

به iyi

بمانی kalasın

بماندی kaldın

باز گرد geri döndü

گیرد dön

بخور ye

بخورده yemiş, içmiş

بکش öldür

بانگ seda

بمال ov

بارد yağdırsa

بیار yağdır

باران yağdır

بر نگشت dönmedi

بر گشت döndü, rücu etti

بوسیدند öptüler

بنمود gösterdi

بنمودی gösterdin

باخت oynadı

باختم oynadım

بگو söyle

بگوید söylese

بگریخته kaçmış

بگریختم kaçtım

بگریختی kaçtın

بگریخت kaçtı

بخبید yatınız

بخبم yatam

بفرمودند buyurdular

بفرمودید buyurun

بستدند aldılar

بخریده اند almışlardır

بدوخت dikti

[567] بریز dök

با تو seninle

بشسته yıkanmış

بیاموزی öğretirsin

بیاموز öğren

بیاموزم bana öğret

بروید süpürür

برده اند iletmişlerdir

بدزدی çalasın

بمیری ölesin, mevt olasın

بپخت pişti

بار ها nice kere

بروی onun üzerine

بر آن onun üzerine

با چنین açık

برو onun üzerine

بدین bu

بدو ona

با وی onunla

بس ziyade

بیش ziyade

بار yük

بید söğüt ağacı

برف kar

بگاه erkenden

بگه erkenden

بیم havf kudreti

بز keçi denilen hayvan

بگروید tasdik eyleyin

بی بهان ziyadenizle

بام dam manasında

بطّ kaz denilen hayvan

پای تو senin ayağın

[568] بشناختند anladılar

بشناخت anladı

بدانستی bildin

بشو yıka

بنهم koyam

با خود آمد kendine geldi

بهل terk eyle

بشكافت yarıldı

بر خيزيد kalkınız manasınadır

بر مى درند yırtarlar, açarlar

بداند bilir

بريده شد kesilmiş oldu

بدريد yırttı

بيافت buldu

ببرم keserim

بافت örmek manasına

بنشسته اند oturmuşlardır

[569] باز گو geri söyle

بى سوزن yanmayan

بينم görürüm

با شدت sana ola

بايدت sana gerek

بر كام او onun muradı üzere

بودى olurdu

بخارى harlığa, fakirliğe

بار kere manasınadır

بودمى sana oldum

بى ندم nedemsiz, gamsız

بديديد gördünüz

بديده görmüş

بفکنی bırakırsam

بر جهید yukarı sıçradı

به بیرون dışarı

برست bitti, hasıl oldu

بتفت hararet ile

بر جه kalk

باور کرد tasdik eyledi

بجهم sıçrarım

بالش baş yastığı

بوک kezalik böyledir

بیشکرینه ağzına sürme, gibi

[570] بزودی می برد sürat ile

بر رحمت rahmet üzere

بایست او o kimsenin gereğini

بط زدن kopuz çalmak, vurmak

بزاد doğur

بر می جهد hareket eyler

بخ vakt-i rızada ve medhde istimal olunur

ببیند بگوید که ای کیا görür ve der ki ey ulu

بزانو بر نهادند dizleri üzerine kodular

بر بندۀ خاصی زدی kendini vurdu

[571] پیش ön

پارۀ bir pare, bir miktar

پندار zan eyler

پی ardında manasına

پس ardı, arkası

پشت arkası

پیر ihtiyar

پشم yün

پرۀ uçucu

پریده uçmuş

پرید uçtu

پر uç

پستان meme

پیچ dolaşmak

پشۀ sivrisinek

پر kanat

پیل fil denilen hayvan

پری dolusun

پاش را onun ayağını

پشت دو تو arka iki kat

پیشی بود öne mensup olur

[572] پارینه سال geçen sene

پهن geniş

پر چشم kani olur

پیم benim izim

پا نهی ayak koyasın

پذیرا makbul, layık

ترا seni

تنگ dar

تو sen

تویی sensin

تیره bulandı

ترسی korkarsın

ترسم korkarım

تازد çapa

تاب hararet, ziya

تاز çap

تاکنون şimdiye dek

تو بتو kat kat

تفت hararet

تافت doğdu

تلخ acı

[573] تیشه balta, kazma aleti

تو کی sen kimsin

تیبا işve

تازی arap demektir

تاسه tasa, gam

تاکت ta kim seni

تابه Türkçe tava derler

تیر ok

تان sizi, size demektir

چین Çin

چه niçin

چند nice

چندین ol kadar

چون nice, çünkü

چونی niçin, ne

جسته sıçramış

جست sıçradı

چاست kuşluk vakti

چیست nedir

چشمی gözün

جوید ister

جویان arayıcı

چیند toplamaya

[574] چست çabuk

جوید diler, ister

جو iste

جیب yaka, entari yakası

جامه خواب مرا benim yatağımı

چب cep

چنین را böylesini

چونی niçin; sen nasılsın

چرا niçin

چه سان ne gune ondan

چه ترسم ne korkarım

جدا başka

چیری galipsin

چاه kuyu

چه kuyu

چرا otlak, mera

چرید otladı

چه ne

جافی zalim

جای bir mahal

چیستی ne şeysin

چرند otlarlar

چریدی در بهار bahar zamanında otladın

[576] خورد آب suyu nuş eyler

خورد yedi, yer; içti, içer

خوری yersin

خورده بود yemiş idi

خورده ام yemişim

خوردی yedin

خواهی istersin

خواه ister

خواهندۀ isteyici

خواهم isterim

خفتۀ bidar, bir uyanık kimse

خفتند yattılar

خسب yat

خسبی yatarsın

خسبم yatarım

خفت yattı

خفته yatmış

خور hakir oldu manasına gelir

خواند okur

خواندن okumak, söylemek

خواندم okudum

خوان oku

خوانم okuyam

خوانند okudular

خواننده okuyan

خواندۀ okudun

خواندست davet kılmıştır, okumuştur

خوانی okuyasın, dua edesin

خوانید okuyun

خوان sofra

خرند alırlar

خوش güzel, iyi

حلق boğaz

خراس eşek değirmeni

خر گره eşek yavrusu

خم küp

خیک tulum

خویش kendi

[577] خوشه salkım, başak

حفره çukur

خمید tazim kıldı

خراشیده است روت senin yüzünü tırmalamıştır

خواه در خشکی و خواه اندر نمی ister kurulukta ister yaşlık içinde

مرا خدا را خویش و انباز نیست tahkik Hüda’nın bir akrabası ve şeriki yoktur.

دان bil

دانم bilirim

داند bilir

دانست bildi

داد verdi

دادی verdin

دادمت sana verdim

دادند verdiler

دادیم verdik

ده ver

دهی veresin

دهم veririm

دید gördü

دیدم gördüm

دیدند gördüler

دیده ام görmüşüm

دویدن yelmek

دویدیم yeldik

دویدند yeldiler

[578] دهیمت دست biz sana el verdik

دم kuyruk

دادشان onlara verdi

درید yırttı

دارم tutarım

داری tutarsın

دارند tutarlar

دژم çirkin

دانشی bir ilim

دراز uzun

در وی onda

دی dün demektir

در آیی içeri gelesin

دست باز eli açık

دهل davul

در خور layık

در içinde

دود duman

دوک iplik eğermek

دامنت senin eteğini

دمدمه tumturak ve unvan manasınadır

[579] دست نارسان eli yetişmeyen kimse

دوختم diktim

در خور دریا نشد جز مرغ آب deryaya layık olmadı su kuşundan gayrı demektir

دورست نیک ziyade dürbündür

دست افزار el aleti

دستشان گیر onların elini tut

دغا hilebaz; hile etmek

دَوْر deveran

در سبق ezelde

دادی کنید adalet eyleyin

دوا ilaç

در هم آید bir yere gelir

در ربود kaptı

در kapı

دفن می کردی defn eyledi, gömdü

دمار helak manasına

دری می کوفت bir kapıyı dövdü, kaktı

رفت gitti

رفتم gittim

رفتی gittin

رفتند gittiler

رست kurtuldu

رسته kurtulmuş

رستی kurtuldun

[580] رهند halas olur

رهد kurtula

رهانم kurtaram, halas eyleyem

رها halas

رهاند kurtara, halas eyleye

رهان terk eyle

رها كردی terk ettin

رهيده kurtulmuş

رهيدی kurtulasın

رهيم kurtuluruz

رهيد kurtulsa

ران sür, sevk et

راندی sürdün

راندم sürdüm

راند sürdü

رانده sürülmüş

راندند sürdüler

ريختی döktün

ريخت döktü

ريخته dökmüş

ريختيد döktünüz

روی gidesin; gidici, salik

رود gider

روند giderler

روید gidersiniz

روم giderim

رسد erişe

رسی erişesin

راهت زدی senin yolunu yürüdü

روزن pencere

رویی yüzün

راست خیز doğru kalkıcı

روی زرد yüzü sarı

راست sağ taraf

رمه sürü, koyun

رمید ürktü

روز رستخیز kıyamet günü

[581] روز گزند kıyamet günü

ریش sakal

روشن روان ruşen can demektir

رجم taşlamak

ریگ kum

روبد süpüre

روزه oruç

رخ yüzü, yanağı

روزیست nasiptir

روید bitti, zuhur etti

رست bitti

رستست bitmiştir

رستت senden bitmiştir

زنند vururlar

زنيد vurun

زدی vurdun

زده vurmuş

زدند vurdular

زديد vurdunuz

زدن vurmak

زد vurdu

زديت vurdunuz

زديم vurduk

زاد doğdu

زود tiz, acele

زايد doğar

زايند doğuralar

زان sanki o üsluptan

[582] ذكا güneş, şems

زه giriş, yaya girişi

زهد neşv ü nema

زرد sarı renk

زادن doğmak

زو ondan

زیر aşağı

زان رو که o yüzden ki

ژاژخا herze bilici

ژاژ herze, beyhude

زر altın

زُوّار ziyaret edici

سر kenar manasına da olur

سرم başım

سبق sebkat

سود faide

ساخت düzdü

سوز yakıcı

سازی düzersin

سپه sipahi, asker

سر می زدند baş kodular

سفال saksı

سیر شد tok oldu

سنجم vezn edeyim

[583] سوی گلو نشد boğaz canibine gitmedi

سازید düzdü

سالار pişvâ

ساق baldır, insan baldırı demektir

سورت دهد sana düğün verir

سه بار üç kez

سیر tok

ساحل derya kenarı

سنگ kara taş

سرگین necaset

سخن آغاز کرد söze başladı

سبک acele, tez

شوی olasın, olursun

شوم şumdur

شده olmuştur

شَوَم olam

شدیم olduk

شدی oldun

شنو işit

شنود işitti

شو ol

[584] شید آوردۀ divanelik getirmek

شوید olursunuz

شدند oldular

شناخت anlamak

شنیدم işittim

شنید işitti

شنودن işitmek

شنودم işittim

شکفت açıldı, açtı

شتاب sürat, acele

شگرف azim

شتر deve

شکوه heybet, mehabet

شبانگه gece vakti

شما را sizi

شستن yıkamaya, gusl etmeye

شست yıkadı, gusl etti

شکاف yarıldı

شیب alçakta

شوخی yine küstahlık eylersin

شُش ciğerin kızılına

غش gümranlık, azgınlık

علم لدنی İndallah'ta olan ilim demektir, "ledün" kata derler; katında, indinde demektir

[585] عروس gelin hanım

طشت leğen

غنود uyur, uyku manasına

عاقلهٔ جانم تو بودی از الست ... Benim cânımın âkilesi elest âleminden biri sen oldun, dimekdir. Âkile, akldandır. Akl, diyete dirler ve diyete akl tesmiye olunmasında münâsebet olur ki diyet, kan dökülmeği akl eyler. Bir kâtil bir katl eylese, ânın diyeti içün ibil cem' idüb getirüb maktûlun evliyâsının mahallesine teslîm eylerdi. Ânlara teslîm eyleyüb cürmünü avf eylemekden ötürü diyet olan ibili akl eylediğicün, diyete akl virdiler. Diyet aslında ibil idi. Sonra bâir ve ganem ve dirhem ve dînâr ve gayre taksîm olundu. Ve âkile kâtil olan kimsenin babası tarafından olan akrabâsına dirler ki, hatâ ile katlolan kimsenin diyetini ânlar edâ eylerler. Bu sûret kâtil asker-i sultân

ve ehl-i dîvân olmadığı takdîr üzeredir. Diger kâtil ehl-i dîvân olursa ya'nî ismleri defter-i dîvân-ı pâdişâhîde mektûbe olan ceyşden olursa; ânın âkilesi ehl-i dîvân olur. Hatâyla olan kâtilin diyeti bunlar üzere taksîm olunur ve ânın edâsı bunlara lâzım gelür. Ve indeşşâfi'î âkile kâtilin aşîre ve kabîlesidir. Diyet şâfi'î indinde bunlara düşer dimekdir.

غویست bir gümrahtır

عور üryan, çıplak

غوره koruk

لخت لخت pare pare

لگد tepiş

غوث meded, yardım

لهجات lehçenin cem'idir

[586] طاعن ta'n edici demektir

فرو شستند دست ellerini yudular, yıkadılar

فتد düşer

فتم düşem

فروخت sattı

فروشیده gönderdiler

فزون آیید ziyade gelesiniz

فضول cahil, avam

فزاید ziyade olur

فزود ziyade oldu

فردا yarın

قُبَاد padişah

فارس atlı, süvari

فرو aşağı

قنود dua manasına olur

فرو آورد سر başı aşağı götürdü

قفل kilit

قرع bab, kapıyı çalmak, kakmak

فروشید sattı

فریاد رسی feryada yetişmek

فر ziya dahi kuvvet, azamet

فسرده donmuş

فرود آمد aşağı geldi

گفت dedi, söyledi

گفت با خود kendi kendine dedi

گفتم dedim, söyledim

گفتیم dedik, söyledik

گفتی dedin, söyledin

گویند söylerler

گوید söyler, der, söyleye

گوینده اند söyleyicilerdir

گویدت sana söyleye

گویم söyleyem

گفتن demeyi

گفته آید söylenmiş gele

گوی söyleyici

گویی dersin, söylersin, diyesin

[587] گو de, söyle

گفتشان onlara dedi

گفتش ona dedi

گفتمش ben ona dedim

گردد olur

کند eyleye, eyler

کنی eyle

کرد eyledi, etti

کردن eylemek, etmek

کردی eyledin

کردم eyledim

کردیم eyledik

کرده ام eylemişim

کردنست etmekliktir

گشته olmuş

گشتیم olduk

گشت oldu

گشته ام olmuşum

گشته ایم olmuşuz

کشی çekersin

کش çek

کشد çeker

کشید çekti

گذار geç

گذارم korum, terk ederim

گشا aç

گشادی açardın

گشادن açmak

کنون şimdi, elan

کی kaça, nice

گردی dolaşırsın

گرد etraf

کوب döver

کوفت doğdu

کوفتند doğdular

گیرد tutar

گرفته tutmuş

گرفتی tuttun

گیرید tuttu

گرفت tuttu

[588] کم kalil, az, eksik

کم ساختی az, kalil düzerdi

گزارد kaza eda eyleye

گزارم eda eyleyim

گریخت kaçtı

گلو boğaz

گریست ağladı

گزیدم ihtiyar ettim

گزیدی ihtiyar eyledin

کشتی öldürdün, mevt eyledin

کشتۀ öldürdün

گوش کن istima eyle

گوشم نرفت kulağıma gitmedi

گستر döşedi

گستران döşe

کام murat

کوست odur

گوی top

کین malum kin tutmak

کف köpük

گنده kokmuş

کوری körsün, amasın

گندم buğday

کیست kimdir

کسرا kimi

گربه kedi denilen hayvan

گرم sıcaklık

گواه şahit

گوا şahit

گز endaze

کوه dağ

گاو öküz

گرگ سُتْرُگْ kurt, büyük kurt

[589] کارد bıçak

کیک pire denilen hayvan

کنج bucak

کرد رو yüz eyledi

کاست nakısdır

کاسته eksilmiş

گفتمت ben sana dedim

کو بود سخرۀ هوا همچون خسی ki o havâ-yi nefsaniyyenin mağlubu olan bir has gibi ola

گام kadem

کاله meta

کلک kalem

کیستی sen kimsin

کشتی gemi, sefine

گردان döndürücü

کلیل yorgun manasına

کلوخ kerpiç

کد بانو hane

[590] کفلیز kepçe denilen alet

گدازد erittiler

کر شدید ker oldunuz demektir

کیا ey ulu

کوبی دری bir kapıyı kakasın, vurasın

کشت کرد ziraat eyledi

می گوید söyler

می گویی söylersin

مگو söyleme

می گفتی der idin

می گفت derdi

می گویی söylerim

می کند eyler, eyleye

میکرد eyledi, eylermiş, etti

میکردند eylediler

میکرده ام eyledim

می دیدی gördün

می بینند görürler

می بینم görürüm

می بینیم görürüz

می روی gidersin

می رود gider

می روید gidersiniz

مرو gitme

می روم giderim

می رویم gideriz

می روند giderler

می رفتی giderdin

می داد verdi

می ربود kapmış idi, kapardı, kaptı

می ربایی kaparsın

[591] می شکافد yırtar, yarılır

میدرانید yırttı, pareledi

می درید yırtardı

می درند yırtarlardı

می آمد geldi

می آیدم bana gelir

می شود olur

می شوند olurlar

میا gelme

میار getirme

می جویی istersin, dilersin

می جویم isterim

می شوند olurlar

می شود olur

می شد gitti oldu

می شدم oldum

می شدند oldular

می شدی oldun

می کشید çekti

می کشیدند çektiler

می بران sür

می آموختند öğrendiler

مگزین ihtiyar eyleme

می پرید uçar

[592] می پرند uçarlar

می پرد uçar

می پرند kaparlar

میخواندی okurdu

میخواندند okurlardı

میترسد korkar

میترسی korkarsın

می رمد ürker

می آرند getirirler

می خوان oku

مهراس korkma

می خست uyu

می کشان çek

من زین دوده ام ben bu kabiledenim

[593] من بری ام از تو ben senden beriyem

مهین hakir, zelil

منگر nazar etme

می کوبم دهل davul çalarım

مهربانی bir şefkatli ve merhametli

مرغ پران uçan kuş

ما biz

مارا bize

میرا beni, bana

من ben

مر tahkik

مروا tahkik ona

ماده dişi

ماش گردانیم گرد چشمها biz onu dolandırırız gözleri etrafına, demektir

[594] می رهانم kurtarırım

میکند kazar

می نگذاردم beni koyuvermezler

مالید sürdü

ممال sürme

محیص necat

مستان alma

می خری satın alırsın

مرنج incinme

ملرزان titretme

میکوشد çalışır

نبود olmadı

نبودی sen olmadın

نشد olmadı

نگردی eylemedin

نمی گردد olmaz

نکرد etmedi, eylemedi

نباید olmaya

ناشده olmamış

[595] نباشی olmazsın

نباشد olmaya

نگیرد tutmaya

نداریم tutmazık

نگویی söylemeyesin

نگویم söylemeyim

نگوید söylemeye

نۀ değilsin

نیستیم değiliz

نیاید gelmez, gelmeye

نیایم gelmezem

نآمد gelmedi

نآمدند gelmediler

ندید görmedi

نمی دیدی görmedin

ندیدیم görmedik

نبیند görmez

نبینم görmem

نبینید görmezsiniz

نمود göstermek

نمودی gösterdin

نخورد yemedi

نخوردی yemedin

ناوری getirmeyesin

ننالد nale, efgan etmeye

نشست oturdu

نه ko[y]

نهی koyasın, korsun

نهادی kordu

نهم korum

نهید koyunuz

نیفتی düşmeyesin

نفتاد düşmedi

[596] نگزاردند eda eylemediler

نداند bilmez

نمی دانست bilmedi

نمی دانی bilmezsin

نزه pak, tahir

نباید gerekmez, lazım gelmeye

نیارم kadir değilim

نتان kadir olmaz

ندهد vermez

نمیرد ölmez, mevt olmaz

نگر nazar eyle

ننگریم nazar eylemeyelim

نیابد bulmaz

نتوان mümkün olmaz

نپرسید sormadı

نجست dilemedi

نمیرم ölmeyim

نمی زاری zarlık eylemezsin

نگشاید açmaya

نی از دویی ikilikten değil

نران erkekler

نهاد tabiat

[597] نمی آمد gelmedi

نیم nısf

نَغْنوده است uyumamıştır

نمط üslup

نیاموزم öğretmem

نفیر figan ve feryat

نگین yüzük, parmağa takılır

نیی kamışsın

نهٔ değilsin

بنگذاری تو مارا در فنا koymayasın sen bizi fenada; yani alem-i fenada[29]

نی از بد خویی bed, kötü huydan değil

نی جهان بر امر و فرمانش رود cihan O'nun emr ü fermanı üzere gitmez mi?[30]

[598] نیستم مولود پیرا کم بناز ey pir olanlar ben mevlit değilim; az, kalîl naz eyle

نیستم والد جوانا کم گراز valid değilim ey civan naz ile salınma

نیستم شوهر نیم من شهوتی ben er değilim ve şehvete mensup dahi değilim

---

[29] Bazen di'li geçmiş zamanlarda (*Mâzî-i Mutlak*) fiillerin başına, anlamını te'kîd etmek için "bâ" [ب] harfi getirilmiştir.

[30] Nī (نی) olumsuzluk ifadesinin cümlenin başına getirilmiş olması dönemin şiirsel dil özelliklerinden biridir.

ورا onu

وانما aşikare göster

واشناسی anlarsın

وجا havf, korku

وارهی kurtulursun

ورا ol kimseye, ol adama

وتد mih

وار gibi

وش gibi

وارهم geri kurtulam

وارهانم halas eylerim

ولی lakin

ورنه yoksa

وی onun

همچنان öylece

هست vardır, oldu

هزاران ترس می آید براه bunca binler korku üzere gelir yola

[599] هر بنی زان دئست دارد کوه را ol cihetten her biri dağı dost tutar

هوش و حس رفته را gitmiş olan aklı ve hissi

هفت تست yedi kattır

هست ایمانش onun imanı oldu

هنود Hindiler

همچو gibi

هر که her şol kimse ki

هراس havf, korku

هامون beyaban, sahra, çöl

هلند koyarlar

همام ulu manasına

هر سو her taraf

يافت buldu

يافتى buldun

يافته bulmuş

يابد bulur

يابى bulursun

يابنده bulucu

يابم bulurum

يادم hatrıma

يكباره bir kere

يک چندى بدند birkaç kimseler oldular

يكى birini

يک لخت شد bir pare oldu, bir parça demektir

İmdi Fârisiyyede يا "yâ" lafzı hurûf-i âtıfedendir; Arabîde او ،ام gibi azîzim, ey şâhım. İşte "yâ"lar burada tamâm oldu. با "bâ"lar evvelce zikr olundu. İkisi birbirine karuşub yağ bal olsun, hemân böyle yağ bal olsun.

Fasl-ı Râbi’ ve İşrûn: İzâfet-i Lafziyye ve İzâfet-i Ma’neviyye Beyânındadır

[600] İmdi ma’lûm olsun ki, izâfet iki nev’dir: Birine “izâfet-i lafziyye” ve digerine “izâfet-i ma’neviyye” dirler. Ve işbu izâfet-i lafziyye lisân-i Fârisîde olmayub, lisân-i Arabîye mahsûsdur. Amma izâfet-i ma’neviyye üç kısm üzere olub evvelkisi “izâfet-i beyâniyye”, ikincisi “izâfet-i lâmiyye”, üçüncüsü “izâfet-i zarfiyye”dir. Eger muzâf, muzâfün ileyhin cinsini ya’nî muzâfün ileyh ve gayriye şâmil vâsıl olur ise ve muzâfün ileyh dahi kezâlik muzâfı ve gayriye şâmil bir cins olur ise, ona “izâfet-i beyâniyye” dirler. “Hâtem-i fizze” gibi ki, takdîri “hâtem min fizze”dir. İşte muzâf olan hâtem, bir cinstir, ki muzâfün ileyhi olan “fizze”den gayri nesneden dahi olur; yâ gümüşden ve altından ve gayr-i nesneden dahi olur. Kezâlik muzâfün ileyh olan “fizze”den hem hâtem ve hem gayri nesne yapılır; ya’nî gümüş ancak yüzük olur. Bir gayri nesne olmaz değil; yüzük de olur, kaşık da olur, küpe ve bunun gibi yüz türlü şey olur. Ve eger muzâfün ileyh, muzâfın cinsi olmaz ise, gerek ise muzâfün ileyh, muzâfa mübâyin olsun: “Golâm Zeyd” gibi, takdîri “golâm-ı Zeyd” gibi, gerek ise mutlak olsun. Gerek ise muzâfın aslı olmadığı hâlde vech olsun. “Fizze-i hâtemek” gibi. İzâfet lâmdır ki âna “izâfet-i lâmiyye” derler. “Golâm Zeyd” gibi. Takdîri “golâmü’l Zeyd”dir ve eger muzâfün ileyh muzâfın zarfı olur ise [601] âna “izâfet-i zarfiyye” dirler.

Ve dahi ma’lûm ola ki, muzâfla muzâfün ileyh beyninde ekser ihtisâs kâmil olub ba’zen lâdini mülâbese dahi izâfet olunur. Meselâ âhirin mülkünde olan dârî müste’cirin bir müddet istîcârı mülâbesesiyle “dârî” ve zamândan bahseden kimesnenin kendisi hâvî olmak i’tibâriyle “zamanî” ve tarîk âmda giden kimsenenin meşy i’tibâriyle “tarîkî” diyu mecâzen nefsine izâfe ettiği gibi bunların cümlesi Fârisîde dahî cârîdir azîzim.

İmdi ma’lûm olsun ki, eger bir ism ma’rifeye muzâf olur ise, ta’rîf kesb ider: Golām-i Zeyd (غلام زيد) misâlindeki gibi. Golâm, Zeyd’e muzâf olub ta’rîf kesb itdigi gibi; zîrâ “golâm” dinildikde fakat köle cinsi anlaşılub kimin olduğu fehm olmaz. Lâkin ma’rife ya’nî ma’lûm olan Zeyd’e muzâf oldukda ta’rîf kesb idüb Zeyd’in kölesi olduğu ma’lûm olur. Ve eger nekreye muzâf olur ise, tahsîs kesb ider: Golām-i

recul (غلام رجل) terkîbinde olduğu gibi; zîrâ golâm, recüle muzâf olmazdan evvel recül içün; yâhûd mer’e içün olmak muhtemel idi. Recüle muzâf olunca tahsîs kesb idüb ve tahsîs şirketi taklîl etmekle mer’e içün olduğu sâkıt olur, azîzim.

Amma izâfet-i beyâniyyeden garaz, muzâfın nev’ini beyândır. Meselâ ẖātem (خاتم) [602] altından veya gümüşden veya sâ’ir ma’deniyyâtdan olduğunu beyân-ı murâd olundukda; ẖātem-i fiżże (خاتم فضه) dinmekle gümüşden olduğu ma’lûm olub sâ’irleri sâkıt olur.

Ve dahi ma’lûm ola ki izâfet-i beyâniyye ile izâfet-i lâmiyyenin beynlerinde fark yokdur, ki eger muzâfün ileyhin muzâf üzerine cem’ olur; ya’nî muzâf mübtedâ ve muzâfün ileyh cüz olmağa sâlih olur ise; izâfet-i beyâniyye olur. Meselâ ẖātem-i fiżże (خاتم فضه) izâfetinde fiżżenin ref’ ile elẖātem-i fiżże (الخاتم فضه) olduğu gibi; ya’nî “yüzük gümüşdür” dimekdir. Mübtedâ ve cüz olurlar ve eger aksi olmaz ise, ya’nî muzâf mübtedâ ve muzâfün ileyh, cüz olmadığı sûretde, izâfet-i lâmiyye olur. Meselâ golām-i Zeyd (غلام زيد) terkîbinde Zeyd’in ref’ ile elgolām-i Zeyd (الغلام زيد) olmadığı gibi. Zîrâ köle Zeyd değildir. Ma’lûm Zeyd başka, köle başkadır.

Tetimme

İmdi ma’lûm olsun ki, lisân-ı azabü’l beyân-ı Arabîde sıfatın mevsûfuna; ya’nî mevsûfun sıfatına izâfet za’f üzere olub, lisân-ı Fârisîde sıfatın mevsûfe izâfeti hûd şâyîdir. “ در فارسى اخر موضوف و مضاف مكسور بود فامه چون صفت از موضوف مقدم شود اخر موضوف موقوف باشد” kavlince ve gerek İshak Hâcesi Ahmed Efendi merhûmun mukaddime-i edeb tercümesi “Aks’el-Edeb” nâm-ı kitâb-ı fâhirin mukaddime-i sâniyesinde lisân-ı Fârisîde sulsa icrâ olunmamağla her Fârisî kelimenin âhiri sâkin kırâ’at olunub; fakat üç [603] mevzi’deki muzâf ve mevsûf ma’tûfünaleyhdir. Alâmeti vaz’ olunmuşdur ki, bir kelime bir kelimeye muzâf oldukda muzâfın alâmeti cerrdir; ya’nî muzâfın âhiri “hâ-i resmî” olmadığı sûretde mecrûr olur.

İmdi zikri mürûr eden mevâzi’ sulsadan gayr-i mevâzi’de elbette kelime-i Fârisiyyenin âhiri sâkin olur diyu bast eylediği işbu kavl kavâ’id matûkunca sıfatın

mevsûfuna izâfeti demek, mücerred mevsûfun âhiri mecrûr olmakla izâfete şebîh olmasından ibârettir, azîzim. Ve Fârisîde bir izâfet dahi vardır ki ona “izâfet-i teşbih” dirler ki, müşebbihün bihi müşebbehe-i muzâf eylemekdir ve bu izâfet Arabîde dahi vardır, azîzim.

Ahvâl-i Mefâ’îl

[604] İmdi ma’lûm olsun ki mef’ûlün bih iki kısım üzeredir: Biri, “mef’ûlün bih sarîh” ve dîgeri “mef’ûlün bih gayr-i sarîh”dir. Eger gerek kelâm-ı Arabî ve gerek sebk-i Fârisîde bir fi’lin mef’ûlün bihe tecâvüzü harf vâsıtasıyla olmaz ise, ol mef’ûl, mef’ûlün bih sarîh ve eger harf vâsıtasıyla olur ise, mef’ûlün bih gayr-i sarîhdir. Ve esselâm burada tamâm oldu. Kelâm esselâmün aleyküm ey civân. Olasın mahzar-ı tecelliyât hazret-i mennân yâ hennân yâ mennân yâ zü’l-celâl ve’l-ikrâm.

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيدنا و مولانا محمد و على آله و اولاده و ازواجه و اصحابه اجمعين اللهمّ إنى اسئلك العفو و العافية فى الدين و الدنيا و الآخرة اللهمّ استرنا بسترك الجميل بحق العظيم و بحق نور وجهك الكريم و بحق عرشك العظيم و بحق عظمة القديم و بحرمة و جاه سيد المرسلين و امام المتقين و بخطيب منبر الشهود و ترجمان لسان الغيب عن حضرة الوجود سيد الشفعاء و قبلة الحق فى الدعاء امام اهل بدر الذين بدوا فى سماء الهداية نجوماً و ظهر بينهم اكمل شمس و اتمّ بدر سيدنا و ملاذنا محمد المصطفى صاحب المقام المحمود و الحوض المورود و اللواء المعقود فوق رؤوس الانبياء و المرسلين صلوات الله و سلامه عليه و عليهم اجمعين آمين آمين آمين بجاه سيد طه و يس و الحمد لله ربّ العالمين.

SONUÇ

Bir ülkenin yarınından emin olması için dününü çok iyi bilmesi gerekir. Altı yüzyıllık bir imparatorluğun her açıdan objektif bir biçimde yorumlanması, çok uzun ve çetin bir yola girmek gibidir. Coğrafî yapının siyaseti, siyasetin tarihi ve tarihin de kültürü şekillendirdiği bir yapıda, parçalardan birinin eksikliği bütünün yanlış algılanmasına neden olur. Bu yüzden yarınımız hakkında fikir edinmek, dünümüzü her yönüyle kavramakla doğru orantılıdır.

Üç farklı dilin konuşulduğu geniş bir coğrafyada tarihsel süreci takip edebilmek için, o dillere ve birbirleriyle olan ilişkilerine vâkıf olmak gerekir. Bu noktada imzalanan anlaşmalar, tarih kitapları, yıllıklar ve seyahatnameler gibi yazılı eserlerin doğru anlaşılması çok önemlidir. Kültürel etkileşimin siyasî yapı üzerindeki rolünü kavramak buna bağlıdır. Bu kavrayışta, olayların ait oldukları süreç içinde incelenmesine çok dikkat edilmelidir; bilimsel yaklaşımın temelinde bu yatar.

Tez çalışması boyunca karşılaşılan kavramlar derinlemesine incelenmiştir ve görülmüştür ki, farklı kültürlerin meydana getirdiği bir tarihin yorumlanması hiç de kolay değildir. Farsça'nın önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sarayın ve edebiyatın dili olan Farsça, hem müstakil yanıyla hem de Osmanlı kültürünü oluşturan ana unsurlardan biri olarak başta tarihçiler olmak üzere, ilgili herkesin bilmesi gereken bir dil haline gelmiştir. Aksi halde tarih, ehli olmayan kişilerce kolaylıkla saptırılabilir. Bu da ancak yazılı belgelerin günışığına çıkması ile önlenir.

"Kavâ'idü'l- Fârisiyye" ve buna benzer gramer çalışmaları, bulundukları eserin son cildinde; yada müstakil haldeyse yıpranmış, gözden kaçmış, üzerinde yeterince durulmamış olabilirler. Oysa gramer dilin, dil ise kültürün anahtarıdır. Bu tür çalışmaların daha sık ve detaylı yapılmasında büyük yararlar vardır. Bugün, üniversitelerdeki akademik çalışmalar ve açılan dil kursları Farsça ihtiyacını gidermeyi hedeflemektedir. Arşiv ve kütüphanelerdeki eserlerin tercümesine hız verilmiştir. Teknolojiden yararlanılarak oluşturulan katalog sistemleri sayesinde, bu eserlere ulaşmak çok kolay hale gelmiştir.

Ayrıca bilimsel yaklaşımın gerekleri doğrultusunda, tezde metnin yanı sıra yazıldığı dönemin siyasî, sosyal ve edebî durumlarından da bahsedilmiştir.

Müellifin sufi olması konuya bambaşka bir boyut katmıştır, tasavvufun sosyal yaşamdaki yeri ve önemi saptanmıştır. Bazı geleneklerin, zamana direnerek günümüze kadar gelebilmiş olması hayret vericidir. Bunun esrarı, değişmeyen insan doğasında yatmaktadır.

Özetle görülmektedir ki, elyazması eserlerin tozunun üflenmesi, kokusunun duyulması ve içindekilerin bugüne aktarılması elzemdir.

BİBLİYOGRAFYA

Ateş, Ahmet: **Farsça Grameri**, 3. bsk., İstanbul, Tercüman Yay., 1982.

Azamat, Nihat: **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul, 1999, s. 546-547.

Çelik, Ahmet: **"Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi"**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Develi, Hayati: **Osmanlı Türkçesi Kılavuzu**, Kitabevi, İstanbul, 2003.

Hanioğlu, M. Şükrü: "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Haz. Mustafa Şahin, Emre Ünsev, 6 c., C: II, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 346-351.

Kabaklı, Ahmet: **Türk Edebiyatı**, 2 c., C: I, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1967.
Türk Edebiyatı, 2 c., C: II, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1966.

Kanar, Mehmet: **Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin Yay., 2003.
Farsça – Türkçe Sözlük, İstanbul, Deniz Yay., 2000

Kırzıoğlu, Fahrettin: **Kars Tarihi**, C: I, İstanbul, 1953.

Koç M., Tanrıverdi E.: **Aşçı Dede'nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle**

Son Dönem Osmanlı Hayatı, 4 c., C: I, İstanbul, Kitabevi, 2006.

Kudret, Cevdet: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Edebiyatı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Haz. Mustafa Şahin, Emre Ünsev, 6 c., C: II, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 388-408.

Öztürk, Y. Nuri: **Büyük Tarikatlar**, y.y., 1986.

Sakaoğlu, Necdet: **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü**, 1. bsk., İstanbul, İletişim Yay., 1985.

Schimmel, Annemarie: **İslam’ın Mistik Boyutları**, Haz. Mustafa Küpüşoğlu, Çev. Ergun Kocabıyık, 1. bsk., İstanbul, Kabalcı Yay., 2001.

Şahinoğlu, Nazif: **Farsça Grameri: Sarf ve Nahiv**, İstanbul, Kitabevi, 1997.

Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Haz. Ergun Kocabıyık, 1. bsk., İstanbul, Kabalcı Yay., 2002.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Büyük Osmanlı Tarihi**, 6c., C: VI, 5. bsk., y.y., t.y.

Yavuz Y., Karadaş C.: **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXIII, İstanbul, 2001, s.102-110.

Yıldırım, Nimet: **Farsça’da Fiiller, Kipler ve Zamanlar**, Altınsoy Yay., Erzurum, t.y.

Yücer, H. Mahmut: **Osmanlı Toplumu’nda Tasavvuf: 19. Yüzyıl**, İstanbul, İnsan Yay., 2003.

(Çevrimiçi) http://www.damlayayinevi.com.tr/yazar.html, 3 Ekim 2006.

(Çevrimiçi) http://www.ismailhakki.org/hayati.html, 12 Ekim 2006.

(Çevrimiçi) http://www.neyzen.com/mevlana.html, 22 Temmuz 2006.

(Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Tanzimat_Fermani, 19 Eylül 2006.

(Çevrimiçi) http://www.os-ar.com/olaylar.html, 21 Eylül 2006.

(Çevrimiçi) http://www.osmanlimedeniyeti.com/Tanzimat_Edebiyatı, 3 Ekim 2006.

İNDEKS